

Cuprins

Dosar: Literatura română ca fenomen transnațional (coordonat de Emanuel Modoc și Dragoș Varga)

Emanuel Modoc, *Literatura română ca fenomen transnațional* / 1

David Morariu, *Anticolonizare și autocolonizare: relație cauză-efect. Cazul traducerilor* / 4

Mihnea Bălici, *Studii cantitative recente în spațiul românesc. Între analiză instituțională și problema traducerilor* / 11

Madălina Agoston, *Forme de mediere culturală în discursul studiilor de traductologie* / 19

Snejana Ung, *Intersectări și influențe: traducerea, literatura română și world literature* / 25

Studii literare

Dumitru Tucan, *Theory/Literature/Culture. The Legacy of Literary Theory in the "Post-Theoretical" Age* / 31

Rodica Grigore, *Proza lui Carlos Fuentes între modelul literar și inovația narativă* / 37

Ștefana Popa, *The Importance of the Father in the Novel My Struggle by Karl Ove Knausgård* / 45

Olga Grădinaru, *„Cultură și poliție secretă în comunism” de Cristina Vățulescu* / 51

Iulia Deaconu, *O identitate duală* / 53

Istorie și studii culturale

Ioan Popa & Tetiana Toma, *Prezența românilor la Adunarea Națională de la Alba Iulia (1918), reflectată de Ancheta ASTREI (1922)* / 56

Daniel Crețu, *Familia regală la Sibiu în primii ani după Unire* / 64

Iulia-Elena Hossu, *Familia transnațională – reprezentare și practice* / 71

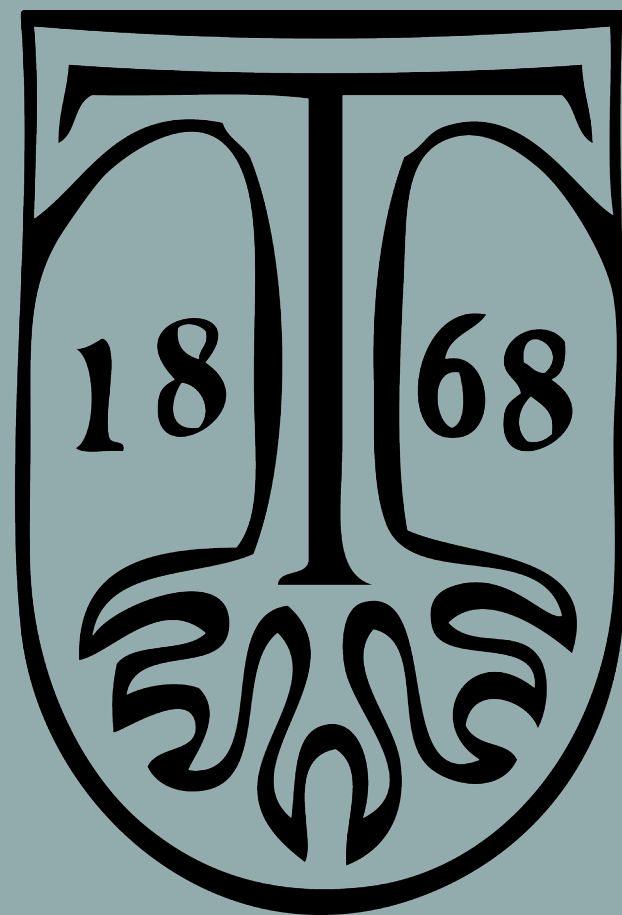
Anamaria Enescu, *Pictura murală maramureșeană: meșteri zugravi și interferențe artistice de Anca Bratu: un studiu cuprinzător al vizualității religioase din nordul Transilvaniei în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea* / 81

Științele limbii

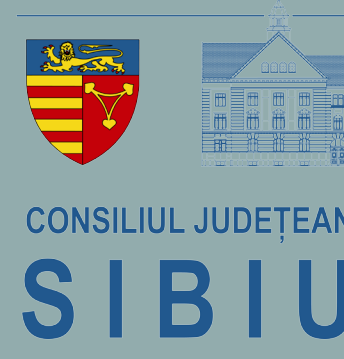
Radu Dragulescu, *Observații privind anxietatea învățării limbii române ca limbă străină și comunicarea interculturală* / 84

Științe sociale

Mihai Copăceanu, *Sinuciderea adolescenților în România. Reflectarea în presă, neglijența profesorilor și erorile procurorilor* / 91

Revista TRANSILVANIA a fost fondată în ianuarie 1868, ca platformă ideologică și științifică a Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Din 2017, este editată de Complexul Național Muzeal ASTRA sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu. Apare în parteneriat academic cu Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Din 2009, Revista TRANSILVANIA este indexată în bazele de date SCOPUS și EBSCO.

TRANSILVANIA

SIBIU, 2/2019

TRANSILVANIA: serie nouă, anul XLVII (CLI)

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

prof. univ. dr. Ștefan Afloroaei
(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)

prof. univ. dr. habil. Constantin Chiriac
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

prof. univ. dr. Petr Kopecký
(Universitatea din Leiden, Germania)

prof. univ. dr. Mihaela Miroiu
(Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România)

acad. pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu
(Academia Română)

acad. prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop
(Academia Română)

conf. univ. dr. Marci Shore
(Universitatea Yale, Statele Unite ale Americii)

prof. univ. dr. Ștefan Sienerth
(Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, Germania)

prof. univ. dr. habil. Andrei Terian
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

acad. prof. univ. dr. Alexandru Zub
(Academia Română)

REDACȚIA:

Redactor-șef:
Radu Vancu

Redactori:
Dragoș Varga
Vlad Pojoga

Secretar de redacție:
Ștefan Baghiu

Tehnoredactor:
Mihaela Basarabă

Tipar:

Revista editată de
Complexul Național Muzeal ASTRA,
sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu

Director general C.N.M. ASTRA:
Ciprian Anghel Ștefan

Redacția și administrația:
550182 Sibiu, Piața Mica, nr. 11
Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com
www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com
www.muzeulastra.com

TRANSILVANIA: New Series, Year XLVII (CLI)

ADVISORY BOARD:

Prof. Ștefan Afloroaei

(Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)

Prof. Constantin Chiriac

(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Prof. Petr Kopecký

(Leiden University, Germany)

Prof. Mihaela Miroiu

(The National University of Political Studies
and Public Administration, Romania)

Acad. Prof. Mircea Păcurariu

(Romanian Academy)

Acad. Prof. Ioan-Aurel Pop

(Romanian Academy)

Assoc. Prof. Marci Shore

(Yale University, USA)

Prof. Stefan Sienerth

(Ludwig Maximilian University of München, Germany)

Prof. Andrei Terian

(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

acad. prof. univ. dr. Alexandru Zub

(Romanian Academy)

EDITORIAL TEAM:

Editor-in-Chief:

Radu Vancu

Editors:

Dragoș Varga

Vlad Pojoga

Editorial Secretary:

Ștefan Baghiu

DTP:

Mihaela Basaraba

Printed at:

Journal edited by

ASTRA National Museum Complex

under the authority of the Sibiu County Council

General Manager ASTRA NMC:

Ciprian Anghel Ștefan

Contact:

550182 Sibiu, Piața Mică, nr. 11

Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com

www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com

www.muzeulastra.com

Dossier:

Romanian Literature as a
Transnational Phenomenon

(coordinated by Emanuel Modoc and Dragoș Varga)

Emanuel Modoc, *Romanian Literature as a
Transnational Phenomenon* / 1

David Morariu, *Anti-Colonization and
Self-Colonization: A Cause-
Effect Relationship. The Case of
Translations* / 4

Mihnea Balici, *Recent Quantitative
Studies in Romania. Between
Institutional Analysis and the
Topic of Translation* / 11

Madalina Agoston, *Forms of Cultural
Mediation in the Translation
Studies Discourse* / 19

Snejana Ung, *Intersections and
Influences: Translation,
Romanian Literature, and World
Literature* / 25

Literary Studies

Dumitru Tucan, *Theory/Literature/
Culture. The Legacy of Literary
Theory in the “Post-Theoretical”
Age* / 31

Rodica Grigore, *Carlos Fuentes’ Fiction
Between the Literary Pattern and
the Narrative Innovation* / 37

Ștefana Popa, *The Importance of the
Father in “My Struggle” by Karl
Ove Knausgård* / 45

Olga Grădinaru, *“Culture and Secret
Police in Communism”, by
Cristina Vățulescu* / 51

Iulia Deaconu, *A Dual Identity* / 53

History and Cultural Studies

Ioan Popa & Tetiana Toma, *The presence
of Romanians at The Great
National Assembly of Alba Iulia
(1918), as reflected by the ASTRA
Report (1922)* / 56

Daniel Crețu, *The Royal Family in Sibiu in
the years after the Union* / 64

Iulia-Elena Hossu, *The Transnational
Family – Representation and
Practices* / 71

Anamaria Enescu, *Mural Painting in
Maramureș by Anca Bratu:
A Comprehensive Study of
Religious Visuality in the 18th
and 19th Centuries Northern
Transylvania* / 81

Language Sciences

Radu Drăgulescu, *Notes On Anxiety Of
Learning Romanian As Foreign
Language And Intercultural
Communication* / 84

Social Sciences

Mihai Copăceanu, *Teen Suicide in
Romania. Press Coverage,
Teacher Neglect and Prosecutors’
Mistakes* / 91

Literatura română ca fenomen transnațional

Emanuel MODOC

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: ermodoc@gmail.com

Romanian Literature as a Transnational Phenomenon

The present article seeks to present succinctly the current state of literary studies in the Romanian cultural and academic space. Following the different paradigm shifts in Western literary theory, be it “the transnational turn”, “the spatial turn” or recent developments in the field of World Literature studies, the paper tries to explain not only today’s developments in critical trends, but also the conditions of the reception of these methodological turns in Romania. In what follows, I will provide a concise exposition of the most recent collective research projects developed in Romania, analysing their premises and anticipating their potential fulfilments for the evolution of critical theory in the autochthonous space.

Keywords: Romanian literature, Romanian literary studies, transnational studies, World Literature, translation studies

Explorările recente în studiile literare din spațiul românesc au fost direcționate dinspre analizele hermeneutice (tributare unei tradiții impresioniste cu un istoric destul de complicat în istoriografia românească) spre câteva decodări alternative: mizele transnaționale ale literaturii române, investigarea interferențelor culturale, încadrarea literaturii române într-un *world system* (Wallerstein), explorarea statistică și computațională a unor fenomene literare, analiza ponderii traducerilor din literaturile străine în evoluția literaturii române, conexiunile interliterare și rolul acestora în dezvoltarea unui specific național etc. Apanaj al celor mai recente dezvoltări metodologice și teoretice ale studiilor literare globale, aceste explorări caută nu o reformatare a felului în care se studiază literatura cât, mai degrabă, să confirme viabilitatea unor teorii prin prisma unor fapte de literatură până mai curând analizate strict sub unghiul specificității naționale și într-un regim autotelic al unei critici naționale.

Fie că vorbim despre proiecte individuale (am în minte, aici, mai toate studiile critice și monografiile apărute în ultimii zece ani) sau colective, aceste demersuri fac semn cât se poate de distinct spre o reală schimbare de paradigmă a gândirii critice românești. În paralel cu aceste dezvoltări, au avut loc și câteva revizitări ale unor câmpuri disciplinare care, până recent, au fost privite fie evazioniste, fie maculate ideologic. E vorba, aici,

despre sociologia literară (în componenta ei de analiză a dinamicilor generaționale, a circulației literare în piața bunurilor simbolice) și despre implementările statisticii (utilizate, în siajul formalismului și a structuralismului, în analiza fenomenelor literare de translație și de diseminare a formulelor literare de import). Asemenea demersuri indică, pe lângă un reviriment al metodelor științifice bazate pe date factuale, și o reală nevoie de desprindere de o tradiție a studiilor literare subordonate autonomismului estetic, care, în forma lui dusă la extrem, a determinat marginalizarea „din interior” a unor fenomene literare care pot explica mult mai bine circulația ideilor literare într-o „republică mondială a Literelor”¹, punând aceste manifestări literare (de un interes deloc secundar, de altfel), într-o evidentă „margină a marginii”².

S-a creat, în spațiul cultural românesc, o adevărată opoziție între concepte precum „literatură națională”, „literatură universală” și „literatură mondială” (o traducere oarecum improprie a sintagmei *World Literature*, din moment ce noțiunea conține o sinteză între „literatura lumii” și „literatura-lume”). Pe de o parte, existența acestei opoziții funciare vine dintr-o sesizare (bizară, în context) a unei crize generalizate a culturii globale, iar, pe de alta, dintr-o anumită impermeabilitate în fața ideii de rediscutare (și resemantizare) a primilor termeni, care, deși înrădăcinați în discursul cultural european, sunt cât se poate de vulnerabili în contextul revizitării contextelor

politice și culturale care le-a impus, primul cel din urmă. Or, deoarece vulnerabilizarea acestor noțiuni (începută încă din era post-imperială și continuată, mai teoretizant, în postcolonialism – așadar cu un istoric care a început în paralel cu apariția „statelor-națiune”) face aproape superfluă remarcarea unei crize a culturii globale, argumentul opoziției binare literatură națională-*World Literature* devine, el însuși, redundant, și nu pentru că, în era transnaționalului, literatura națională devine un concept de operaționalizare obsolescent, ci pentru că, în logica transnațională, preeminența literaturii naționale e implicită și, abia mai apoi, secundar, e revizitată dintr-un unghi care să cuprindă și dimensiunile extra-naționale.

Dintr-o altă direcție, rezistența conceptuală cu care se confruntă studiile *World Literature* în spațiul românesc se leagă de ideea unei preluări „necritice” ale acestei paradigme teoretice și suspiciunea unui „autocolonialism” din spatele acestei preluări³. Premisa că gândirea critică ar fi automat maculată ideologic în momentul în care se scot la înaintare referințe importate e, în schimb, perdantă printr-un simplu argument de ordin istoric: 1. care este momentul de critică autohtonă care nu a preluat modele de import și 2. de ce importul de model critic echivalează automat cu o preluare „necritică”, tarată ideologic și „aservită” unor interese externe? Dincolo de această succintă paranteză a celor mai recente poziții critice față de fenomenele transnaționale, care, prin argumentația falacioasă, combinată cu un reacționarism emfatic prin care se sugerează evidența unei crize sinonime cu disoluția culturii mondiale, frizează conspiraționismul, e necesar să stabilim câteva repere pe care cele mai recente demersuri încearcă să le stabilească în câmpul literar.

Cele mai recente proiecte colective⁴ își propun nu doar o serializare a literaturii române în tiparele *World Literature*, ci și o compatibilizare a teoriilor noi cu elementele particulare ale literaturii române. Fiecare dintre aceste proiecte redeschid (acolo unde nu le deschid de-a dreptul) câteva discuții privind situarea literaturii române în plan global. Numărul coordonat de Toma Pavel și Delia Ungureanu, de pildă, investighează, prin câteva studii de caz, tocmai această încadrare a specificului național într-o rețea globală. Cu toate că studiile de caz care compun acest număr vizează fenomenele literare postbelice (cu câteva analize asupra circulației internaționale a literaturii române în Occident), *Romanian Literature in Today's World* recompune, în siajul studiilor *World Literature*, harta postmodernismului românesc și a posterității sale în contextul mai larg al literaturii contemporane. Cu mize mult mai vaste, volumul *Romanian Literature as World Literature* stabilește principalele noduri evolutive ale literaturii române de la origini până în extrema contemporaneitate, cu analize exhaustive asupra fenomenelor transnaționale. În sfârșit, volumul *The Culture of Translation in Romania* așază, în ierarhia importanței acestor fenomene transnaționale, componenta translațională a dezvoltării literaturii

române. Toate aceste demersuri nu fac altceva decât să translateze (în concordanță cu dezvoltările teoretice din ultimele decenii) specificul național într-un peisaj global care încearcă să valorifice fenomene literare marginale fără să le anexeze unui imperativ categorial subordonator.

Un alt element pe care aș vrea să-l evidențiez în privința acestor proiecte este caracterul experimental pe care îl au câteva dintre demersurile care, deși nu sunt prezente neapărat în volume, le valorizează într-o anumită măsură. O componentă importantă a studiilor *World Literature* o reprezintă cercetarea cantitativă, o abordare prin care se încearcă, în spațiul românesc, să se tatoneze un teren pe cât de fertil, pe atât de puțin explorat în studiile literare autohtone. Cu toate că cele mai noi cercetări cantitative se revendică din zona „lecturii la distanță” (*distant reading*)⁵, acestea intră într-un strâns dialog cu demersuri autohtone anterioare⁶. Argumentele cantitative din aceste abordări încearcă, în cei mai simpli termeni, să ilustreze fenomene care nu pot fi vizibile altfel decât prin prisma unei reprezentări panoramice⁷. Cu toate că, în această fază, abordările cantitative la care m-am referit indică o certă etapă de *work-in-progress*, acestea sunt cât se poate de promițătoare sub aspectul rediscutării anumitor clișee vehiculate în discursul critic românesc, întrucât, iată, odată cu concluziile ce pot fi extrase din aceste analize de tip *macro*, ierarhiile valorice stabilizate de curând în cultura autohtonă sunt supuse din nou unor revizități cât se poate de necesare.

Prin caracterul lor anticipativ, cele mai noi proiecte din câmpul studiilor literare românești vin să redeschidă câteva dosare, considerate clasate, ale istoriografiei autohtone. Ceea ce dosarul tematic de față își propune, printr-o serie de expozeuri meta-analitice ale demersurilor menționate (și nu numai), este să evalueze, din unghi critic, mizele abordării literaturii române ca fenomen transnațional și să deschidă o serie de dezbateri promițătoare privind noile dezvoltări ale criticii literare autohtone⁸. Studiul care deschide acest repertoriu, semnat de David Morariu, investighează, prin câteva studii de caz atent selecționate, circulația ideilor culturale și a abordărilor critice legate de traduceri de la începutul modernității literare românești și până în perioada postbelică, așa cum au fost analizate în câteva studii de dată recentă (Andrei Terian, Cosmin Borza, Ștefan Baghiu). Premisa de la care pornește autorul este cea a relației de cauzalitate construită în jurul antinomiei anticolonialism-autocolonialism, așa cum poate fi ea decelată din perspectivele teoretice abordate. Snejana Ung continuă, în manieră expozitivă, analiza datelor care înscriu fenomenele literare românești într-un circuit *World Literature*, recompunând traseul investigativ celor mai recente proiecte editoriale autohtone. Într-o analiză cvasi-exhaustivă a uneia dintre metodologiile centrale aflate în siajul câmpului teoretic curent, Mihnea Bâlici marchează principalele coordonate ale abordărilor cantitative în studiile literare românești

recente, continuând o investigație anterior făcută asupra funcționalităților pe care studiile cantitative le-au propus de-a lungul timpului în câmpul literar autohton⁹. În sfârșit, Mădălina Agoston radiografiază, în articolul ei, panorama studiilor traductologice contemporane, raportându-și analiza la perspectivele de negociere culturală pe care le relevă circulația traducerilor în spațiul autohton. Toate aceste abordări metacritice vin să testeze gradul de aplicabilitate a grilelor metodologice extrem-contemporane, premisele de la care pornesc și perspectivele prin care studiile literare românești se pot circumscrie celor mai noi actualizări ale studiilor literare occidentale.

Note:

1. Vezi Pascale Casanova, *Republica mondială a literelor* (București: Curtea Veche, 2007).
2. Sintagma îi aparține lui Marcel Cornis-Pope, *The Unfinished Battles: Romanian postmodernism before and after 1989* (Iași: Polirom, 1996), 116.
3. Vezi seria de articole semnate de Bianca Burța-Cernat, „Gândirea critică și simulacrele ei”, în *Observator cultural*, februarie 2018.
4. Amintesc, aici, numărul tematic, coordonat de și Toma Pavel și Delia Ungureanu, „Romanian Literature in Today's World”, în *Journal of World Literature*, 3, 2018, volumul editat de Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian, *Romanian Literature as World Literature* (New York: Bloomsbury Academic, 2018) și cel editat de Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga, *The Culture of Translation in Romania* (Berlin: Peter Lang, 2018).
5. Conceptul, strâns legat de cercetarea cantitativă, are deja o carieră fulminantă în spațiul occidental, mă voi rezuma la a da doar câteva referințe: Franco Moretti, *Distant Reading* (London: Verso, 2013), Matthew L. Jockers, *Macroanalysis. Digital Methods & Literary History* (Urbana: University of Illinois Press, 2013), Katherine Bode, *Reading by Numbers* (London: Anthem Press, 2014).
6. Vezi Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești* (Limes: Cluj-Napoca, 2002), Ioana Macrea-Toma, *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2009).
7. Amintesc, pe lângă abordările cantitative din volumul coordonat de Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga, și următoarele studii: Ștefan Baghiu, „Translating Novels in Romania: The Age of Socialist Realism. From an Ideological Center to Geographical Margins”, în „*Studia UBB Philologia*”, LXI, 1, 2016, Daiana Gârdan, „Evoluția romanului erotic din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare”, în *Transilvania*, 7 (2018), Daiana Gârdan, „The Great (Female) Unread. Romanian Women Novelists in the First Half of the Twentieth Century: A Quantitative Approach”, în *Metacritic Journal for Comparative Studies and*

Theory, 4.1 (2018).

8. O primă dezbateră, coordonată de Andreea Mironescu sub forma unui „simpozion” de recenzii științifice dedicat volumului *Romanian Literature as World Literature*, a apărut în revista „*Philologia Jassyensia*”, XIV, 1 (2018).

9. Studiul lui Mihnea Bălci continuă, într-o formă actualizată, o cercetare întreprinsă anterior asupra emergenței studiilor cantitative în spațiul românesc. Vezi Idem, „The Emergence of Quantitative Studies. Actual Functionalities and the Romanian Case”, în „*Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*”, 4.2 (2018), 54-71.

Bibliography:

- Baghiu, Ștefan. “Translating Novels in Romania: The Age of Socialist Realism. From an Ideological Center to Geographical Margins”. *Studia UBB Philologia*, LXI, 1, 2016.
- Bălci, Mihnea. “The Emergence of Quantitative Studies. Actual Functionalities and the Romanian Case.” *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, 4.2 (2018), DOI: 10.24193/mjst.2018.6.04.
- Bode, Katherine. *Reading by Numbers*. London: Anthem Press, 2014.
- Casanova, Pascale. *Republica mondială a literelor [The World Republic of Letters]*. București: Curtea Veche, 2007.
- Cornis-Pope, Marcel. *The Unfinished Battles: Romanian postmodernism before and after 1989*. Iași: Polirom, 1996.
- Gârdan, Daiana. “Evoluția romanului erotic din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare”. *Transilvania*, 7 (2018).
- Gârdan, Daiana. “The Great (Female) Unread. Romanian Women Novelists in the First Half of the Twentieth Century: A Quantitative Approach”. *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, 4, 1 (2018), DOI: 10.24193/mjst.2018.5.07.
- Jockers, Matthew L. *Macroanalysis. Digital Methods & Literary History*. Urbana: University of Illinois Press, 2013.
- Lazăr, Marius. *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești [Paradoxes of Modernization. Elements for a Sociology of Romanian Cultural Elites]*. Limes: Cluj-Napoca, 2002.
- Macrea-Toma, Ioana. *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2009.
- Martin, Mircea, Christian Moraru, and Andrei Terian, eds. *Romanian Literature as World Literature*. New York: Bloomsbury Academic, 2018.
- Moretti, Franco. *Distant Reading*. London: Verso, 2013.
- Sass, Maria, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, eds. *The Culture of Translation in Romania [Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien]*. Berlin: Peter Lang, 2018.

Anticolonizare și autocolonizare: relație cauză-efect. Cazul traducerilor

David MORARIU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: david.morariu@ulbsibiu.ro

Anti-colonization and Self-colonization: A Cause-Effect Relationship. The Case of Translations

This study sets out to analyze the concept of self-colonization, theorized by Alexander Kiossev, as a phenomenon caused either by colonial or national constraints. To put it another way, self-colonization becomes a form of anti-colonization and anti-nationalism. The studies on translation published by Andrei Terian, Cosmin Borza and Ștefan Baghiu in *The Culture of Translation in Romania* represent the starting point for this approach. On the one hand, I focused on the cultural politics promoted by the leaders of the Romanian populist movements. The numerous translations of literary works belonging even to peripheral cultures represent a form of self-colonization. In this case, the self-subordination attitude is caused by the attempt to counterbalance the monopoly of French culture. On the other hand, the same strategy can be observed during the second half of the 20th century, when the translation of texts belonging to Western cultures aimed at avoiding both the Soviet colonization and the national-communist doctrine.

Keywords: anti-colonization, anti-nationalism, self-colonization, Alexander Kiossev, translations.

Discutând *traducerea ca literaturizare*, Pascale Casanova consideră transferul de la centru la periferie unul dintre principalele roluri ale traducătorilor din culturile marginale, întrucât aceștia fac posibil importul modernității specifice culturilor centrale¹. Itamar Even-Zohar punctează modul în care selecția traducerilor este determinată de coordonatele fiecărui *polisistem* în parte și faptul că această selecție trădează, în același timp, lipsa stabilității, caracterul periferic și carențele *polisistemului* respectiv². Mai mult, David Damrosch lansează, în *Translation and National Literature*, ipoteza aparent paradoxală potrivit căreia traducerile contribuie la procesul de formare a literaturilor naționale³. Similitudinile dintre cele trei perspective enunțate se regăsesc la nivelul conceptelor cu care operează. Atât Casanova, cât și Even-Zohar și

Damrosch abordează traducerile în raport cu antinomia centru/periferie, relevând, astfel, rolul acestora în cadrul configurației naționale a unei literaturi. Cele trei perspective rezumă și modul în care îmi propun să analizez fenomenul traducerilor în cadrul studiului de față, și anume, ca indicator⁴ al principalelor direcții și tendințe ale sistemului cultural românesc. În majoritatea cazurilor, traducerea în spațiile culturale marginale a fost interpretată prin relevarea rolului major de constituent al identității naționale. Brian James Baer, de pildă, grupează culturile Europei de Est și Rusia sub sfera semantică a conceptului de „culturi ale traducerii”, tocmai pentru a readuce în prim-plan discrepanța între Vest și Est și efortul culturilor est-europene de a diminua acest decalaj⁵. Mihaela Ursa discută, în contribuția sa la volumul *Romanian*

Literature as World Literature, fenomenul traducerilor în România, pornind de la aceeași premisă a formării și a consolidării naționale⁶. Voi accentua, pornind de la aceste perspective, modul în care raportarea la practica traducerii se poate constitui într-o „cartografiere” a evoluției sistemului cultural românesc.

Pentru a-mi sistematiza, însă, acest demers analitic, voi subsuma principalele orientări ale ultimelor două secole conceptului de „autocolonizare”, în jurul căruia își concentrează Alexander Kiossev studiul asupra propriei culturi, cea bulgară⁷. Sfera semantică a conceptului poate fi extinsă, așa cum sugerează autorul însuși, la nivelul tuturor culturilor al căror sistem se circumscrie autosubordonării. Înainte de a epuiza delimitarea conceptuală a fenomenului și de a accentua similitudinile dintre cultura română și cea bulgară, menționez că voi discuta autocolonizarea în raport cu un alt concept, cel de „anticolonizare”, relevând relația cauză-efect care se stabilește între cele două. Cu alte cuvinte, teza principală a articolului de față se referă la modul în care fenomenul autocolonizării poate fi considerat un răspuns împotriva colonialismului sau a naționalismului, deci, o formă de anticolonialism sau antinaționalism. Cosmin Borza, de exemplu, dezbate în articolul semnat în volumul *The Culture of Translation in Romania* direcția culturală promovată de curentele tradiționaliste românești – sămănătorismul și poporanismul – din perspectiva traducerii ca încercare de evitare a colonizării.⁸ Dimensiunea pe care îmi propun să o adaug analizei lui Borza vizează, în primul rând, aceste strategii de evitare, de combatere a unui anumit monopol cultural, care iau forma autocolonizării. Voi avea în vedere aceste strategii, pe de o parte, în cazul doctrinei sămănătoriste și a celei poporaniste, iar, pe de altă parte, în raport cu direcțiile culturale din perioada dominației comuniste în România, care pot fi subsumate acestui raport antinomic între anticolonizare/antinaționalizare și autocolonizare. În acest sens, voi analiza și contribuțiile lui Andrei Terian⁹ și Ștefan Baghiu¹⁰, incluse în aceeași secțiune de *General Analysis and Quantitative Studies* a volumului menționat. Terian pune accentul pe „microteoriile” traducerii în discursul critic începând cu 1829 și până la schimbarea doctrinei politice din 1948, iar Baghiu înregistrează traducerile de roman din perioada 1944-1989.

Mai mult, voi considera acest fenomen al autocolonizării ca rezultat, pe de o parte, al unei constrângeri de natură exterioară, colonială, dar – în aceeași măsură – al uneia de natură interioară, națională, pentru a valorifica cele două tendințe contradictorii specifice culturilor autocoloniale pe care Kiossev le valorifică în enunțarea „raționalizărilor de sublimare înșelătoare”: cea de „europenizare” sau „occidentalizare”, de orientare înspre modele culturale străine și cea de exaltare a dimensiunii naționale,

amenințată de pericolul degenerării¹¹. Voi adăuga acestor tendințe și dihotomia pe care Andrei Terian¹² o relevă, în *National Literature, World Literatures, and Universality in Romanian Cultural Criticism 1867-1947*, utilizând aceleași concepte – „occidentalizare” și „naționalizare” – și prin intermediul căreia panoramează discursul critic românesc în perioada 1867-1947.

În ceea ce privește delimitarea conceptuală a autocolonizării, consider util să încep discuția relevând una dintre caracteristicile principale pe care Maria Todorova¹³ le consideră comune culturilor balcanice. Este vorba despre ambiguitatea cauzată de poziționarea lor la confluența a două culturi, cea europeană și cea asiatică. Monica Spiridon¹⁴ punctează aceeași trăsătură, reamintind de sistemul cultural binar căruia i se subsumează identitatea culturii române. Conceptele care denotă acest caracter binar sunt „occidentalismul” și „orientalismul”. Altfel spus, confuzia specifică acestor culturi pe care le are în vedere Kiossev este determinată de lipsa unui sistem cultural consolidat și de raportarea la modelele culturale centrale, fapt ce determină și dezvoltarea unui complex de inferioritate. Această confuzie stă, în același timp, la baza fenomenului de autosubordonare. În fapt, culturile care experimentează trauma pe care Kiossev o redă sub forma „We are not Others” se confruntă cu aceeași ambiguitate. Acesta este și principalul motiv pentru care teoreticianul bulgar clarifică termenii ecuației teoriei sale. Comparația pe care acesta o face între culturile similare celei bulgare și coloniile africane lămurește poziționarea primelor menționate. Culturile care se circumscriu autocolonizării nu au, cu alte cuvinte, statutul periferic al unei colonii, dar nu figurează nici în categoria celor dominante și centrale¹⁵.

Între confuzia și situația ambiguă ce le caracterizează și procesul de modernizare se află sistemul cultural străin care deține ceea ce lor le lipsește, fapt ce determină spațiile periferice să recurgă la însușirea acestuia. Procesul însușirii constituie centrul de greutate al analizei. Pentru început, precizez încă o dată că voi considera traducerile ca una dintre formele autocolonizării, ceea ce înseamnă că voi urmări modul în care însușirea modelelor străine se realizează prin intermediul traducerilor. În al doilea rând, însă, am menționat faptul că voi considera autocolonizarea ca o reacție împotriva colonizării, pe de o parte, și împotriva naționalizării, pe de altă parte. Cele două concepte – anticolonialismul și antinaționalismul – corespund într-un anumit fel celor două tendințe expuse de Kiossev. Anticolonialismul ar trebui să vizeze reacția adversă la europenizare, întrucât relevă o respingere a constrângerilor externe. Antinaționalismul, la rândul său, ar reprezenta reacția la tendința de exagerare a dimensiunii naționale, deci o încercare de a evita constrângerile de ordin intern. Cele două reacții par, teoretic vorbind, complementare în raport cu tendințele

amintite, pentru că răspunsul la europenizare sau la occidentalizare ar fi, în mod teoretic, naționalizarea, iar răspunsul la naționalism ar fi deschiderea înspre o cultură străină, deci autocolonizarea. Altfel spus, anticolonizării îi corespunde atitudinea naționalistă, iar antinaționalizării îi corespunde europenizarea. Cu toate acestea, există situații în care prima ecuație nu se verifică, situații pe care le are în vedere Terian în studiul său deja menționat, publicat în 2013. Pe scurt, acesta delimitează două direcții ale discursului critic românesc în perioada 1867-1947, cea „autohtonistă” și cea „europenizată”, pe care le subordonează unui singur scop, „universalizarea” literaturii. Voi utiliza această delimitare, însă, pentru moment, voi prelua cele trei tipuri de strategii¹⁶ pe care Terian le discută în contextul încercării culturii române de a diminua monopolul exercitat de o cultură superioară.

Prima strategie, cea a „compensației” vizează combaterea influenței exercitate de o anumită cultură prin înlocuirea acesteia cu modelele culturale ale alteia. Această strategie corespunde, consideră Terian, încercării lui Titu Maiorescu și a Junimii de a „germaniza” societatea românească fidelă, până în acele momente, modelului francez. Cea de-a doua strategie, cea de „cultural dumping”, se referă la diversificarea influențelor, deci creșterea numărului de împrumuturi dintr-o varietate culturală. Principalul scop este diminuarea influenței sistemului german sau a celui francez, iar exemplul cel mai relevant este, conform opiniei aceluiași critic, soluția adoptată de Iorga și Ibrăileanu pe care o pune în discuție și Cosmin Borza. Renunțarea la influența unei culturi dominante și orientarea înspre un model cultural (modelul rus este exemplul pe care îl expune Terian) care, deși periferic, trece testul universalizării, reprezintă cea de-a treia strategie, intitulată „détour”. Am preluat aceste concepte, pentru că cele trei strategii sunt forme ale anticolonizării prin autocolonizare. Refuzul influențelor din partea unui centru cultural este posibil, în toate cele trei cazuri, prin alegerea altui centru cultural sau a mai multor spații periferice.

Revin la afirmația mai sus enunțată, conform căreia există situații în care prima ecuație nu se verifică. Iată trei cazuri în care influența exercitată din exterior este înlocuită cu una de aceeași natură. Mai mult, împărțirea în subperioade cu care operează Terian în articolul său din *The Culture of Translation in Romania* denotă, în primul rând, rolul formativ al traducerilor în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Voi pune în discuție cea de-a doua subperioadă ce acoperă intervalul 1866-1918¹⁷. Mă opresc doar la aceasta întrucât, în primul rând, două dintre perspectivele critice expuse de Terian în această perioadă – perspectivele lui Iorga și Ibrăileanu – corespund și susțin principala teză: relația cauză-efect existentă între fenomenele de anticolonizare și autocolonizare. Deschid, în al doilea rând, o

paranteză pentru a releva principalele argumente care mă determină să nu supun analizei și celelalte două subperioade. În legătură cu prima dintre acestea (1829-1866), Terian pune în dezbatere confruntarea de opinie între Mihail Kogălniceanu, Ion Heliade-Rădulescu și George Barițiu, cele mai importante personalități literare ale vremii, o confruntare ce relevă, din punctul meu de vedere, mai degrabă antinomia dintre cele două tendințe: europenizarea și naționalizarea. În fapt, tendințele acestea pot fi observate în modul în care cultura română a răspuns în perioada respectivă procesului de modernizare. E interesant de urmărit și rolul traducerilor în raport cu formarea identității naționale¹⁸. Instabilitatea specifică etapei incipiente a determinat și o serie de contradicții între discursul teoretic și situația din teren. Autorul uneia dintre aceste contradicții este chiar Kogălniceanu care, deși făcuse celebră afirmația conform căreia traducerile „nu fac o literatură” (întrucât pun în pericol originalitatea, caracteristica esențială a unei literaturi¹⁹), se va găsi în același an, constrâns de funcția pe care o deține (codirector al Teatrului Național), în situația de a completa repertoriul cu două piese franceze²⁰. toate acestea se petrec în condițiile în care, dintre cei trei menționați, Kogălniceanu este singurul a cărui perspectivă se opune primatului traducerilor. Este vorba, repet, despre discursuri critice care pot fi ordonate în funcție de tendința de occidentalizare prin traducere și de naționalizare prin refuzul acestei practici. În a treia subperioadă (1918-1948), Terian are în vedere perspectiva lui E. Lovinescu, perspectivă pe care o consider la fel de irelevantă scopului lucrării de față, întrucât criticul nu dezbate problema traducerii ca evitare a colonizării, argument ce închide și paranteza privind această decizie de a omite *microteoriile* din perioada 1829-1866 și 1918-1948.

Voi pune, însă, în discuție cel de-al doilea interval, deoarece oferă material pentru strategia pe care Terian o definește prin conceptul de „cultural dumping”, strategie pusă în aplicare de Nicolae Iorga și Garabet Ibrăileanu (inițiatorii curentelor autohtoniste: sămănătorismul și poporanismul) din efortul de a evita monopolul cultural exercitat de cultura franceză. Este important de sesizat diferența dintre rolul traducerii pe care îl exploatează Iorga și Ibrăileanu și rolul pe care îl urmăresc Maiorescu și Dobrogeanu-Gherea. Terian punctează și deschiderea ultimilor doi înspre literaturile periferice. De pildă, în ceea ce îl privește pe Maiorescu, unul dintre argumentele enunțate de autorul articolului vizează traducerile din Pedro Alarcón și Bret Harte, traduceri pe care criticul însuși le semnează. Dobrogeanu-Gherea, la rândul său, se opune – susține Terian – monopolului de texte traduse din franceză, engleză și germană, fapt care certifică deschiderea sa înspre traducerile din alte culturi. Cu toate acestea, scopul în sine diferă de cel pe care îl

urmăresc promotorii doctrinelor tradiționaliste, în sensul în care Maiorescu și Gherea intenționează ca prin aceste traduceri să își lărgescă orizontul cultural, să îl universalizeze²¹.

Situația se schimbă în cazul lui Nicolae Iorga și Garabet Ibrăileanu, întrucât cauza principală a orientării înspre alte culturi este pericolul colonial. Exemplul cel mai relevant, pe care îl discută atât Terian, cât și Borza, este articolul *Traduceri*²², semnat de Iorga în 1903, care debutează cu următoarea constatare: „Se cetește multă literatură străină la noi, dar fără alegere și într-o singură limbă, cea franceză”. Monopolul cultural francez este evident. Câteva rânduri mai jos, Iorga va utiliza chiar conceptul de „colonie” a culturii franceze, fapt ce clarifică parametrii în funcție de care acesta se va raporta la practica traducerii. Înainte de a puncta și soluția pe care Iorga o pune în discuție, se impune o precizare. Sămănătorismul și poporanismul se bazează, așa cum am menționat, pe doctrine naționaliste, deci valorifică specificul rural al culturii române și se opun tendinței de europenizare. Cu toate acestea, articolul *Traduceri* se va transforma într-o înșiruire de culturi, majoritatea periferice, ale căror produse culturale ar trebui – conform opiniei criticului – să înlocuiască traducerea din literatura franceză. Literatura engleză, cea germană, literaturile nordice, literatura poloneză, literatura rusă se regăsesc în această enumerare. În perioada 1890-1916 pe care o are în vedere Cosmin Borza în analiza sa, acesta constată că se traduce pentru prima dată din limbi precum finlandeza și lituaniana. Trec în revistă, preluând informațiile pe care Borza le-a furnizat în urma cercetării principalelor reviste ale celor două curente, *Sămănătorul* și *Viața Românească*, și traducerea din literatura maghiară (Ibrăileanu însuși a fost preocupat de această cultură), bulgară, sârbă, croată și muntenegreană. În fond, această strategie de „cultural dumping” este interpretată de Terian și de Borza ca o formă de anticolonialism, ca un răspuns împotriva dominației culturii franceze²³. Este vorba, în fond, despre perspectiva raportării la fenomen. Cei doi critici se concentrează pe cauza care determină cultura română de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea să se orienteze înspre o mulțime de culturi periferice: evitarea colonizării. Perspectiva pe care principala teză a acestui studiu o impune accentuează efectul încercării de înlăturare a dominației franceze, deci importul, prin traduceri, a elementelor altor culturi, o inițiativă pe care aș defini-o utilizând conceptul propus de Alexander Kiossev, cel de autocolonizare.

Dominația comunistă în România oferă posibilitatea analizei culturii române în funcție de aceleași coordonate și aceeași relație între anticolonizare și autocolonizare. Nu îmi propun să dezbăt în ce măsură există, în perioada 1948-1989, un raport de identitate între cultura română și statutul unei colonii²⁴. Ipoteza

de la care pornesc este aceea că a existat în această perioadă o încercare de a rezista colonizării sovietice. Unul dintre argumentele care susțin această ipoteză este lansat de Andrei Terian²⁵, care observă că „statele-satelit” ale URSS au optat (în perioada 1964-1989), în vederea evitării colonizării, pentru modelele culturale din Europa de Vest. Același interval de timp figurează, împărțit însă în două perioade distincte (1964-1975 și 1975-1989) și în studiul deja menționat al lui Ștefan Baghiu, din volumul recent apărut la Peter Lang. Acesta înregistrează, utilizând metodele de cercetare cantitativă, traducerea de roman între anii 1944-1989. Am anticipat, în mare măsură, modul său de lucru în momentul în care am specificat divizarea acestui interval de timp în mai multe perioade, corespunzând fiecare unei anumite direcții vizibile în funcție de schimbările survenite în rândul traducerilor.

Baghiu propune, astfel, patru perioade care corespund, în ordine cronologică, dominației literaturii sovietice (1948-1955), echilibrului între spațiul cultural estic și cel vestic (1955-1964), dominației vestice (1964-1975) și unui discurs a cărei orientare naționalistă favorizează fenomenul subproducției (1975-1989)²⁶. Ceea ce mă interesează în legătură cu această diviziune este evoluția de la hegemonia traducerilor nu numai din literatura rusă, ci, așa cum remarcă Baghiu, și din celelalte literaturi sovietice (georgiană, ucraineană, armeană, lituaniană, letonă, estonă etc.) la restabilirea legăturilor și a unei noi racordări la mișcările culturale din afara sferei de influență socialistă. Ipoteza pe care mizez este, cu alte cuvinte, aceea potrivit căreia și în acest context traducerea au asigurat, în cea de-a doua și cea de-a treia perioadă discutate de autorul articolului, rezistența la colonizarea sovietică și, între anii 1975-1989, la doctrina naționalistă impusă de regimul Ceaușescu. Așadar, ecuația analizei se configurează de această dată în jurul anticolonialismului, dar și al antinaționalismului, fenomene ce au transformat cultura română sub dominație comunistă într-o cultură autocolonială. Pentru a-mi susține teza, subliniez câteva dintre constatările formulate de Baghiu. E interesant de amintit și caracteristica pe care criticul o atribuie – într-un studiu²⁷ publicat în 2016 – ideologiei sovietice, și anume, încercarea acesteia de a-și accentua caracterul internaționalist, încercare ce a determinat frecventarea prin intermediul traducerilor a spațiilor culturale periferice. În acest sens, menționez prima constatare, cea referitoare la traducerea din țări ca Ungaria, Cehia, Iugoslavia, Bulgaria și Albania, pe care Baghiu le aduce în discuție în analiza celei de-a doua perioade (1955-1964) alături de traducerea din Asia, Africa sau America Latină care au început să înregistreze creșteri considerabile. Precizez traducerea din culturile marginale, pentru a sugera că, în realitate, cultura română a profitat de acestea în vederea evitării rusificării, un pericol real, având în vedere că trupele

sovietice au părăsit România doar în 1958. Consider că acest fenomen poate fi interpretat în funcție de aceleași coordonate care au stat și la baza strategiei de „cultural dumping” de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutului secolului al XX-lea. Cultura rusă se află, în situația de față, în locul culturii franceze. O altă constatare vizează absența sincronicității²⁸ traducerilor din literaturile vestice. Voi prelua exemplele referitoare la scriitorii francezi, la traduceri din Balzac și Jules Verne, care sunt, de fapt, autori de secol XIX. Și totuși, consider că, pentru cultura română din acea perioadă, traduceri din franceză sau din engleză au reprezentat un câștig, în ciuda lipsei caracterului sincron. Ralierea la modele apusene se va produce, conform împărțirii menționate mai sus, în perioada 1964-1975. Fenomenul se datorează și politicii de liberalizare, instaurată odată cu venirea la putere a lui Ceaușescu. Este perioada în care, așa cum constată și Ștefan Baghiu, se traduc – pe lângă romane franceze și anglo-americane – romane din literaturile italiană, spaniolă, portugheză, literaturile nordice și chiar din Germania de Vest. Aceste traduceri se subsumează aceleiași intenții a culturii române de a importa sistemul de valori occidental, pentru a grăbi (ținând cont de contextul politic) desovietizarea, intenție care validează și în cazul perioadei comuniste principala teză a autocolonizării ca efect al anticolonizării.

În final, punctez principalele concluzii relevante de acest studiu. În primul rând, analiza traducerilor dezvăluie rolul formativ al acestora în cazul culturilor periferice și al celor aflate într-o fază incipientă de formare. În al doilea rând, traduceri indică raporturile existente între culturi, fiind astfel forme de autocolonizare, deoarece pleacă dinspre periferie spre metropolă. În al treilea rând, modul în care m-am raportat la conceptul lui Kiossev atestă faptul că autocolonizarea este un fenomen care presupune, în anumite situații, mai mult decât existența unei atitudini de autosubordonare manifestată de o cultură inferioară care cedează în fața uneia centrale și, în același timp, superioare. Ceea ce mi-am propus să demonstrez a fost că opțiunea împrumutului (prin traducere în cazul de față) modelelor culturale străine este cauzată de presiunea colonială. Altfel spus, autocolonizarea este deseori o soluție la care apelează o cultură amenințată de pericolul colonizării. Această relație cauză-efect între anticolonizare și autocolonizare permite abordarea dintr-o altă perspectivă a anumitor direcții literare ale secolelor al XIX-lea și al XX-lea. De pildă, efortul culturii române de a neutraliza influența sovietică, împrumutând elementele culturilor apusene, poate fi interpretat în funcție de această relație. Aceeași observație poate fi punctată și în cazul strategiei de „cultural dumping” prin care Andrei Terian caracterizează politicile culturale propuse de liderii mișcării sămănătoriste și a celei poporaniste. În

plus, dacă aruncăm o privire asupra literaturilor din care se traduce în perioada respectivă, este cert faptul că autocolonizarea nu înseamnă neapărat adoptarea elementelor unui sistem cultural superior, ci chiar și a elementelor din spații marginale. Afirmatia care deschide studiul suportă astfel o completare, în sensul că rolul traducătorului nu este doar acela de a importa caracteristicile centrului în periferie, ci și acela de a se opune centrului prin importul caracteristicilor altuia sau ale unei periferii.

Note:

1. Pascale Casanova, *Republica Mondială a Literelor*, trans. Cristina Bîzu (București: Editura Art, 2016), 164-165.
2. „It seems to me that three major cases can be discerned, which are basically various manifestations of the same law: (a) when a polysystem has not yet been crystallized, that is to say, when a literature is ‘young’, in the process of being established; (b) when a literature is either ‘peripheral’ (...) or ‘weak’ or both; and (c) when there are turning points, crises, or literary vacuums in a literature.” Itamar Even-Zohar, “The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem,” *Poetics Today* 11:1 (1990): 47.
3. David Damrosch, “Translation and National Literature,” in *A Companion to Translation Studies*, ed. Sandra Bermann, and Catherine Porter (Wiley Blackwell, 2014), 349-360.
4. „(...) translations are the best barometer for the position of cultures on the map of literature inspired by Immanuel Wallerstein’s contributions to World-System Analysis and further developed by Franco Moretti, which re-organizes countries according to economic power and their level of development: core, periphery, semiperiphery.” Ștefan Baghiu, “Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Communist Romania (1944-1989),” in *The Culture of Translation in Romania*, eds. Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 64.
5. Brian James Baer, “Introduction: Cultures of Translation,” in *Contexts, Subtexts and Pretexts. Literary translation in Eastern Europe and Russia*, ed. Brian James Baer (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011), 1-15.
6. Mihaela Ursa, “Made in Translation: A National Poetics for the Transnational World,” in *Romanian Literature as World Literature*, eds. Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian (New York: Bloomsbury Academic, 2018), 309-325.
7. Alexander Kiossev, “Notes on Self-colonising Cultures,” în *Cultural Aspects of the Modernisation Process*, eds. Dimitri Ginev, Francis Sejersted, Kostadinka Simeonova (Oslo: TMV-Senteret, 1995); “The Self-colonizing Metaphor,” în *Atlas of Transformation* (2011), <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor->

alexander-kiossev.html.

8. Cosmin Borza, "Translating Against Colonization. Romanian Populists' Plea for Peripheral Literatures," in *The Culture of Translation in Romania*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 31-45.

9. Andrei Terian, "Translating the World, Building the Nation: Microtheories of Translation in Romanian Cultural Criticism (1829-1948)," in *The Culture of Translation in Romania*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 19-29.

10. Ștefan Baghiu, "Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Communist Romania (1944-1989)," in *The Culture of Translation in Romania*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 63-84.

11. „The second rationalisation consists in the fact that such societies engender necessarily two symmetrical, competing, conflicting and equally mistaken doctrines. The first-one is called *Westernisation* or *Europeanisation* (...). This doctrine has the pseudo-universalism of one 'progressivist' doctrine that measures the value of life by the quantity of 'civilisational achievements'. The second one is called *Nativism* (...) This doctrine, of course, struggles against any new corrupting influences and gives birth to the most vehement ideologies and dangerous sacralisations of the 'native'." Kiossev, "Notes on Self-colonising Cultures".

12. Andrei Terian, "National Literature, World Literatures, and Universality in Romanian Cultural Criticism 1867-1947", *CLBWeb: Comparative Literature and Culture* 15.5 (2013), <http://dx.doi.org/10.7771/1481-4374.2344>.

13. Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (Oxford/New York: Oxford University Press, 1997), 47.

14. Monica Spiridon, "Models of literary and cultural identity on the margins of (post)modernity: The case of pre-1989 Romania," in *History of the literary cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, ed. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publishing Company, 2004), 65-70.

15. Kiossev "Notes on Self-colonising Cultures".

16. Andrei Terian, "National Literature, World Literatures, and Universality in Romanian Cultural Criticism 1867-1947", *CLBWeb: Comparative Literature and Culture* 15.5 (2013): 9, <http://dx.doi.org/10.7771/1481-4374.2344>.

17. Andrei Terian, "Translating the World, Building the Nation: Microtheories of Translation in Romanian Cultural Criticism (1829-1948)," 20-24.

18. Mă refer, desigur, la afirmații precum cea a lui George Barițiu care consideră că „O nație începătoare n-are pricină a se rușina dacă scriitorii ei deocamdată sînt partea cea mai mare numai traducători; traducția este unul dintre cele mai puternice mijloace de a ne îmbogăți limba și de a o face mult mai mlădioasă.” George Barițiu, "Cărți, cititori", în *Din istoria teoriei și a criticii literare românești: 1812-1866*, ed. George Ivașcu (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1967), 318.

19. M. Kogălniceanu, "Introducere la 'Dacia literară'", în *Din istoria teoriei și a criticii literare românești: 1812-1866*, ed. George Ivașcu (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1967), 293.

20. Întâmplarea este relatată de Paul Cornea în *Conceptul de istorie în cultura românească* (București: Editura Eminescu, 1978), 13-14.

21. Andrei Terian, "Translating the World, Building the Nation: Microtheories of Translation in Romanian Cultural Criticism (1829-1948)," 24: „(...) the second stage of history of Romanian microtheories of translation share a mutual ground in their plea for increased openness beyond the narrow circle of core European literatures. Yet, it is also evident that the scope of such a shift changed significantly over the course of a few decades: if Maiorescu and Gherea pleaded for this turn as a means of garnering a better understanding of the 'spirit' of other peoples, Iorga and Ibrăileanu deployed it as a form of 'cultural dumping', whereby Romanian literature can avoid its colonial annexation to French literature.”

22. N. Iorga, "Traduceri", în Nicolae Iorga, *O luptă literară*, vol. 1, ed. Valeriu Râpeanu (București: Minerva, 1979), 11-12.

23. Borza lărgeste perspectiva și dezbate chiar și repulsia pe care sămănătorismul și poporanismul o manifestă în raport cu sistemul capitalist specific culturilor vestice, o caracteristică pe care o au în comun cu celelalte culturi periferice din părțile centrală, estică și nord-europeană: „Thus, the shift of 'sămănătorism' and 'poporanism' to the translation and promotion of the so-called 'minor'/'peripheral' literatures of that period reflects their opposition to the cultural hegemony of the West, and to France in particular. It also mirrors their resistance to the social capitalist model, a hostility that served as a platform for the forging of spiritual relations with predominantly agrarian countries from Central, Eastern, and Northern Europe (...).” Cosmin Borza, "Translating Against Colonization. Romanian Populists' Plea for Peripheral Literatures (1890-1916)," 36.

24. S-a discutat în nenumărate rânduri statutul României sub și după căderea dominației comuniste. Amintesc studiile lui Bogdan Lefter, "Poate fi considerat postcomunismul unui un postcolonialism?", în *Caietele Echinox*, Vol 1 (2001): 117-119; Liviu Andreescu, "Are We All Postcolonialists Now? Postcommunism and Postcolonialism in Central and Eastern Europe", în *Postcolonialism/Postcommunism: Intersections and Overlaps*, ed. Monica Bottez, Sabina-Maria Draga Alexandru, Bogdan Ștefănescu, (Bucharest: Bucharest University Press, 2011), 57-74 și Andrei Terian, "Există un (post)colonialism central- și est-european? Pentru o teorie unitară a dependenței interliterare", în *Critica de export* (București: Muzeul Național al Literaturii Române, 2013), 104-129.

25. Terian își susține ipoteza menționând raportul (înregistrat în intervalul 1980-1989) de 451 de volume traduce din franceză la 390 din limba rusă. Andrei Terian,

Critica de export, 124.

26. Ștefan Baghiu, "Strong Domination and Subtle Dispersion: a Distant Reading of Novel Translation in Communist (1944-1989)," 66.

27. Ștefan Baghiu, *Translating Novels in Romania: The Age of Socialist Realism. From an Ideological Center to Geographical Margins*, în *Studia UBB Philologia*, vol. LXI, 1 (2016): 5-18.

28. *Ibid.*, 76

Bibliography:

Baer, Brian James. "Introduction: Cultures of Translation." In *Contexts, Subtexts and Pretexts. Literary translation in Eastern Europe and Russia*, edited by Brian James Baer, 1-15. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011.

Baghiu, Ștefan. "Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Communist Romania (1944-1989)." In *The Culture of Translation in Romanian Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 63-84. Berlin: Peter Lang, 2018.

Baghiu, Ștefan. "Translating Novels in Romania: The Age of Socialist Realism. From an Ideological Center to Geographical Margins." *Studia UBB Philologia*, vol. LXI, 1 (2016): 5-18.

Barițiu, George. "Cărți, cititori." In *Din istoria teoriei și a criticii literare românești: 1812-1866*, edited by George Ivașcu, 315-321. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1967.

Borza, Cosmin. "Translating Against Colonization. Romanian Populists' Plea for Peripheral Literatures." In *The Culture of Translation in Romanian Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 31-45. Berlin: Peter Lang, 2018.

Casanova, Pascale. *Republica Mondială a Literelor [The World Republic of Letters]*, translated by Cristina Bîzu. București: Art, 2016.

Cornea, Paul. *Conceptul de istorie în cultura românească [The Concept of History in Romanian Culture]*. București: Eminescu, 1978.

Damrosch, David. "Translation and National Literature." In *A Companion to Translation Studies*, edited by Sandra Bermann and Catherine Porter, 349-360. Wiley Blackwell, 2014.

Even-Zohar, Itamar. "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem." *Polysystem Studies, Poetics Today*, vol. 11, no. 1, 1990.

Iorga, N. "Traduceri." In Nicolae Iorga, *O luptă literară*, vol. 1, edited by Valeriu Râpeanu. București: Minerva, 1979.

Kiossev, Alexander, "The Self-colonizing Metaphor." in *Atlas of Transformation* (2011). <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html>.

Kiossev, Alexander. "Notes on Self-colonising Cultures." in *Cultural Aspects of the Modernisation Process*, edited by Dimitri Ginev, Francis Sejersted, Kostadinka Simeonova. Oslo: TMV-Centeret, 1995.

Kogălniceanu, M. "Introducere la 'Dacia literară'." In *Din istoria teoriei și a criticii literare românești: 1812-1866*, edited by George Ivașcu, 291-293. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1967.

Sass Maria, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, eds. *The Culture of Translation in Romanian Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*. Berlin: Peter Lang, 2018

Spiridon, Monica. "Models of literary and cultural identity on the margins of (post)modernity: The case of pre-1989 Romania." In *History of the literary cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, edited by Marcel Cornis-Pope and John Neubauer, 65-70. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publishing Company, 2004.

Terian, Andrei. "National Literature, World Literatures, and Universality in Romanian Cultural Criticism 1867-1947." *CLBWeb: Comparative Literature and Culture* 15.5 (2013), <http://dx.doi.org/10.7771/1481-4374.2344>.

Terian, Andrei. "Translating the World, Building the Nation: Microtheories of Translation in Romanian Cultural Criticism (1829-1948)." In *The Culture of Translation in Romanian Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 19-29. Berlin: Peter Lang, 2018.

Terian, Andrei. *Critica de export*. București: Muzeul Național al Literaturii Române, 2013.

Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. Oxford/New York: Oxford University Press, 1997.

Ursa, Mihaela. "Made in Translation: A National Poetics for the Transnational World." In *Romanian Literature as World Literature*, edited by Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, 309-325. New York: Bloomsbury Academic, 2018.

Studii cantitative recente în spațiul românesc. Între analiză instituțională și problema traducerilor

Mihnea BĂLICI

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: mihneu.balici@yahoo.com

Recent Quantitative Studies in Romania. Between Institutional Analysis and the Topic of Translation

The aim of this study is to analyze the usage of quantitative methods in Romania's contemporary literary studies. In spite of the general reluctance to any positivist approach to literary phenomena, this paper shows that recent quantitative studies have been useful to discovering and understanding certain aspects of Romania's literary history. There are two identified functionalities of quantitative methods after 2000: one is institutional analysis, which is focused on interpreting statistical data on economic and sociological literary factors; the other takes interest in the number and frequency of literary publications and translations, in order to explain the evolution and circulation of forms, literary structures and plots in relationship to a given historical context. It is necessary to comprehend what are these quantitative studies' objectives, limits and problematizations in the case of a peripheral culture and how they can open up local literary studies to a new perspective on the literary system. Therefore, this thesis both indexes the latest autochthonous quantitative studies and examines their functions and results.

Keywords: quantitative studies, macroanalysis, institutional analysis, translation studies, polysystem theory

Introducere

Aproprierea metodologiilor care aparțin științelor exacte în studiul literaturii este un fenomen răspândit în mediul academic internațional al ultimelor decenii. Aplicarea metodelor cantitative, propusă de Franco Moretti și perfecționată ulterior în paradigma Digital Humanities, a revoluționat raportarea la obiectul literar. Lărgirea considerabilă a ariei de cercetare de la un canon restrâns și limitat (acel 1% studiat de istoria literară tradițională) la corpusul exhaustiv de texte al unei literaturi specifice (restul de 99%, în general ignorat de cercetătorii literari, în ciuda rolului pe care l-au avut în dinamica evolutivă a unui sistem literar)

a generat o perspectivă asupra literaturii ca fenomen estetic și socio-cultural mai apropiată de rigorile științifice. Pentru a înțelege contextul apariției unei opere literare, este importantă înțelegerea întregului corpus subiacent de literatură care a determinat emergența și evoluția unei forme, trame sau teme.

Pentru a eficientiza o astfel de macroperspectivă, obiectul de studiu trebuie simplificat și abstractizat. Din acest punct de vedere, metoda close reading-ului tradițional nu mai este suficientă. Studiile cantitative impun o nouă modalitate de lectură a textelor, operele literare fiind indexate, cuantificate și supuse unor analize statistice. Identificarea pattern-urilor generale se face pe baza unor reproduceri grafice a datelor

și a unei contextualizări istorice și geografice, miza fiind verificarea sau elaborarea unor ipoteze despre mobilitatea și circulația formelor, (sub)genurilor și temelor literare. Evoluția tehnologică a avantajat acest proces. Colaborarea dintre Franco Moretti și Matthew L. Jockers a reprezentat fuzionarea dintre distant reading și paradigma Digital Humanities. În contextul universitar american al anilor '80, principala contribuție a analizei computaționale în studiul literaturii a fost dedicată problemei stilului – așadar, cuantificării factorilor de limbaj din texte individuale, în funcție de frecvența sau dimensiunea lexemelor¹.

În contrast cu această perspectivă atomizată, Jockers propune mărirea numărului de texte studiate prin aplicarea a ceea ce el denumește „macroanalysis”. Termenul face referire la teoria economică a lui Keynes (macroeconomics), opusă teoriilor economice clasice (microeconomics) prin raportarea nu la sistemele închise ale unor agenți individuali, ci la totalitatea interrelațională a acestor sisteme. Teoria lui Jockers este similară conceptual: analiza computațională a unui corpus imens de texte literare face în sfârșit cuantificabile și indexabile aspectele intrinseci ale operelor respective și relațiile în care se află acestea, localizabile într-un context mai larg. Astfel, pot fi observate și problematizate legăturile dintre stil, influență, conținut, structură narativă, tematică și aspecte care țin de geografie, istorie, etnicitate, naționalitate sau gen. În linii mari, ceea ce afirmă Jockers este că „[t]he result of such macroscopic investigation is contextualization on an unprecedented scale”². Este important de remarcat că metoda cantitativă „oferă date, nu interpretări”³ – funcția metodei cantitative este strict instrumentală și descriptivă, oferind o bază empirică pentru ipoteze și cercetări ulterioare.

Utilizarea metodelor cantitative în studiile literare românești nu are o tradiție propriu-zisă (excepție făcând, poate, Paul Cornea sau Mihai Dinu Gheorghiu). Pe lângă lipsa materialului pe baza căruia să poate fi elaborată o analiză statistică a fenomenului literar (sub orice aspect: al publicațiilor, instituțional, al pieței etc.), a existat și o atitudine reticentă față de tendințele pozitivistice sau empiriste în studiul literaturii. Metodele cantitative au început să fie folosite mai des în ultimele decenii, după apariția unor dicționare de specialitate care să poată fi instrumentate în acest sens. Cele mai recente sunt influențate direct de teoriile lui Franco Moretti și de paradigma World Literature, studiind în principal fenomene de „tranzacție” culturală din cadrul sistemului literar global (cel mai adesea, problema traducerilor). Pe lângă acestea, există și analize sociologice și instituționale care utilizează metode statistice în vederea explicării anumitor fenomene literare locale. Acest studiu are în vedere principalele contribuții ale metodei cantitative în studiile literare românești de după 2000, pentru a observa funcțiile,

mizele și problemele care caracterizează acest aparat metodologic într-o cultură periferică, cu o tradiție critică preponderent impresionistă și o suprastructură tehnologică a mediului universitar inferioară cazului internațional discutat anterior. Aceste studii trebuie privite astfel: în primul rând, ca tentative incipiente în spațiul românesc în ceea ce privește utilizarea metodelor cantitative moderne, așadar perfectibile; în al doilea rând, ca problematizări și recontextualizări ale poziționării literaturii române prin noi grile teoretice.

Investigații sociologice

În direcțiile teoretice ale studiilor umaniste contemporane, literatura nu mai reprezintă suma câtorva opere literare canonizate în istoriile literare și analiza exclusivă a acestora, ci este supusă în întregime ei unei reteritorializări cu deschideri către diferite alte arii de studiu, printre care sociologia și economia. Perspectiva națională, insulară este înlocuită de perspectiva relaționărilor dintre literaturile naționale în ierarhia Republicii Mondiale a Literelor (Pascale Casanova). Dinamicile economice și politice din cadrul world-systemului (așa cum este el teoretizat de Immanuel Wallerstein) determină instituționalizarea, evoluția și influența literaturilor naționale în funcție de cele trei arii de apartenență: centrul, periferia sau semiperiferia. Pentru o înțelegere totală și eficientă a fenomenului literar, este imperativă luarea în calcul a tuturor factorilor implicați în constituirea acestuia: poziționarea internațională, instituția literară locală, piața de carte (a publicațiilor autohtone și a traducerilor), contextul istoric și sociologic. Acești vectori nu sunt independenți, ci într-o interdeterminare muabilă. Itamar Even-Zohar ilustrează acest fapt prin elaborarea unei teorii a polisistemelor: „literarul” nu mai este analizat ca un conglomerat de fenomene disparate, independente, ci este privit ca un sistem de relaționări, atât sincronice, cât și dinamice. Complexitatea perspectivei este certă, deoarece implică existența a multiple sisteme care colaborează și comunică, subordonate la rândul lor unui sistem global. Așadar, centrul de interes nu mai este textul propriu-zis: „it is clear that for anybody interested in understanding industry as a complex activity, the latter cannot be exhaustively analyzed by its products, even if products may seem the very raison d'être of its operations”⁴. Provocarea studiilor literare este de a înțelege care sunt mecanismele din spatele producției de literatură, efectele lor istorice în cadrul unui sistem literar și funcțiile pe care le au în sistemul dat. Importanța anumitor factori (scriitorii, critica literară, revistele de literatură) pe perioade date de timp nu este fixată a priori, fiind greu de postulat care este motorul principal al sistemului literar fără o

analiză pluristratificată asupra fenomenului.

Factorii sistemului literar se află în interdependență, fiecare alterare în sistemele adiacente provocând mutații în polisistemul ordonat. Din acest motiv, cercetarea literară din spațiul românesc trebuie să își îmbunătățească aparatul metodologic. Metoda statistică poate fi utilă în această privință, oferind o imagine macro a realităților literare. Fără a putea explica ce determină fluctuațiile unui fenomen literar, metoda statistică are avantajul de a le cartografia existența, localizarea în timp și spațiu și corespondențele aparente cu alte fenomene. Întrebările ridicate de incorporarea acestora în studiile literare sunt următoarele: Ce aspecte ale sistemului literar pot ilustra studiile cantitative? Care sunt funcțiile îndeplinite de metodele cantitative în studiile literare recente din România? Care sunt mizele acestor studii cantitative și care sunt ipotezele pe care le generează? Există o discrepanță între rezultatele (obiective, de altfel) ale acestor cercetări și tezele propuse de autori? Expunerea acestor probleme este necesară, deoarece pe baza lor pot fi elaborate noi ipoteze de lucru și noi arii de cercetare.

Studiile lui Marius Lazăr și al Ioanei Macrea-Toma utilizează statistica în vederea unei analize instituționale a literaturii române. În *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești* (2002), Marius Lazăr studiază efectele modernizării asupra fenomenului literar românesc din secolul al XIX-lea – mai exact, procesul de autonomizare a instituției literare, observând evoluția producției de literatură, modificarea statutului social al actanților literari, precum și relația dintre capitalul cultural și capitalul politic al acestora. Volumul Ioanei Macrea-

Maria Sass · Ștefan Baghiu · Vlad Pojoga (Hrsg.)

The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien

Toma, *Privileghenția. Instituții literare în comunismul românesc* (2009), propune o analiză instituțională de același tip, de data aceasta orientată către perioada comunistă, în vederea demascării anumitor clișee legate de statutul scriitorilor în timpul regimului, propunând o perspectivă documentată științific asupra privilegiilor și posibilităților de subversiune în cadrul Uniunii Scriitorilor pentru intervalul 1948-1989. O primă funcție a metodelor cantitative în aceste studii este cea de contextualizare. Sunt calculate: dinamica publicațiilor și traducerilor, profitul publicațiilor culturale, veniturile scriitorilor, dominanța zonei geografice de proveniență și dinamicile generaționale în funcție de anul nașterii autorilor. Aceste statistici au rolul de a descrie factorii determinanți ai instituțiilor literare în aceste perioade. O a doua funcție este cea de corelare a factorilor cuantificabili cu poziționarea autorilor, în funcție de capitalul politic, aderența la anumite genuri și curente literare sau numărul de premii obținute.

În vederea îndeplinirii acestei ultime funcții, atât Marius Lazăr, cât și Ioana Macrea-Toma importă din domeniul sociologiei tehnica analizelor de omogenitate/corespondență. Metoda presupune analiza simultană a unor variabile numerice (așadar cuantificabile) cu unele nominale (pe baza unui set predefinit de categorii care se exclud reciproc). De exemplu, în studiul Ioanei Macrea-Toma, o variabilă numerică ar reprezenta numărul de volume publicate de un autor, în timp ce o variabilă nominală ar fi „capitalul politic”, clasificat în funcție de raportul cu puterea politică a scriitorului („disident”, „ilegalist”, „deținut politic”, „fără participare politică” etc.). Avantajul unor astfel de

analize este dat de reprezentarea geometrică a sistemului de relații și diferențieri dintre scriitori, iar relevanța acesteia se bazează pe un indice de probabilitate. Problematic este, în schimb, modul de clasificare a variabilelor nominale, deoarece aceasta presupune diferențieri exhaustive ale categoriilor respective, pe baza unui criteriu comun. Astfel, criteriul de împărțire a curentelor postbelice în studiul Ioanei Macrea-Toma („realism socialist”, „anti-proletcultism”, „neomodernism”, „onirism”, „postmodernism”, „protocronism”, „anti-protocronism”, „optzecism”⁵) este neclar. Neclar este și motivul pentru care „notorietatea” unui autor este calculată pe baza numărului de pagini alocate în dicționarele de specialitate. Privilighenția oferă rezultate ofertante, dar cercetările cantitative aplicate asupra aspectelor sociologice necuantificabile obiectiv sunt dificil de instrumentalizat. Cauza este sistematizarea laxă și interpretabilă a materialului.

Cu toate acestea, acest tip de studii oferă premise fertile pentru discutarea aspectului instituțional al sistemului literar. Mizele cercetărilor cantitative în investigațiile sociologice menționate mai sus sunt extraliterare, logica subiacentă fiind cea a completării studiilor tradiționale: „Fără a invalida studiile focalizate pe modele discursive, pentru care textele dețin o logică internă prea puțin afectată de tribulațiile istoriei, ne mărginim la a creiona în capitolele următoare un model complementar de analiză”⁶. Totuși, în afara câtorva speculații despre modul în care aparatul de cenzură din perioada comunismului a reprezentat un factor literar productiv, determinând apariția a noi strategii literare prin care autorii să ocolească interdicțiile și normele impuse de sistemul politic, nu sunt realizate relaționări între dinamicile instituționale/editoriale și produsele literare propriu-zise. O astfel de corelație ar însemna depășirea ariei de studiu a sociologiei literaturii și implică un studiu intratextual mai complex al operelor acestei perioade. Metodele cantitative în domeniul analizei instituționale oferă date doar despre o fațetă a complexului de relații care caracterizează un polisistem literar.

Influența morettiană.

Studii cantitative și World Literature

Analizele instituționale discutate anterior sunt tributare perspectivelor sociologice asupra literaturii. Accentul este pus pe relațiile și ierarhizările care se formează la nivelul socio-instituțional al fenomenului literar, necesare pentru înțelegerea unor atitudini care influențează mutațiile intrasistemice ale literaturii. Așadar, sunt instrumentalizate pentru a ilustra platforma socială a actanților literari (scriitori, cititori, editori, traducători etc.). Diferența dintre analiza instituțională și studiile cantitative pe linie morettiană este interesul celor din urmă și față de operele literare (produsele principale ale polisistemului literar) și

caracteristicile lor tematice și structurale.

După cum am remarcat, studiile cantitative prezintă doar cifrele, nu și cauzalitățile. Așadar, sunt utilizate în vederea obținerii unor ipoteze de lucru, care la rândul lor pot fi supuse altor verificări (prin metode cantitative sau de alt tip). Simplul fapt că sunt date empirice nu înseamnă că nu pot fi supuse unor interpretări falacioase sau distorsionate. Orice factor al unui sistem literar poate influența și nuanța cercetările care utilizează acest tip de metodologie. Așadar, ele prezintă fapte obiective, de suprafață ale fenomenului literar: „the macroscale perspective should inform our close readings of the individual texts by providing, if nothing else, a fuller sense of the literary-historical milieu in which a given book exists”⁷. Uneori, acestea se pot dovedi utile și pot oferi rezultate surprinzătoare. De exemplu, prin simpla numerotare a romanelor apărute în spațiul britanic între 1700 și 1829⁸, Franco Moretti identifică trei faze ale evoluției romanului englez, explicabile în urma contextualizării lor istorice. Apoi, reprezentarea grafică a cronologiei genurilor românești⁹ oferă răspunsuri obiective despre evoluția formelor romanului în spațiul britanic. Compararea rezultatelor oferă ipoteze noi despre conexiunile dintre evoluția unui gen literar și contextul istoric. Totuși, trebuie avut în vedere faptul că, în culturile occidentale, indexările publicațiilor literare sunt mai cuprinzătoare și mai sistematizate decât în cazul românesc. Dicționarele Academiei Române (precum Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989 sau Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până la 1989) utilizează clasificări vagi și neclare, care fac dificile cuantificările pe criterii tematice sau formale. De altfel, lipsa unui corpus digitalizat de opere literare determină imposibilitatea unor analize intratextuale, limitând cu mult domeniul studiilor cantitative autohtone. Totuși, este important de observat care sunt rezultatele și mizele studiilor cantitative românești de după 2010.

În articolul „Evoluția romanului erotic românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare” (2018), Daiana Gârdan propune o analiză statistică a evoluției romanului românesc de la începutul secolului trecut, pe baza indexărilor din dicționarele Academiei Române. Romanele cuantificate sunt cele „ale căror scenarii principale sunt erotice și indexate sub o formulă de tipul roman erotic, roman de dragoste ș.a. în descrierile aferente indexărilor de autori și titluri din dicționarul menționat”¹⁰, reprezentând 264 de romane indexate drept romane erotice în perioada 1906-1939 (statistic, 25,3% din totalul romanelor românești publicate în această perioadă). Având în vedere că „genurile” românești nu au avut o sedimentare uniformă în romanul românesc interbelic, rezultând adeseori în romane hibride, este important de discutat pe baza

căror judecăți interpretative este considerat eroticul ca tramă principală în romanele respective, deoarece alte premise ar putea modifica rezultatele acestor analize cantitative. Evoluția tramei erotice în sine oferă însă date viabile¹¹: într-adevăr, scenariul erotic este frecvent întâlnit în romanul românesc și poate fi corelat cu modernizarea literaturii în prima jumătate a secolului al XX-lea. Rezultatul este previzibil, dar reprezintă prima demonstrație factuală a fenomenului. Miza suplimentară a studiului Daiane Gârdan este de a identifica metoda/device-ul care canonizează romanele erotice la nivelul istoriografiei literare (în special romanele camilpetresciene și ale lui Anton Holban), prin comparație cu romanele „de fundal”. Concluzia este faptul că „romanele erotice canonizate sunt niște estetizări ale unui material deja existent în literatura autohtonă”¹². Or, atât „materialul”, cât și metoda „estetizărilor” trebuie să aibă o proveniență (așadar, este necesar un studiu cantitativ al traducerilor romanului în această perioadă) și o funcție (necesită informații suplimentare despre ceea ce Even-Zohar denumește repertoire, așadar setul de reguli prin care un model este reprodus și receptat într-un context dat) în interiorul sistemului literar interbelic. Scopul instrumentalizării metodei cantitative este strict de a remarca creșterea frecvenței tramei erotice în romanul românesc între 1906 și 1939. Explicațiile țin de alte domenii de studiu.

În alt articol¹³, Daiana Gârdan analizează frecvența și statutul romanului feminin între 1900 și 1940, subliniind contribuția acestuia la evoluția romanului românesc modern. Analizând statistic producția de roman feminin și distribuția principalelor lui tematici, studiul problematizează receptarea criticii românești la acest fenomen, precum și relația cu mișcarea feministă autohtonă de la începutul secolului trecut. Rezultatele afirmă existența unui canon alternativ al romanului feminin, corespondent din punct de vedere tematic și stilistic cu romanul modern canonizat, însă cu o influență redusă în ceea ce privește răspândirea problematicii sociale. Daiana Gârdan remarcă și discordanța dintre discursul feminist (anglofil și ostil față de influența franceză) și hegemonia traducerilor din franceză în spațiul românesc. În acest caz, este necesară o analiză cantitativă a distribuției romanelor traduse în funcție de gen, tematică și spațiu de proveniență, pentru o înțelegere completă a funcțiilor traducerilor literare din această perioadă. În ciuda acestor nuanțări necesare, studiul cantitativ al Daiane Gârdan oferă o bază empirică pentru tezele formulate anterior despre feminismul românesc și viața culturală românească. Discrepanța dintre expansiunea statistică a romanului feminin românesc (în special cu tramă socială) și marginalizarea de către discursul critic răspunde studiului Biancăi Burța-Cernat, conform căruia, în ciuda unei existențe a discursului feminist românesc

în prima jumătate a secolului al XX-lea (documentat de Ștefania Mihăilescu), romanul feminin a fost slab receptat sau, în cazul în care clișeele încetățenite despre valențele romanului feminin au fost îndeplinite, încorporat într-un shadow canon (în termenii lui David Damrosch).

Alte articole care utilizează metode cantitative sunt concentrate exclusiv pe fenomenul traducerilor. Un prim studiu de acest tip este articolul lui Ștefan Baghiu, „Translating Novels in Romania: the Age of Socialist Realism. From an Ideological Center to Geographical Margins” (2016), în care sunt cuantificate traducerile de romane în România anilor 1940 și 1950. Unul dintre scopurile interesante ale studiului este de a demonstra deschiderea literaturii române la literaturile periferice din vecinătate sau chiar din spații periferice îndepărtate, în ciuda clișeele încetățenite despre „ariditatea” peisajului literar din această epocă. Într-adevăr, statisticile demonstrează că, în timpul epocii realismului socialist, odată cu creșterea exponențială a traducerilor din literatura rusă și sovietică, au apărut pentru prima dată traduceri din statele blocului estic sau din literaturi africane, asiatice și latin-americane¹⁴ (în cazul celei din urmă, chiar înaintea boom-ului din anii '60 care a lansat-o în aria World Literature). Totuși, problematică este influența propriu-zisă a acestor traduceri în literatura locală. Pe lângă argumentul invocat în studiu (dicționarele autohtone nu beneficiază de descrieri detaliate ale genurilor românești, astfel încât o perspectivă macro asupra studiului influențelor nu este încă posibilă), nu există încă o analiză a modului în care funcționează un polisistem literar în contextul comunismului românesc din această perioadă. Faptul că „the translation of novels did not resemble at all the same process in the free market during the period because this activity was intensively coordinated and financed by the state”¹⁵ poate modifica fundamental funcția traducerilor, deoarece „translation is no longer a phenomenon whose nature and borders are given once and for all, but an activity dependent on the relations within a certain cultural system”¹⁶. Mai exact, trebuie acceptat faptul că sistemul literar comunist este un polisistem specific, cu particularități care pot modifica funcțiile sistemelor componente, al cărui studiu este necesar pentru înțelegerea problemei traducerilor (printre care și modul în care erau realizate și, mai important, receptate). Dacă elementul care lega această pleiadă eterogenă de traduceri era „monismul ideologic”¹⁷, permițându-le circulația în interiorul sistemului internațional socialist, acest fapt nu echivalează cu o metabolizare la nivel național a textelor respective. Aceste cercetări statistice pot să ilustreze politica traducerilor în spațiul comunist, dar nu să le cuantifice efectul, deoarece, în acest punct, nu există informații nici despre tirajele acestor traduceri, nici despre politicile de traducere din

perioada respectivă.

Într-un studiu ulterior, „Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Communist Romania (1944-1989)” din volumul colectiv *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien* (2018), Ștefan Baghiu lărgeste aria de cercetare de la perioada realismului socialist la intervalul întregului comunism românesc, adăugând noi nuanțe studiului traducerilor. Analiza statistică ilustrează o împărțire în patru a perioadei comuniste sub aspectul traducerilor: dominația inițială a literaturii sovietice, egalizarea dintre traducerile occidentale și cele estice, dominația Occidentului în perioada Dezghețului și sub-producția de după instaurarea național-socialismului. Întrebarea următoare este: Câte dintre traducerile respective ocupă un rol activ în dinamica internă a sistemului literar românesc și câte ocupă doar o poziție periferică, superfluă? În ciuda deschiderii internaționale vaste oferite de realismul socialist, perioada ulterioară Dezghețului (1964-1975) este caracterizată de o creștere considerabilă a traducerilor din Occident; mai mult, împrumuturile de strategii literare din tradiția literară modernistă denotă în continuare o poziționare autocolonială a literaturii române față de centrul literaturii globale. Metoda cantitativă ilustrează descentrarea treptată a hegemoniei literare sovietice și o reorientare către tendințele literare europene (chiar dacă nu în sincronicitate cu ele), determinate de atitudine mai lejeră a statului față de aspectul cultural. Traducerile din afara celor două sisteme (din blocul estic sau din Africa, America de Sud și Asia) sunt constante pe durata celor patru perioade¹⁸, însă asimilarea lor programatică face dificil de afirmat influența lor efectivă asupra literaturii locale. Even-Zohar afirmă: „The existence of a specific repertoire¹⁹ per se is not enough to ensure that a producer (or consumer) will make use of it. It must also be available, that is, being legitimately usable, not only accessible²⁰. Prin urmare, teza conform căreia programul traducerilor controlate de stat a rezultat în „a closer familiarity with the literatures of the bordering states and the global peripheries²¹” nu este momentan demonstrabilă, deoarece încă există puține date referitoare la sistemul literar comunist care să clarifice problema receptării traducerilor. Există următoarele variante: 1) traducerile respective au avut într-adevăr un rol activ sau latent („subtle dispersion”) asupra literaturii române; 2) aceste traduceri au fost apariții fenomenale, în realitate puțin citite și cu o distribuție slabă, interesul comun fiind în continuare literatura occidentală; 3) o parte din aceste traduceri au fost relativ irelevante, în timp ce altele au avut un real efect asupra literaturii locale, deoarece răspundeau unor nevoi și interese locale specifice care trebuie analizate. Rezultatele oferite de metodele cantitative operate

de Baghiu sesizează un paradox al sistemului literar comunist, dar teza privind potențialul internaționalism al acestuia este subjugată unor noi zone de discuție.

O altă utilizare a metodei cantitative în volumul respectiv este articolul lui Emanuel Modoc, „Traveling Avant-Gardes. The Case of Futurism in Romania²²”. Studiul presupune o analiză a receptării futurismului și a influenței lui F.T. Marinetti în spațiul românesc, subliniind faptul că, în ciuda lipsei unui futurism autohton, acest curent de avangardă a avut un ecou mai mare decât celelalte mișcări literare moderniste. Numerotarea articolelor dedicate futurismului din presa culturală românească dintre 1891 și 1944, precum și reprezentarea dispersiei geografice a acestora pe teritoriul României în comparație cu celelalte curente moderniste atestă acest fapt. Mizele acestei abordări cantitative se rezumă la a demonstra factual circulația acestui curent în mediul jurnalistic românesc. Pe baza datelor obținute, poate fi argumentată influența strict apolitică, estetică și constructivistă a futurismului (și, prin extensie, a primului val avangardist românesc), având în vedere receptarea pozitivă atât din partea primilor avangardiști (majoritar socialiști), cât și din partea „tinerei generații” (simpatizanți ai drepte).

În articolul „A Survey of Poetry Translations in Romanian Periodicals (1990-2015)”, Vlad Pojoga cuantifică și analizează traducerile de poezie din perioada postcomunistă în cazul a cinci reviste literare. Din cauza eşantionului redus, studiul analizează mai degrabă politicile individuale de traducere ale revistelor respective decât un simptom general al situației traducerilor din România postcomunistă. Desigur, ele sunt mostre pentru câteva dintre atitudinile periodicelor culturale locale față de problema traducerilor: pe de o parte, conservatorismul eurocentric al revistelor instituționalizate (România literară, Convorbiri literare), pe de altă parte, deschiderea mai mare către alte culturi și zone geografice a revistelor mai tinere precum *Poesis international*. Concluzia evidentă a studiului este că „poetry translations into Romanian in Romanian periodicals are not part of a comprehensive strategy²³”, dependența lor de numeroși alți factori muabili fiind evidentă. Este necesar un studiu mai laborios asupra acestora pentru o interpretare ulterioară a raportului literaturii române postcomuniste cu poezia internațională.

Studiul lui Ovio Olaru, „Translating Nordic Noir Bestsellers. Towards a Comparative View on German and Romanian Markets”, subliniază o discrepanță mai degrabă instituțională decât cantitativ-literară în ceea ce privește comparația dintre cazul german și cazul românesc: în cazul primului, datele privind traducerile și vânzările editoriale sunt catalogate în mod exhaustiv și eficient pe platforme accesibile publicului larg, permițând o analiză cantitativă pertinentă a pieței de carte, spre deosebire de cel din urmă, în care lipsa unor

astfel de colecții de date împiedică orice studiu în acest scop. Astfel, compararea numărului de romane Scandi Noir care au devenit bestsellers pe piața germană cu numărul traducerilor românești din autorii scandinavi respectivi, în lipsa unor date despre vânzări, nu oferă informații noi față de fenomenul discutat sau relațiile spațiului românesc cu World Literature. Ceea ce semnalizează, în schimb, este o deschidere mai mare a țărilor vestice cu o poziție centrală în literatura globală față de fenomenele periferice care pătrund în mainstream decât în cazul țărilor (semi)periferice precum România.

Concluzie

Dacă mediul universitar românesc este obișnuit cu un studiu al fenomenului literar prin prisma unor eforturi hermeneutice impresioniste și relativiste, importul metodei cantitative din zona științelor tari oferă un statut de științificitate studiilor literare. Acest fapt presupune că anumite ipoteze pot fi supuse verificării și îmbunătățirii prin apelarea la statistică.

Astfel, studiul Ioanei Macrea-Toma demistifică o perspectivă încetățenită în mentalul anticomunist postdecembrist asupra sistemului instituțional coercitiv din timpul comunismului, făcând vizibile posibilitățile și disponibilitățile materiale și sociale ale scriitorilor în interiorul câmpului literar. Studiile mai recente fie demonstrează factual anumite teorii care au circulat anterior în spațiul critic, fie semnalizează fenomene surprinzătoare, nedocumentate în istoria literaturii române. De exemplu, Daiana Gârdan oferă o panoramă documentată asupra modernizării romanului românesc, sesizând discrepanțele dintre efectele canonizării și realitățile obiective ale mediului literar din prima jumătate a secolului trecut. Metoda cantitativă implică și o reîntoarcere la ideea tradițională de „cercetare”: ca în domeniul științelor naturale, utilizarea metodologiei cantitative poate produce descoperiri semnificative. Ceea ce aduce nou studiul lui Ștefan Baghiu în legătură cu traducerile din perioada comunismului reprezintă provocarea la o regândire a fenomenului literar postbelic românesc și a clișeele care au circulat în spațiul românesc de după '89, bazată pe date statistice concrete. La fel, studiul lui Emanuel Modoc atestă o frecvență a discuțiilor despre futurism în publicistica începutului de secol XX, așadar o influență fără o realizare efectivă, insesizabilă dacă cercetarea literară s-ar fi limitat la identificarea unor direcții futuriste autentice în spațiul românesc. Articolul lui Vlad Pojoga propune o analiză statistică a politicilor de traducere în revistele literare locale; observarea acestor cazuri (deși izolate) poate fi lămuritoare pentru cazul general național postdecembrist. În cele din urmă, aria de cercetare propusă de Ovio Olaru este prea puțin

documentată, iar, ca prim demers în studiul pieței de carte românești în ceea ce privește receptarea unui fenomen de World Literature major în Vest, oferă problematizări viabile.

Documentarea statistică contribuie la lărgirea perspectivei asupra fenomenelor literare prin cartografierea unor materializări de suprafață, cuantificabile. Numerotările și graficele nu generează explicații despre cauzalitățile și efectele acestor fenomene, însă pot (in)valida și adăuga informații necesare pentru istoria și hermeneutica literară. Deși nu au atins anvergura metodelor computaționale internaționale, în care cuantificarea a ajuns să fie aplicată și asupra aspectelor intratextuale (până la o analiză macro a factorilor stilistici, în cazul lui Jockers), studiile cantitative analizate în acest articol semnalizează anumite realități literare care necesită documentare. În aceste proiecte cantitative locale, metoda în sine mai mult conduce la noi întrebări decât le rezolvă (așadar, „abstraction is not an end in itself, but a way to widen the domain of the literary historian, and enrich its internal problematic”²⁴). Utilitatea imediată a rezultatelor nu este garantată; ele sunt comparate, nuanțate, segmentate și particularizate în sprijinul altor grile de interpretare (sociologice, hermeneutice, traductologice etc.). Metoda cantitativă reprezintă doar un instrument adiacent de cercetare și verificare.

Cu toate acestea, aplicabilitatea metodei cantitative este limitată la materialul de care cercetarea literară beneficiază. În acest punct, sunt necesare reactualizarea dicționarelor de specialitate, digitalizarea unui corpus mai mare de opere literare și existența unui laborator de cercetare care să eficientizeze aceste procese. În lipsa lor, mizele studiilor cantitative se vor rezuma la ilustrarea câtorva aspecte disparate ale sistemului literar.

Note:

1. Thomas Rommel se referă la acest fenomen prin conceptul de „stylo-metrics”.
2. Matthew L. Jockers, *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History* (Champaign: University of Illinois Press, 2013), 27.
3. Franco Moretti, *Graphs, maps, trees. Abstract Models for a literary History* (London: Verso, 2005), 9 (trad. mea).
4. Itamar Even-Zohar, “Polysystem Theory, Polysystem Studies”, *Poetics Today* 11:1 (1990), 19.
5. Ioana Macrea-Toma, *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2009), 79-82.
6. Ibid., 9.
7. Jockers, *Macroanalysis*, 28.

8. Moretti, *Graphs, maps, trees*, Figure 2.
9. Ibid., Figure 9.
10. Daiana Gârđan, „Evoluția romanului erotic din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare”, în *Transilvania*, 7/2018, 7
11. Ibid., Figura 7.
12. Ibid., 10.
13. Daiana Gârđan, “The Great (Female) Unread. Romanian Women Novelists in the First Half of the Twentieth Century: A Quantitative Approach”, în *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, vol. 4, issue 1, 2018, 109-124.
14. Ștefan Baghiu, „Translating Novels in Romania: The Age of Socialist Realism. From an Ideological Center to Geographical Margins”, în *Studia UBB Philologia*, LXI, 1, 2016, Chart 3.1 și Chart 3.2.
15. Ibid., 7.
16. Even-Zohar, „Polysystem Theory”, 51.
17. Alex Goldiș, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului* (Bucharest: Cartea Romanească, 2011), 34.
18. Ștefan Baghiu, „Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Communist Romania (1944-1989)” în *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, eds. Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), Graph 1.
19. „’Repertoire’ designates the aggregate of rules and materials which govern both the making and use of any given product” (Even-Zohar, „Polysystem Theory”, 39).
20. Even-Zohar, „Polysystem Theory”, 41.
21. Baghiu, „Strong Domination and Subtle Dispersion”, 74.
22. Emanuel Modoc, „Traveling Avant-Gardes. The Case of Futurism in Romania”, în *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, eds. Maria Sass, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 45-62.
23. Vlad Pojoga, „A Survey of Poetry Translations in Romanian Periodicals (1990-2015)” în *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, eds. Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 117.
24. Moretti, *Graphs, maps, trees*, 2.

Bibliography:

- Baghiu, Ștefan, “Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Communist Romania (1944-1989).” In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga. Berlin: Peter Lang, 2018.
- Baghiu, Ștefan. “Translating Novels in Romania: The Age of Socialist Realism. From an Ideological Center to Geographical Margins.” *Studia UBB Philologia*, LXI, 1, 2016.
- Even-Zohar, Itamar, “Polysystem Theory, Polysystem Studies”, *Poetics Today* 11:1 (1990).
- Gârđan, Daiana. “Evoluția romanului erotic din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare.” *Transilvania*, 7 (2018).
- Gârđan, Daiana. “The Great (Female) Unread. Romanian Women Novelists in the First Half of the Twentieth Century: A Quantitative Approach.” *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, 4.1 (July 2018), DOI: 10.24193/mjst.2018.5.07.
- Jockers, Matthew L. *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. Champaign: University of Illinois Press, 2013.
- Macrea-Toma, Ioana. *Privileghiul. Instituții literare în comunismul românesc*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2009
- Modoc, Emanuel. “Traveling Avant-Gardes. The Case of Futurism in Romania.” In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga. Berlin: Peter Lang, 2018.
- Moretti, Franco. *Graphs, maps, trees. Abstract Models for a Literary History*. London: Verso, 2005.
- Olaru, Ovio. “Translating Nordic Noir Bestsellers. Towards a Comparative View on German and Romanian Markets.” In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga. Berlin: Peter Lang, 2018.
- Pojoga, Vlad. “A Survey of Poetry Translations in Romanian Periodicals (1990-2015).” In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga. Berlin: Peter Lang, 2018.

Forme de mediere culturală în discursul studiilor de traductologie

Mădălina AGOSTON

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: madalina_agoston94@yahoo.com

Forms of Cultural Mediation in the Translation Studies Discourse

Translation and comparative studies seem to have one central aspect in common: the mechanisms of exportability. The strategies employed in these fields of study point towards this tendency. This paper proposes a survey into the localised model of Romanian translation studies in order to attempt to examine the new criteria specific to the contemporary trends. Globalization, the digital era and cultural mediation have proven, time and again, that contemporary literary studies work towards breaking the boundaries of national pattern. It would seem that recent endeavours in the field of translation studies build towards preserving the models of cultural mediation, which are nowadays linked to transnational phenomena. My study, therefore, aims to delve into this theoretical and methodological trend and tries to explain a few patterns in the methodologies used in a few recent studies.

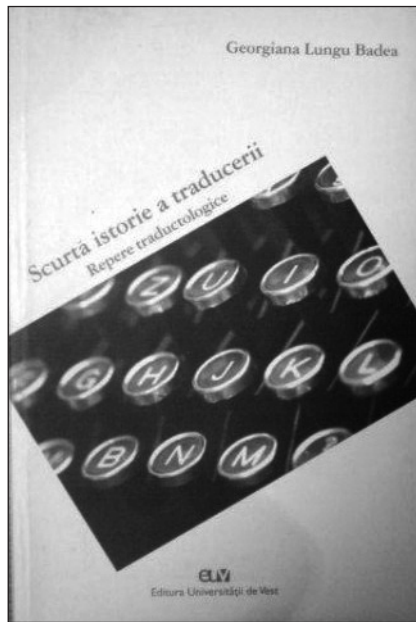
Keywords: translation studies, transnational studies, cultural mediation, digital methods, intercultural dialogue

Discuția asupra traducerilor privește în mod evident, la un prim nivel, raportarea directă a felului în care societatea contemporană înțelege să își definească termenii de negociere ai capitalului cultural. Abia într-o a doua etapă, se cristalizează în câmpul literar direcția potrivit căreia transferul cultural își compune propriul orizont de funcționare prin intermediul traducătorului. Astfel, discursul traducerilor funcționează, de cele mai multe ori, ca mediator între, o dată, două limbi (deci, două culturi, două societăți etc.), iar apoi între punctele nodale ale pieței literare (culturi mici vs culturi mari, literaturi centrale vs literaturi periferice). Deloc neglijat în cercetările din domeniu, vom vedea, este aspectul transnațional, de care studiile literare, în speță, uzează tot mai frecvent. În acest context, al globalizării și al capitalismului literar, se impune examinarea unei problematici noi cu privire la studiul traducerilor: relația pluridirecțională a obiectelor (metodologice,

tehnice, critice, umane, economice) care compun fenomenul traductologic în secolul XXI. .

În liniile celor amintite mai sus, studiul lui Alex Ciorogar, *Beyond Print and Invisibility: "Translatorship" in the Age of Digital Globalization*, apărut în volumul "The Culture of Translation in Romania", 2018, trasează liniile directoare ale traductologiei, din perspectiva definițiilor care au condus, firesc până la urmă, către strategiile de piață a așa-numitelor agenții literare. Epoca digitală, ca rezultat al proceselor evolutive (în chiar sensul darwinist al cuvântului; direcția programelor digitale nefiind decât o mutație în sens tehnologic a receptării unui tip de inteligență – artificială), favorizează astfel apariția unor schimbări de ordin teoretic care să interogheze statutul traducerii în contextul contemporan al efortului de a întreține piața literară și culturală deopotrivă. Iată cum, odată repuse în mișcare, teoriile traducerii reorganizează

identitatea națională, interogându-i resorturile nu în interiorul granițelor proprii, ci în rețeaua mondială a particularităților care o alcătuiesc. Astfel, apare, pe filiera medierii culturale, observația conform căreia studiul traducerii cuprinde azi, tot mai vocal, discursul transnațional în cercetările de specialitate. Conform acestei direcții, Mihaela Ursă vorbește despre contextul geopolitic al României din a doua jumătate de secol XX, în care problema traducerilor rămâne nediscuțată, tocmai pentru că:

„...traducerea în limba română, precum și în alte limbi Central sau Est-Europene, a fost, cu câteva excepții notabile, parte integrată a proiectului național. Ghidate de preocupări și discursuri despre națiune și identitate națională, așa cum au fost încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, culturile moderne de traducere ce au apărut în regiune, practic, au pus în scenă o dinamică duală, de sine-celălalt și aici-acolo, dinamică ai căror participanți și situații erau adesea văzute ca fiind îngrijite și uneori rigid separate spațial, cultural sau altfel.”¹

Punerea blocului central-estic în economia acestor forme de exercitare ale puterii asupra componentei culturale, ca sursă a unor problematice de ordin politic, va susține de fapt formarea unor standardizări de metodologie a traducerii, în toate genurile literare. În sâjalul acestei idei, Georgiana Lungu Badea argumentează o politică lingvistică care se realizează la scară mai mică, între editor și publicul receptor: „Politica lingvistică și interesul comercial al editorilor sunt cauzele acestei polemici. Ele atestă ponderea rolului (potențial) jucat de editor în receptarea unui autor străin, prin atitudinea și constrângerile lingvistice ori scopurile comerciale urmărite.”² De asemenea, în

legătură cu ideea de național în raport cu economia pieței traducerilor, vine și opinia Larisei Schippel, care susține că în lumea contemporană e tot mai necesar să investim studiile traductologie cu noile modele de analiză a schimburilor culturale pentru a tine pasul cu evoluția societății postmoderne.:

„Sunt convinsă că părăsirea cadrului național al studiilor traductologice și aplicarea unei perspective transculturale ne va duce la rezultate care pot dovedi că traducerea – fie policulturală, fie transculturală – are un statut mult mai decisiv pentru o societate decât s-a înțeles până acum.”³

În ce măsură cercetările actuale răspund nevoilor pieței în raport cu încercările contemporane de teoretizare a traductologiei, a rolului traducătorului și a instituționalizării formelor de fabricare la trecerea textului (de orice gen) dintr-o limbă (și o cultură) sursă într-una țintă rămâne să se verifice prin atenția cu care specialiștii de la noi se raportează la subiect după 2000.

Revenind la studiul lui Alex Ciorogar, constatăm că excursul teoretic pe care îl propune conține punctele cheie ale cadrului, cât se poate de firesc, care se construiește în dependență de nevoia unei mutații în sens practic. Prima dintre părțile amintite e cea a problemei relației dintre autor și traducător, pornind de la premisa că instanța auctorială e superioară celei traductologice. În termenii autorului amintit mai sus, această relație se vede nevoită a fi regândită, întrucât a fost preluată moda „forme fixe” în poststructuralism și, în consecință, autorul „scrie într-o limbă în timp ce își creează propria limbă”. Această buclă lingvistică se creează în jurul singurei instanțe capabile, deci, să dețină discursul relevant – *the authorship*. Mai departe, problema intraductibilității apare pe fondul că „... traducătorii nu pot restabili aceleași rețele culturale pentru că referințele lor sunt diferite față de cele ale autorilor traduși.”⁴ Diacronic vorbind, construcția acestor teorii funcționează ca etapă tranzitorie către funcția de subversiune pe care traducerea, în epoca postmodernă, o exercită în mediul digital. Forma de inteligență artificială va subverti, pe de-o parte, idei precum talentul și originalitatea, iar, pe de altă parte, va crea o comunitate egală din punct de vedere al practicilor metodologice.⁵ Aceste reiterări ale algoritmilor vor conduce în fond la una din tezele studiului lui Ciorogar: fluidizarea definițiilor și dinamizarea mecanismelor de concepere a textului tradus.

„A trece dincolo de poststructuralism și pragmatism implică lucrul cu definiții non-duale ale artei traducerii. A lăsa la o parte dezbateri interminabile ce se învârt în jurul invizibilității și al amprentelor personale mai înseamnă și a accepta caracteristicile ascensiunii

auctoriale: funcționarea lumii auctoriale, înțelegerea performativă a posturalității, practici colaborative, anonimă, amânarea responsabilității etice și importanța tehnologiei.”⁶

Analiza traducerilor literare nu mai vine pe filiera unor simple exerciții comparative de tipul diferențelor și asemănarilor între două sau mai multe texte, ci pune în relație un sistem de referințe și ocurențe care au rolul de a stabili o rețea de puncte nodale cu implicații sociale, geopolitice și teoretice, în cele din urmă, în studiile culturale. Conform acestei noi direcții și a teoriilor transnaționale (venite pe filiera lui Franco Moretti, Immanuel Wallerstein, David Damrosch), metoda de lucru va fi una care să supună atenției mai mult modul în care, o dată, se implementează în conștiința publicului texte traduse în română în contexte sociale și în epoci diferite, iar, mai apoi, în ce măsură un text tradus recalibreză un dialog cultural prin migrarea, controlată de piața produsului literar, a unor imagini specifice. De cealaltă parte, a investiției lingvistice, în planul intersecției la propriu a două limbi (cauze sociale – migrarea financiară, cauze politice – exilul etc.) există o componentă de rezistență, care tinde să își păstreze particularitățile de construcție identitară:

„Fiindcă limba este o componentă majoră din capitalul literar al oricărei națiuni, este interesant de observat cum scriitorii sau popoare dominate din punct de vedere lingvistic fac față statutului lor minoritar în conformitate cu un limbaj universal și cum caută moduri prin care să evite asimilarea și dependența. [...] Cu toate că nu au puterea de a controla excesele culturii dominante, migrații au, cel puțin, posibilitatea de a submina acea cultură.”⁷

În acord cu aceste direcții prezentate, studiul de față își propune să urmărească, în câteva exemple de abordare a temei traducerilor, evoluția metodelor de lucru. Fie că e vorba de investigarea contextelor sociale și a obiectelor relaționate procesului de traducere, fie de distribuția capitalului literar în funcție de relațiile geopolitice ori chiar de date statistice, cercetările actuale în domeniu susțin formula interogării formelor.

Cazul de care se ocupă Anca Simina Martin conturează, în primă instanță, două caracteristici ale procesului de traducere în română a lui Shakespeare: prima se situează în jurul contextului țintă și ține de latura socio-politică, iar a doua de disponibilitatea publicului receptor. Problema care se pune, odată studiate cele două ediții traduse, e cea a felului în care limbajul rămâne să subvertescă, de fapt, nu atât un imaginar, cât mai degrabă o metodologie a traducerii. Concluzia la care ajunge autoarea este cea a trecerii, prin transferul lingvistic, a formelor și a strategiilor de construcție ale lui Shakespeare în ritmul

alert al receptării lumii contemporane.⁸ Diferențele cu care operează autoarea în studiu țin, în fond, de caracteristicile regimurilor politice în care se traduc cele două ediții: România comunistă⁹ vs România post-comunistă. Are loc astfel prin traducere o reconfigurare a limbii lui Shakespeare prin modelul de construcție a limbii române în jocurile de cuvinte¹⁰.

Prin aceleași analize ale construcțiilor lingvistice, se constată că limbajul sexual comportă în traduceri diferențe de ordin personal față de traducător (ea ori el). Mai mult, se pare, Cătălina Stanislav reduce la diferențele naturale comportamentul lingvistic în raport cu scenele erotice: „Pasajele erotice sau orice alte pasaje explicite, inclusiv înjurăturile sau scenele violente, sunt și mai problematice în ceea ce privește traducerea specifică de gen.”¹¹ Conform acestei ipoteze, se conturează, de fapt, o altă caracteristică a discursului din marginea analizei textului tradus: perspectiva traducătorului e raportată nu atât la context de această dată, cât la condiția naturală a mediatorului – *translatorship*.

„Conștienți de ierarhiile de putere din joc, nu numai în sferele politice și culturale, ci și în cele ale diferențelor de gen, un număr de teoreticieni ai studiilor de traducere din anii 1980 și 1990 au gândit traducerea în relație cu genul și sexualitatea. Cercetările neîntrerupte ale lui Spivak și Judith Butler, spre exemplu, au deschis noi căi în regândirea modului în care ierarhiile de gen și asumțiile heteronormative afectează o serie largă de practici culturale, inclusiv traducerea și rolul traducătorului și al cititorului.”¹²

O altă situație apare pe fondul raportului dintre fidelitate față de textul original și redarea, prin diferite mijloace, a expresivității artistice. Nici mai puțin, nici mai puțin decât o formă de reprezentare a realității (în sensul textului), traducerea din chineză în română presupune, la acest nivel, o atenție sporită asupra felului în care odată cu instaurarea regimului comunist numărul traducerilor din literatura chineză crește. Pe de-o parte, traducerea presupune în acest context o formă de adaptare pentru a evita cenzura, iar, pe de altă parte, Iulia Elena Giță susține că imaginarul chinezesc în reprezentările românești e o formă de mediere culturală care substituie de fapt un accent real pus pe seama interesului publicului român pentru, ceea ce autoarea studiului numește, „chinezul obișnuit”¹³.

Deși teritoriile investigate în cazurile de mai sus se clasifică mai mult în dialoguri care privesc transferul de conținut prin limbaj a unor secvențe de texte literare, acestea sunt puse pe fondul importurilor și exporturilor lingvistice în funcție de un imaginar (social, politic sau cultural) autohton. În orice caz, analiza are o importanță agendă aflată în afara planului strict textual, și anume: planul receptării; formația traducătorului trădează și

ea orizontul de așteptare al publicului. Din alt unghi, problema se trasează între două coordonate. Prima ține de procesul de adaptare la contextul țintă, iar a doua presupune îndepărtarea de zona strict lingvistică a analizei prin modelul de interpretare pe care cele trei autoare îl propun în distincțiile cu care operează.

Odată ce am examinat îndeaproape exerciții de traducere care își constituie ele însele caracteristicile de circumstanță prin fenomenele de aclimatizare contextuală a textelor sursă într-o limbă țintă, se vede necesar a reveni la discuția asupra direcțiilor transnaționale și computaționale. Deși s-ar crede că examinarea contextului țintă e unul care oferă doar deschideri interculturale, planul studiilor literare de factură actuală dovedește că aceste deschideri sunt premergătoare celor din direcția studiilor *world literature*.¹⁴ Într-un asemenea context, vorbim despre cel puțin două coordonate: piața literară și centralitatea europeană. Cele două însă își sunt una alteia complementare. În raport cu piața literaturii așadar interesează în ce măsură se traduce un anumit tip de literatură, în ce ritm și care este indicele de consum al pieței. Ovio Olaru în contextul analizei grafice pe care o realizează în raport cu „noir bestsellers”¹⁵ analizează comparativ imaginea pieței literare germane cu cea românească. Studiul vizează de fapt o statistică care generează, în primul rând, totalul intrărilor din țările nordice între 2003 și 2018¹⁶, iar apoi graficele care arată comparativ situația traducerilor pe piața germană și cea românească.¹⁷ În mod evident, ne interesează de fapt metodologia de lucru a cercetării, pentru că aceasta funcționează în continuitatea studiilor de traductologie. Modelul grafic dispune de fapt de componenta pragmatică a receptării unui gen de traducere literară, fapt ce conferă peisajului cultural, dar și raportului dintre cultura țintă și cultura sursă, o imagine mai aproape de realitatea cotidiană a consumului de produs literar (și nu numai). Totodată, în economia domeniului literar se facilitează accesul la obiectele care alcătuiesc un anumit segment de literatură, constatându-se, încă o dată, puterea consumatorului într-o societate dată. Astfel, analiza computațională și contabilitatea de tip literar devin instrumente tot mai utilizate în planul cercetărilor filologice și în special în cel al traducerilor, întrucât e posibilă recunoașterea unor *pattern-uri* necesare de fapt laboratoarelor de traducere, asistate de programe computerizate, pentru a fi capabile să re-creeze în serie produsul literar în sens larg.

În ceea ce privește raportul centru-periferie, discuția se poate prelungi în direcția pe care o propune Andreea Coroian Goldiș¹⁸, care pornește de la analiza literaturii franceze și a literaturii române, văzute prin filtrul teoriilor *world literature*. De fapt, pornind de la formula lui Pascale Casanova din *Republica mondială a Literelor*, conform căreia

Parisul este considerat punctul zero al pieței literare, de unde se va stabili de fapt „bursa valorilor literare”¹⁹, autoarea studiului discută câțiva autori francezi, respectiv români, contemporani. Propulsarea acestor autori în afara granițelor naționale presupune, deci, examinarea contextelor traducerilor și a fenomenului de asimilare pe o piață internațională. Demersul e unul care vizează de fapt o panoramă a două exemple de culturi (Franța – centrală, România – semi-periferică) care oferă exemple de exportabilitate literară a unor autori consacrați în granițele naționale: „Atât proza de ficțiune franceză, cât și cea românească evidențiază faptul că acest tip de literatură oferă interacțiuni culturale complexe, în același timp în care încurajează spiritul civic al omului universal.”²⁰ Interesează, de fapt, metodologia de lucru și felul în care analiza se oprește asupra structurilor care devin exportabile unui public străin. Odată jucat rolul mediatorului cultural, traducătorul dispune de capacitatea de a formula într-un conținut nou similitudini cu cele ale contextului original. Evidențierea acestor puncte pe o hartă mondială a diferențelor și asemănărilor reprezintă până la urmă rețeaua dialogică transculturală.

Mult mai complexă, cu deschideri mult mai ofertante în ceea ce privește studiile transnaționale și transculturale, discuția despre traduceri și traductologie deopotrivă oferă ipostaze de mediere culturală nu doar pentru o politică a literaturii, ci, mai ales, pentru o istorie a studiilor literare. Cercetările actuale din domeniu surprind, pe de-o parte, tendința exportabilității nu doar a literaturii, ci și a studiilor de istorie și teorie ale traducerilor, iar, pe de altă parte, trimit la interogarea statutului a unor instanțe precum: autor vs traducător, text vs context, text vs cititor etc. Nu în ultimul rând, cercetările de traductologie de la noi tind să se îndrepte spre lărgirea orizontului de teoretizare într-o istorie a disciplinei care se face cu import de noi metodologii. În acest sens, e relevantă concluzia Georgianeii Lungu Badea:

„Scurta istorie a traducerii pe care am propus-o, în pofida parțialității ei, reușește să ofere cititorului câteva idei circumstanțiale precise despre reflecțiile traductive ale trecutului, să întemeieze, în acest fel, climatul adecvat pentru receptarea teoriilor contemporane de traducere, să ateste ciclicitatea canoanelor de traducere, coabitarea lor, ori dominația certă a unui model în defavoare altuia, demonstrând încă o dată, dacă mai era necesar, că pentru înțelegerea teroțiilor prezentului, istoria traducerii este indispensabilă.”²¹

Deloc pretențioasă, afirmația vine să susțină, din interiorul fondului local de cercetări traductologice, că studiile culturale nu mai pot fi definite azi în limitele granițelor naționale și că modelul spre care evoluția

formelor tinde e unul al maselor globale, al dialogului transcultural și al digitizării.

Note:

1. „...translating into Romanian as well as into other Central and East European languages had been, with some notable exceptions, part and parcel of the national project. Guided by concerns and discourses of nationhood and national identity as they had been since the mid-nineteenth century, modern translational cultures arising in the region essentially enacted a dualistic, self-other and here-there dynamic whose actors and places were often seen as neatly and sometimes rigidly separated spatially, culturally, and otherwise”, Mihaela Ursa, “Made in Translation: A National Poetics for the Transnational World” in *Romanian Literature as World Literature*, ed. Mircea Martin, Christian Moraru and Andrei Terian (New York: Bloomsbury Academic, 2018), 309.
2. Georgiana Lungu Badea, „Despre formarea unei conștiințe traductive și încercarea de standardizare a procesului de traducere”, în *Un capitol de traductologie românească. Studii de istorie a traducerii (III)*, ed. Georgiana Lungu Badea (Timișoara: Editura Universității de Vest, 2008), 47.
3. Larisa Schippel, „Traducerea imperială și traducerea națională. Metadiscursuri și procese reale de traducere din secolul al XIX-lea”, în *Studii de traductologie românească I. Discurs traductiv, discurs metatraductiv*, ed. Georgiana Lungu Badea, Nadia Obrocea (Timișoara: Editura Universității de Vest, 2017), 112.
4. „...translators cannot de-plot the same cultural networks because their frames of reference are different from those of the translated authors.”, Alex Ciorogar, „Beyond Print and Invisibility: Translatorship in the Age of Digital Globalization”, în *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 245.
5. „Furthermore, it could also be argued that digital technologies subvert professionalism and ideas such as talent or originality, while also affording greater liberties to communal practice.”, *Ibid.*, 249.
6. „Moving beyond poststructuralism and pragmatism involves working with non-dualistic definitions of translatorship. Leaving behind endless debates circling around invisibility and personal imprints also means embracing the characteristics of authorial ascension: the mechanics of world authorship, the performative understanding of posturality, collaborative practices, anonymity, the deferring of ethical responsibility, and the importance of technology.”, *Ibid.*, 250.
7. „Because language is a major component of literary capital for any nation, it is interesting to see how linguistically dominated writers or people cope with their minority

- status within a global language, and how they search for ways to escape assimilation and dependency. [...] Although they do not have the power to control the excesses of the dominant culture, migrants at least have the means to subvert that culture.” Paul F. Bandia, „Translocation: Translation, Migration, and the Relocation of Cultures”, în *A companion to Translation Studies*, ed. Sandra Bermann, și Catherine Porter (Chichester: Wiley-Blackwell, 2014), 276.
8. Anca Simina Martin, „Foreignizing Shakespeare's Bawdy Multilingual Puns in Communist and Post-Communist Romania”, în *The Culture of Translation*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 182.
 9. Vezi și George Volceanov, „Appropriating through Translation: Shakespeare Translations in Communist Romania”, în *Translation Studies: Retrospective and Prospective*, ed. Floriana Popescu (Galați: Editura Fundației Universitare „Dunărea de Jos”: 2006), 138-146.
 10. Vezi și Anca-Simina Martin, „There's a Double Tongue in Cheek: On the Un(Translatability) of Shakespeare's Bawdy Puns into Romanian”, *American, British and Canadian Studies* 2, 2017, 169-189;
 11. „Erotic passage or any kind of passages that are explicit, including swearing and violent scenes are even more problematic in terms of gender specific translation”, Cătălina Stanislav, „Sexual Language in Translation. An Analysis Based on Male v. Female Authored Novels”, în *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 192.
 12. „Aware of the power hierarchies at play not only in the spheres of politics and culture but in gender distinctions as well, a number of translation studies theorists of the 1980s and 1990s considered translation in the light of gender and sexuality. Ongoing work by Spivak and Judith Butler, for instance, opened new paths for rethinking the ways in which gender hierarchies and heteronormative assumptions affect a wide range of cultural practices, including translation and the role of the translator and reader.”, *A companion to Translation Studies*, ed. Sandra Bermann și Catherine Porter (Chichester: Wiley-Blackwell, 2014), 4.
 13. Iulia Elena Giță, „Chinese Literature in Romanian Translation: Fidelity v. Artistic Coherence in Yu Hua's *Huózhe*”, în *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 224.
 14. Vezi David Damrosch, *What Is World Literature?* (Princeton: Princeton University Press, 2003).
 15. Ovio Olaru, „Translating Nordic Noir Bestsellers. Towards a Comparative View on German and Romanian Markets”, în *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 231-241.

16. Ibid., 234-236.

17. Ibid., 239.

18. Andreea Coroian Goldiș, „Editorial Fiction: Local Issues and Global Relevance in French and Romanian Literature”, în *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 205-213.

19. Pascale Casanova, *Republica mondială a Literelor*, traducere de Cristina Bîzu (București: Curtea Veche Publishing, 2007), 21.

20. „Both French and Romanian contemporary prose fiction point to the fact that this type of literature brings about complex cultural interactions, while also encouraging the civic spirit of global man.”, Coroian Goldiș, „Editorial Fiction: Local Issues and Global Relevance in French and Romanian Literature”, 211.

21. Georgiana Lungu Badea, *Scurtă istorie a traducerii. Repere traductologice* (Timișoara: Editura Universității de Vest, 2007), 174.

Bibliography:

Badea Lungu, Georgiana, *Scurtă istorie a traducerii. Repere traductologice*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2007.

Bandia, Paul F. “Translocation: Translation, Migration, and the Relocation of Cultures”. In *A Companion to Translation Studies*, edited by Sandra Bermann, Catherine Porter, 273-85. Chichester: Wiley-Blackwell, 2014.

Bermann, Sandra, and Cathrine Porter, eds. *A Companion to Translation Studies*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2014.

Casanova, Pascale, *Republica mondială a Literelor*. Traducere de Cristina Bîzu. București: Curtea Veche, 2007.

Ciorogar, Alex. “Beyond Print and Invisibility: *Translatorship* in the Age of Digital Globalization”. In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 243-54. Berlin: Peter Lang, 2018.

Coroian Goldiș, Andreea. “Editorial Fiction: Local Issues and Global Relevance in French and Romanian Literature.” In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 205-13. Berlin: Peter Lang, 2018.

Damrosch, David, *What Is World Literature?*. Princeton: Princeton University Press, 2003.

Giță, Iulia Elena. “Chinese Literature in Romanian Translation: Fidelity v. Artistic Coherence in Yu Hua's *Huózhe*”. In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in*

Rumänien, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 215-30. Berlin: Peter Lang, 2018.

Lungu Badea, Georgiana. “Despre formarea unei conștiințe traductive și încercarea de standardizare a procesului de traducere”. In *Un capitol de traductologie românească. Studii de istorie a traducerii (III)*, edited by Georgiana Lungu Badea, 23-78. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2008.

Martin Anca-Simina. “There’s a Double Tongue in Cheek: On the Un(Translatability) of Shakespeare’s Bawdy Puns into Romanian”. *American, British and Canadian Studies* 2, 2017: 169-189.

Martin, Anca Simina. “Foreignizing Shakespeare’s Bawdy Multilingual Puns in Communist and Post-Communist Romania”. In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 175-87. Berlin: Peter Lang, 2018.

Olaru, Ovio. “Translating Nordic Noir Bestsellers. Towards a Comparative View on German and Romanian Markets”. In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 231-41. Berlin: Peter Lang, 2018.

Schippel, Larisa. “Traducerea imperială și traducerea națională. Metadiscursuri și procese reale de traducere din secolul al XIX-lea”. In *Studii de traductologie românească I. Discurs traductiv, discurs metatraductiv*, edited by Georgiana Lungu Badea and Nadia Obrocea. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2017.

Stanislav, Cătălina. “Sexual Language in Translation. An Analysis Based on Male v. Female Authored Novels”. In *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 189-204. Berlin: Peter Lang, 2018.

Ursa, Mihaela. “Made in Translation: A National Poetics for the Transnational World”. In *Romanian Literature as World Literature*, edited by Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian, 309-44. New York: Bloomsbury Academic, 2018.

Volceanov, George. “Appropriating through Translation: Shakespeare Translations in Communist Romania”. In *Translation Studies: Retrospective and Prospective*, edited by Floriana Popescu, 138-146. Galați: Editura Fundației Universitare „Dunărea de Jos”, 2006.

Intersectări și influențe: traducerea, literatura română și world literature

Snejana UNG

Universitatea de Vest din Timișoara
West University of Timișoara
Personal e-mail: snejana_ung@yahoo.com

Intersections and Influences: Translation, Romanian Literature, and World Literature

The aim of this paper is to present the contribution of the volume *The Culture of Translation in Romania* to both the scholarly debates on translation studies and world literature. The three sections of the volume focus on the theory, practice and reception of translation from a Romanian cultural perspective. Although it is conceived as an attempt to highlight the need for a shift of perspective in Romanian translation studies, the wide variety of approaches and literary works that are tackled in this volume open up to a world literature and therefore leads to a debate on the link between these two theoretical approaches.

Keywords: translation studies, world literature, literary import/export, Central and Eastern Europe, Romanian cultural perspective, minor literatures.

Studiile literare au cunoscut o schimbare de paradigmă în anii 2000, atunci când în spațiul american a avut loc o resuscitare a conceptului goethean de *Weltliteratur*. Reînțelegerea literaturii în termeni mondiali s-a făcut însă cu prețul unei necesare recontextualizări, generată de mutațiile socio-culturale desfășurate la scară planetară în cele aproape două secole de când Goethe i-a vorbit discipolului său, Peter Eckermann, despre începutul unei noi epoci: aceea a *world literature*¹. Nevoia unei literaturi a lumii a corespuns însă altor rațiuni decât cele din jurul anului 1827. Dacă lipsa unui stat unitar german și, implicit, a unei literaturi care să poată fi încadrată unui teritoriu național și care să poată intra în competiție cu alte literaturi naționale au stat la baza conceptului goethean², așa cum susține John Pizer în *The Idea of World Literature*, resemantizarea din anii 2000 trimite la celălalt versant, anume acela al unei realități geopolitice și socio-culturale ce stă sub semnul post- și trans-naționalului.

Regândirea literaturii în raport cu un cadru

transnațional (global) e punctul de pornire al tuturor studiilor din sfera *world literature*. Indiferent de aparatele terminologice și metodologice pe care le folosesc, studiile lui David Damrosch, Pascale Casanova, Franco Moretti, Theo D'haen, Wai Chee Dimock ș.a. cunosc cel puțin două puncte de convergență. Primul are în vedere tocmai această necesitate imperativă de a schimba perspectiva asupra literaturii. Într-o lume puternic marcată de contactul dintre națiuni, literatura trebuie înțeleasă în acord cu aceste realități. De aceea, toți aceștia optează pentru abordarea ei într-un context mai larg, fie conferindu-i un caracter sistemic, fie plasând-o într-un spațiu sau într-o rețea globale, adică în dialog cu alte spații geoculturale decât cel de origine. Al doilea punct de convergență derivă din cel dintâi și se referă la modalitatea în care literaturile intră în contact, iar intertextul (imitația) și traducerea sunt, după cum arată Alex Goldiș în studiul său din volumul *Romanian Literature as World Literature*, elementele prin care se realizează dialogul dintre literaturi³.

Mecanism de bază în circulația literaturii, traducerea presupune, într-un cadru spațial restrâns, delimitat geopolitic și lingvistic, o mișcare duală: se traduce în și dintr-un areal geocultural și lingvistic. Dar dincolo de aceste observații evidente, rezidă implicații mult mai subtile și care trimit la perceperea traducerii ca subsistem (cel mai important, aș zice) al literaturii și ca disciplină, aspecte insuficient dezbătute în spațiul academic românesc. Tocmai aceste neajunsuri stau la baza volumului *The Culture of Translation in Romania*⁴, coordonat de Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga și apărut în 2018. Ceea ce se urmărește prin acest volum – o spun înșiși coordonatorii – nu e o aliniere a cercetărilor românești cu cele din străinătate, ci o încercare de a semnala nevoia imperioasă de dezbateri dedicate studiilor traductologice. Așadar, în contextul în care perspectivele clișeizate încă persistă în spațiul autohton, clișee de tipul traducerii ca practică *second-hand*, secundară literaturii, ori ca rescriere a originalului, *The Culture of Translation...* aduce o schimbare de paradigmă. Mai precis, volumul e relevant o dată prin dezbaterile critice privitoare la statutul cercetării traductologice în cultura română, iar mai apoi prin analizele felului în care se realizează importul/exportul de literatură din și în limba română. Pe de altă parte, raportat la publicațiile academice care problematizează relația literaturii române cu câmpul *world lit* – două la momentul actual, *Romanian Literature as World Literature* și *Journal of World Literature* (vol. 3/ 2018, *Romanian Literature in Today's World*)⁵ – volumul de față constituie o centrare asupra modului în care se desfășoară circulația globală a capitalului cultural, constituind astfel încă un demers a cărui miză e racordarea istoriei și criticii literare autohtone la schimbările paradigmatică din domeniul studiilor literare.

Reînțelegerea rolului pe care teoria, practica și receptarea traducerilor îl au în prezent, necesită, înainte de toate, cunoașterea evolutivă a studiilor de traductologie. În articolul ce încheie *Romanian Literature...*, Mihaela Ursa insistă asupra impactului catalizator pe care îl au traducerile în consolidarea literaturilor naționale minore⁶. Tot aici, autoarea semnalează faptul că de la jumătatea secolului al XIX-lea până în 1990 traducerea a fost, în Europa Centrală și de Est, parte a proiectelor naționale, urmând ca schimbarea să se producă după această dată⁷. O asemenea expunere diacronică, dar mult mai densă și nuanțată, se regăsește în primul capitol din *The Culture of Translation in Romania*. Cel mai consistent segment temporal discutat este cel din studiul lui Andrei Terian, a cărui analiză cuprinde perioada 1829-1948, delimitată în trei faze, în funcție de repere socio-politice și culturale, astfel: 1829-1866, 1866-1918 și 1918-1948. Înaintând conceptul de „microteorii” ale traducerii în locul etichetelor de „pre-translation studies”⁸ sau „proto-translation studies”⁹ ce i-au fost atribuite acestei perioade, Terian

urmărește evoluția pe care studiile dedicate traducerii au cunoscut-o în spațiul românesc. Rezultatul analizei reflectă faptul că atitudinile întâlnite în toate aceste trei faze sunt convergente, tendința dominantă fiind aceea de recunoaștere a nevoii de traduceri în consolidarea literaturii române. Mai mult decât atât, dispunerea pe orizontală (care vizează consensul celor trei faze) poate fi reorganizată, arată Terian, în funcție de un *pattern* evolutiv, marcat în primele două faze de import (din literaturi canonice și ulterior, din cele periferice), iar în cea din urmă, de o încercare de a exporta literatura română.

Surprinderea atitudinii față de traduceri în perioada constituirii culturii române re apare în studiul lui Cosmin Borza. Autorul pornește de la două mișcări populiste, puternic național-centriste, anume „Sămănătorismul” și „Poporanismul”. Miza e aceea de a arăta că, în ciuda tendințelor isolaționiste, de nealterare a specificului național și de protejare a acestuia de importurile culturale venite din Vest (perceput ca fiind hegemonic și colonizator), populiștii au susținut constant și consistent practica traducerii. Diferența care se impune ține de preferința pentru literaturile central, nord și est-europene în detrimentul literaturilor mari, canonizate. Justificarea predispoziției pentru literaturile periferice e marcată, susține Borza, de afinitățile dintre literatura română și acestea, toate fiind, în fond, literaturi și națiuni în formare și angrenate în rezistența față de modelul vestic. Tocmai această redirectionare a practicii traducerii constituie punctul nodal dintre cele două studii amintite până acum. Perioada analizată de Cosmin Borza (1890-1916) corespunde parțial cu a doua fază delimitată de Andrei Terian (1866-1918). Ceea ce diferă e corpusul analizat, mai extins în cazul lui Terian (analiza se face pe baza afirmațiilor și studiilor critice ale mai multor critici și ideologi) și mai restrâns în cazul lui Borza (sunt vizate gruparea sămănătoristă și cea poporanistă). Suprapunerea cronologică parțială e dublată de un consens în ceea ce privește atitudinea față de traduceri: ambele studii semnaleză insistența în epocă asupra traducerilor din literaturile periferice.

Axa temporală începută de cei doi e continuată în studiul lui Emanuel Modoc. Punctul de referință îl constituie avangarda ori, mai precis, receptarea futurismului în România. Privită din perspectiva spațiului autohton, avangarda românească este adesea asociată cu exportul literaturii. Studii din *Romanian Literature as World Literature*, cum sunt cele ale lui Ovidiu Morar¹⁰ și Paul Cernat¹¹, urmăresc să încadreze literatura română în sistemul literar mondial prin intermediul avangardei. Mai mult decât o sincronizare a literaturii române cu cea europeană, avangarda a condus la propulsarea celei dintâi în prim-planul scenei literare europene prin intermediul scriitorilor români de zădărnici (Tristan Tzara, Gherasim Luca, Ilarie Voronca), ajunși în capitala Republicii mondiale

a literelor. Ceea ce face Emanuel Modoc în studiul său e să răstoarne polii de influență. Folosind metode cantitative, autorul urmărește felul în care a fost diseminat și receptat futurismul în România, de la prima lui apariție și până la vizita din 1930 a lui F.T. Marinetti. Întrebarea ce se află la baza acestui demers este cum a reușit o mișcare literară, care, de altfel, nu a cunoscut niciodată o materializare în spațiul românesc, să aibă un impact semnificativ în presa literară a vremii. Răspunsul oferit e centrat asupra exportului mișcării avangardiste prin mecanismele ei proprii.

La antipodul internaționalismului avangardist se află caracterul național al societăților comuniste din Europa de Est, caracter ce a dus la implementarea prejudecății că literaturile din perioada comunistă erau orientate înspre producția literară internă. O astfel de idee preconcepută e combătută în studiul lui Ștefan Baghiu. Cuantificând traduceri din spațiul românesc din perioada 1944-1989, Baghiu distinge patru intervale ale dinamicii traducerilor. Delimitate și influențate de schimbările ideologice, aceste intervale reflectă modificările apărute în raportul literaturii române cu sistemul literar mondial. Altfel spus, ele ilustrează atât poziția acestei literaturi față de literaturile lumii, cât și poziția ei în interiorul sistemului, fapt ce deschide discuția înspre înțelegerea dinamicii traducerii în relație cu *world literature*.

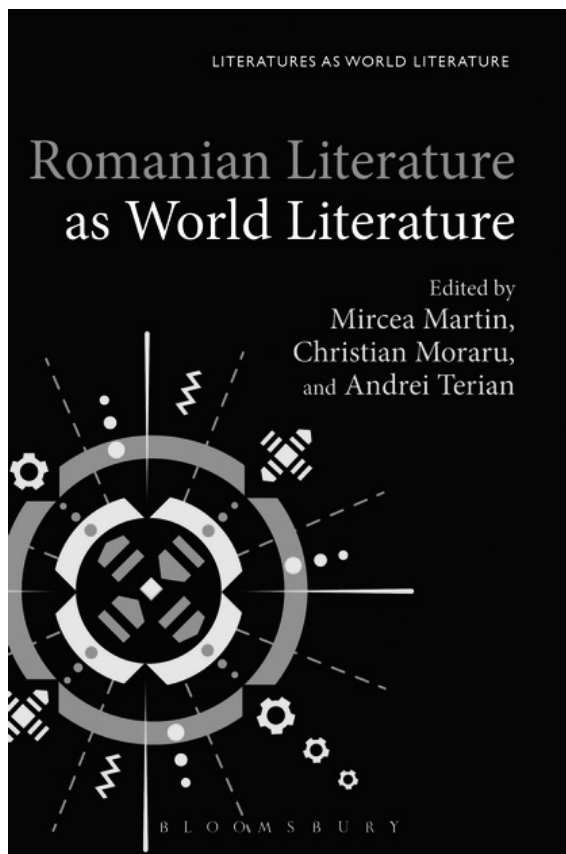
Pe lângă importul literaturii, semnificativă e și producerea ei în interiorul statelor comuniste. Asupra acestui subiect se oprește Alex Goldiș. În studiul său despre interferențele literare în proza subversivă est-europeană din timpul comunismului, criticul identifică două etape (tipologii) ale subversiunii: „subversiunea realistă” (1960-1970) și „subversiunea formalistă” (din 1970 până la căderea comunismului), arătând astfel că tehnicile formale sunt de fapt strategii de abatere a atenției oficialilor comuniști de la conținut. Mai mult, arată Goldiș, sfârșitul anilor '70 a cunoscut în această parte a Europei un alt tip de import: al tehnicilor postmoderne. Mizând pe o analiză aplicată cazului românesc, Teodora Dumitru aduce în discuție în articolul ei din *Romanian Literature...*, influența formală pe care generația Beat a exercitat-o asupra optzeciștilor¹². Ambele demersuri trimit așadar la afirmația morettiană a circulației formelor literare dinspre centru înspre periferii și semiperiferii, marcând în acest fel încadrarea literaturii române (și a celorlalte literaturi est-europene) în sistemul literar mondial. Centrat asupra conținutului și formei pe care le-au cunoscut proza subversivă, articolul lui Alex Goldiș ocolește problema traducerii. Însă absența acestei problematizări nu echivalează cu excluderea circulației literaturii. Dimpotrivă, imitația (intertextul) este, după cum am amintit anterior, tot o formă de circulație a literaturii. În al doilea rând, privită în sialul studiului lui Baghiu, abordarea problemei traducerii

din literaturile occidentale ar părea redundantă. Altfel spus, dacă analiza cantitativă a lui Baghiu reflectă faptul că perioada 1964-1975 a fost dominată de traduceri din literaturile occidentale, articolul semnat de Goldiș insistă asupra aceleiași dominații vestice, însă din perspectiva producției literare interne.

Ultimul punct de oprire în expunerea diacronică a felului în care e practică și receptată traducerea în spațiul autohton este reprezentat de studiul lui Vlad Pojoga, un demers în care sunt vizate traduceri în segmentul poetic postdecembrist (1990-2015). Interpretarea datelor e realizată cu ajutorul a două metode de cercetare (geografia literară și studiile cantitative) și din două perspective: cronologică și spațială. O analiză cantitativă a traducerilor în România postcomunistă (și nu numai a poeziei) e relevantă mai ales în măsura în care poate contribui la sesizarea direcției înspre care a început să se îndrepte literatura română în epoca tranziției. Dincolo de perspectiva spațio-temporală, ar merita urmărit impactul pe care redirecționarea pieței de carte dinspre factorul politic spre cel economic, dar și managementul cultural îl au asupra traducerilor de poezie. Într-o lume în care dialogurile transnaționale se întetesc de la an la an, iar organizarea de festivaluri internaționale e responsabilă pentru contactul direct dintre scriitori ce provin din areale geoculturale variate, merită văzut în ce măsură astfel de factori influențează selecția importului literar.

Toate aceste perspective la scară macro, reunite în prima parte din *The Culture of Translation in Romania* constituie de fapt dezbateri în funcție de cadrele de referință mai largi ale *world literature*. Diseminarea și receptarea traducerilor din literaturile lumii sunt discutate în funcție de momente-reper în evoluția literaturii și statului român. Delimitările cronologice și geografice extinse, impuse de analiza generală și *distant reading*, exclud contactul direct cu textele literare, cu practica propriu-zisă a traducerii. Perspectiva macro e înlocuită, în partea a doua a volumului, de focalizări asupra textelor, traducerii și traducătorilor. Locul *distant reading*-ului e ocupat de *close reading*, însă fără ca această schimbare să genereze o ierarhizare a lor. Dimpotrivă, acestea sunt metode complementare, extrem de necesare în orice încercare de a discuta literatura română în raport cu *world literature*. Dincolo de observația deja enunțată a rolului major pe care traducerea îl are în circulația globală a literaturii, studiile reunite în această parte secundă se opresc asupra unor texte care corespund categoriilor de opere în funcție de care a fost înțeleasă literatura mondială: *classics*, *masterpieces*, *windows on the world*¹³. Exceptând prima categorie, operele avute în vedere sunt fie capodopere (*masterpieces*), fie *windows on the world*. Le voi prezenta însă nu în funcție de această împărțire, ci de relația export-import.

În cazul exportului, puțini sunt autorii și operele din literatura română care au câștigat vizibilitate în

sistemul literar mondial. Au făcut-o avangardiștii și generația '30 (o dovedesc câteva studii din *Romanian Literature...*), dar prin adoptarea unei limbi de circulație internațională, iar nu prin intermediul traducerilor. Lipsa vizibilității la nivel mondial nu exclude însă existența traducerilor din limba română; nici chiar a receptărilor favorabile. Stefan Sienerth deschide partea a doua a volumului cu o prezentare a lui Wolf von Aichelburg, scriitor și traducător ale cărui traduceri din operele lui Vasile Voiculescu, George Bacovia, Mihai Eminescu, Lucian Blaga, Șt. Aug. Doinaș, Ion Pillat și Radu Stanca au apărut în spațiul german. O situație mai problematică, dar totodată și emblematică e aceea a „literaturii de export”¹⁴ sau ceea ce Andreea Coroian Goldiș numește „editorial fiction”. Sintagma se aplică, arată autoarea, atât literaturii franceze, cât și literaturii române. Confruntat cu pierderea statutului de capitală a Republicii mondiale a literelor, Parisul a văzut în „editorial fiction” o cale de a exporta literatura. Mizând pe o combinație între autoficțiune și proză în stil jurnalistic (care are la bază strategii preluate din mass-media), acest tip de proză aduce în prim-plan probleme transnaționale, conforme cu așteptările și realitățile sociale. Contribuția Andreei Coroian Goldiș e centrată asupra schimbărilor apărute în dinamica pieței de carte din perspectiva producerii textelor, iar nu a circulației lor prin traducere. Altfel spus, articolul mizează îndeseobi pe identificarea elementelor care

permit „etichetarea” textelor selectate drept „editorial fiction” și mult mai puțin pe felul în care acest gen de proză circulă prin traducere în sistemul literar mondial.

La celălalt pol (al importurilor) se situează majoritatea studiilor din partea a doua a volumului. Axându-se asupra unei singure personalități literare – George Coșbuc – Maria Sass prezintă relațiile literare româno-germane, așa cum s-au manifestat ele în epocă. Ceea ce subliniază autoarea e dublul rol pe care traducerea din limba germană l-a avut. Este vorba întâi de un contact direct, marcat de asimilarea literaturii germane în spațiul românesc, iar mai apoi de unul indirect, de receptare a literaturii lumii prin intermediul traducerilor în limba germană. Activitatea de traducător a lui George Coșbuc, arată Maria Sass, e relevantă și în măsura în care face posibilă deschiderea nemediată a literaturii române față de *world literature*, prin traducerile directe ale operelor clasice greco-latine. Tot asupra importului din spațiul german se oprește și Ioana Constantin. Având ca punct de referință conceptul echivalenței înaintat de Koller, studiul ei aplicat urmărește să stabilească în ce măsură traducerea dramei *Faust* de către Lucian Blaga se distanțează de original pentru a corespunde limbii-țintă.

Următoarele două studii, conexe din punctul de vedere al limbii de origine și al problemelor de traducere, sunt cele semnate de Anca-Simina Martin și Cătălina Stanislav. Abordarea felului în care au

fost traduse jocurile de cuvinte deopotrivă obscene și multilingve din piesele lui Shakespeare s-a făcut în funcție de ceea ce Venuti numește *foreignization*, adică valorificarea diferențelor dintre limba-sursă și limba-țintă. În ciuda acestei similitudini, arată Anca-Simina Martin în studiul său, discrepanțele la nivelul traducerilor (care derivă de pe urma analizei comparative a două secvențe textuale) reflectă faptul că o astfel de abordare a cunoscut înțelegeri diferite în traducerea din România comunistă și în cea din 2010, realizată de Mihnea Gheorghiu și George Volceanov. Asupra spațiului de limbă engleză se oprește și Cătălina Stanislav. Privind traducerea din perspectiva studiilor de gen, autoarea urmărește felul în care sunt traduse scenele erotice, luând în calcul atât genul autorului, cât și al traducătorului. Concluzia la care ajunge e cu atât mai relevantă cu cât analiza e aplicată unui eșantion variat de romane (sci-fi, LGBT+, romane polițiste etc.).

Contribuțiile aduse de Iulia Elena Giță și de Ovio Olaru discută un alt palier al sistemului literar mondial: (semi)periferiile. Ambele studii insistă, deși în maniere diferite, asupra schimbărilor care survin în receptarea și circulația literaturii din momentul în care aceasta iese de sub incidența granițelor naționale. Modificările apărute în cazul romanului lui Yu Hua, *Huózhe*, sunt tratate de Iulia Elena Giță în funcție de două posibilități de reproducere/ reprezentare: traducerea și adaptarea cinematografică. De cealaltă parte, folosind ca metodă de lucru studiile cantitative, Ovio Olaru urmărește traseul romanelor polițiste scandinave în receptarea lor internațională. La fel ca în alte cazuri, circulația literaturii scandinave înspre periferii nu este directă, ci mediată de centrele literare. În situația de față, acest punct nodal e reprezentat de spațiul german.

Practica traducerii și statutul traducătorului în epoca globalizării și a digitalizării sunt două aspecte discutate de Alex Ciorogar și Georg Aescht. Deși diferite, ambele demersuri cad de acord în privința impactului hotărâtor pe care internaționalizarea și factorul economic îl au asupra schimbării rolului deținut de cel care practic mediază contactul dintre literaturi. Totodată, o diferență ce se impune între aceste două studii este reprezentată de faptul că Georg Aescht privește problema traducerii din perspectiva traducătorului. Așa o fac, de fapt, toți cei care semnează capitolele din ultima secțiune a volumului. Contribuția lui George State e orientată înspre două direcții: o dată, ea e o mărturie a felului în care a decurs procesul îndelungat de traducere în limba română a poeziei lui Paul Celan, iar mai apoi, este o analiză critică a strategiilor utilizate în „descifrarea” poeziei sale. Înțelegerea operei unui autor poate presupune, în anumite cazuri, cunoașterea unei consistente părți din literatura lumii. O astfel de provocare e întâlnită în poezia lui Ezra Pound ale cărei calități fundamentale – anarhia, tradiția, imaginea, așa cum sunt ele

delimitate în studiul lui Radu Vancu despre experiența lui de traducere intensă a operei lui Pound – permit lectura ei în grila *world lit.* Ultimele trei contribuții se focalizează asupra producției interne contemporane. Sunhild Galter discută despre traducerea cărților scrise de Luminița Mihai Cioabă, una dintre puținele poete de origine rromă. Dacă ar trebui pusă în termenii sistemului literar mondial, abordarea de față ar ridica problema gradului în care scriitorii ce vin din grupurile minoritare ale spațiilor periferice ajung să circule dincolo de spațiul de origine. Nora Căpățână și Doris Sava închid volumul cu două studii despre proza scurtă a lui Radu Paraschivescu, respectiv despre poemele în proză ale Doinei Ioanid.

Într-o epocă a globalizării, deterritorializarea¹⁵ generată de traducere nu e altceva decât o reteritorializare, la fel cum plasarea literaturilor în sistemul literar mondial nu înseamnă excluderea totală a naționalului, ci revalorificarea lui. În termenii legăturii dintre literatura mondială și traducere trebuie înțeleasă și *The Culture of Translation in Romania*. Fie că e privită în funcție de una dintre cele trei definiții oferite de David Damrosch – aceea că *world literature* câștigă prin traduceri –, fie că e privită în relație cu *Romanian Literature as World Literature*, respectiv cu numărul din *Journal of World literature* dedicat literaturii române, colecția de texte coordonată de Maria Sass, Ștefan Baghiu și Vlad Pojoga reprezintă o încercare deopotrivă de a semnaliza nevoia de studii dedicate traducerii și de lectură a literaturii române în grila *world lit.*

Note:

1. Vezi Johann Peter Eckermann, *Convorbiri cu Goethe în ultimii ani ai vieții sale*, traducere de Lazăr Iliescu (București: Editura pentru Literatură Universală, 1965), 226.
 2. John Pizer, *The Idea of World Literature: History and Pedagogical Practice* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2006), 18-19.
 3. Alex Goldiș, „Beyond Nation Building: History as Transnational Geolocation”, în *Romanian Literature as World Literature*, ed. Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian (New York and London: Bloomsbury Academic, 2018), 108.
 4. Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, eds., *The Culture of Translation in Romania* (Berlin: Peter Lang, 2018).
 5. Vezi, Delia Ungureanu, „Interview with Nicolas Cavaillès, Translator of Romanian Contemporary Literature into French”. *Journal of World Literature* 3 (2018): 112-116 and Delia Ungureanu, „A Conversation with Jean Harris”. *Journal of World Literature* 3 (2018): 117-125.
- Numărul 3/2018 al revistei *Journal of World Literature* e reprezentativ și pentru problemele cu privire la practica traducerii și exportul de literatură română, prin interviurile

realizate de Delia Ungureanu cu Nicolas Cavaillès, traducător din limba română în limba franceză, și cu Jean Harris, traducătoare din limba română în limba engleză.

6. Mihaela Ursa, „Made in Translation: A National Poetics for a Transnational World”, în *Romanian Literature as World Literature*, ed. Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian, 309-325.

7. Ibid., 309.

8. Georgiana Lungu-Badea, *Idei și metaidei traductive românești (secolele al XVI-lea – al XXI-lea)*, ediția a II-a (Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015), 84.

9. Ibid., 180.

10. Vezi Ovidiu Morar, „Cosmpolites, Deracinated, étranjuifs: Romanian Jews in the International Avant-Garde”, în *Romanian Literature as World Literature*, 175-194.

11. Vezi Paul Cernat „Communicating Vessels: The Avant-Garde, Antimodernity, and Radical Culture in Romania between the First and Second World Wars”, în *Romanian Literature as World Literature*, 195-214.

12. Teodora Dumitru, „Gaming the World-System: Creativity, Politics, and Beat Influence in the Poetry of the 1980s Generation”, în *Romanian Literature as World Literature*, 271-288.

13. David Damrosch, *What Is World Literature* (Princeton: Princeton University Press, 2003), 15.

14. Andrei Terian, *Critica de export* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2013), 21.

Vorbind despre existența situațiilor în care canonul național al unei literaturi nu coincide cu canonul ei internațional, Andrei Terian distinge între două tipuri de literaturi în interiorul aceluiași câmp național: o literatură pentru consum propriu și alta pentru export.

15. Vezi Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Mii de platouri*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu (București: Art, 2013), 675-677.

Bibliography:

Damrosch, David, *What Is World Literature?*. Princeton: Princeton University Press, 2003.

Deleuze, Gilles, Félix Guattari, *Mii de platouri [A Thousand Plateaus]*. Traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu. București: Art, 2013.

Eckermann, Peter Johann, *Convorbiri cu Goethe în ultimii ani ai vieții sale [Conversations with Goethe]*. Traducere de Lazăr Iliescu. București: Editura pentru Literatură Universală, 1965.

Lungu-Badea, *Idei și metaidei traductive românești (secolele al XVI-lea – al XXI-lea) [Ideas and Metaideas of Romanian Translation (from the 16th Century to the 21st Century)]*. Ediția a II-a. Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015.

Martin, Mircea, Christian Moraru, and Andrei Terian, eds. *Romanian Literature as World Literature*. New York: Bloomsbury Academic, 2018.

Pizer, John. *The Idea of World Literature*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2006.

Sass, Maria, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, eds. *The Culture of Translation in Romania / Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*. Berlin: Peter Lang, 2018.

Terian, Andrei, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*. București: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2013.

Ungureanu, Delia, “Interview with Nicolas Cavaillès, Translator of Romanian Contemporary Literature into French”. *Journal of World Literature* 3, no. 1 (2018): 112-116.

Ungureanu, Delia, “A Conversation with Jean Harris”. *Journal of World Literature* 3, no. 1 (2018): 117-125.

Theory/Literature/Culture. The Legacy of Literary Theory in the “Post-Theoretical” Age*

Dumitru TUCAN

Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
West University of Timișoara, Faculty of Letters, History and Theology
Personal e-mail: dumitru.tucan@e-uvv.ro

*Theory/Literature/Culture. The Legacy of Literary Theory in the “Post-Theoretical” Age**

In *After Theory*, Terry Eagleton claimed that literary and cultural studies are now in their post-theoretical age. Since then, more and more voices have echoed his statement. As Jonathan Culler put it as early as 2000 (*The Literary in Theory*), we are very much aware of the end of our faith in “high theory.” However, this proves not only that theory isn’t dead yet, but also that theory, be it literary or cultural, lives on implicitly or rather explicitly in the analytical, critical or hermeneutical approaches that are nowadays at the core of the discourse on literature and culture. Starting from these assumptions, this paper seeks to portray what we see today as the legacy of the theoretical discourse on literature and culture in the 20th century.

Keywords: literary theory, post-theory, poetics, literary studies

The Death of Theory

Over the last two decades, many well-grounded claims have been made as an attempt to reinforce the idea that literary studies have entered their *post-theoretical age*. This paradoxical statement may have emerged from the fact that, historically speaking, the latter part of the 20th century was clearly dominated by a heavily theoretical discourse on language and, indirectly, on literature itself; during the second half of the 20th century, this theoretical discourse was used extensively not only in literary studies, but in all areas of the humanities (Pavel 1988). If, in the early '80s, those directly involved in harnessing the vast “theoretical” project of literature were right to acknowledge several remaining islands of “resistance to theory” (De Man 1986), in the late '80s there

were other, more decisive and increasingly louder voices who proclaimed either “the end of theory” (Olsen 1987) or the end of “great theories” and great theorists (Eagleton 2003).

Even in the French theoretical arena, which in the '60s gave birth to the most important structuralist and post-structuralist “theories,” heated debates were bringing into question the very usefulness of theories and the dangers of converting theories into absolute gods on earth. In the context of French literary studies, the notion of theory has been explored in close relationship with the popular practice of the structural analysis of literature. This is the reason why the whole range of theoretical debates has always been focused on the formalist aspect of literary theory or literary studies, to the detriment of the complexity and liveliness of literature and of

other cultural artefacts. In his study from 2007, *La littérature en péril* [*Literature in Peril*], after a long career dedicated to critical structuralism, Tzvetan Todorov draws attention to the real dangers that may emerge from heavily formalised literary studies, especially in the area of education. It is a fact that this intense formalisation has led to the transformation of literature into “an object speaking an absolute, self-sufficient and strictly autonomous language” (Todorov 2007: 31). In 2011, J.-M. Schaeffer made a crucial intervention in this ongoing debate with the publication of his book *Petite écologie des études littéraires: Pourquoi et comment étudier la littérature?* Right from the outset, the French scholar states that literature or literary studies can't be experiencing a crisis, and that the only real crisis is actually experienced by “our scholarly representation of *Literature*,” which affected the transmission of literary values and the study of literary works, as well as the formation of practitioners in the field of literary studies (Schaeffer 2011: 6). In Schaeffer's view, literature is one of the most intensely creative areas of human activity (6), which leads him to make the following prediction concerning the future of literary studies (including literary theory, if we consider it to be the self-reflexive dimension of literary studies): against all odds, Schaeffer claims, literary studies will continue to bring a substantial contribution to all fields of study in the socio-humanities (7).

Jonathan Culler, who has intensively popularized structuralism and deconstruction in the Anglo-American literary world (Culler 1975), notes in his polemical study from 2007, *The Literary in Theory*, that, in spite of the fact that “the death of theory” has been a largely attractive topic in contemporary humanist studies, “theory is everywhere” (Culler 2007: 2).

“Even fields previously immune or resistant, such as Chinese studies or medieval studies, today produce candidates with great theoretical sophistication—acquainted with a wide range of theoretical discourses and, more important, a penchant for posing questions that these theoretical discourses have helped them formulate, about relations between literature and popular culture, literature and politics, literature and forces of globalization, and so on. Texts are read intensively, with theoretical issues in mind, and symptomatically, in work in cultural studies that explores how they fit into various discursive practices of identity formation or the production of sexuality, the projection of imagined communities, the resistance to globalization, or the dialectics of subversion and containment.” (Culler 2007: 2)

Culler's words accurately describe the post-theoretical tendencies of the last decades: the death of theory is obviously an exaggeration, since theoretical thinking has continued throughout these years to have a tremendous influence on literary and cultural studies, as well as on the socio-humanities as a whole. If so, then perhaps the theoretical tendencies have been carefully concealed underneath some approaches to literature and culture with more practical purposes. In this sense, “post-theoretical” may refer to something that has a practical application, something that is directly connected to the present metamorphoses and interactions in today's cultural arenas.

Theory/Theories

The “theoretical” dimension, generally viewed as a “system of ideas” (Morin 1991), represents one of the most important mechanisms through which, given a specific cultural context, literature as a polymorph phenomenon can be validated, systematized, and institutionalized. At the core of the “theoretical” dimension sits a range of definitions, concepts, axioms and—especially in the case of literary studies—reading practices that aim at capturing a relevant meaning; out of a variety of discourse practices circulating in a given culture, the theoretical dimension should be able to formulate the image of a symbolic phenomenon that proves essential for cultural identity.

Ideally, the “theoretical” dimension of literary studies would encourage a certain degree of openness towards a continuous dialogue with other metamorphosed literary forms and with “cultural phenomena”; such openness would certainly lead to the critical re-evaluation of the very nature of literary studies.

In fact, the history of modern literary theory (extending over the 20th century) is made of numerous instances when literary studies opened towards the re-evaluation of their own nature. Russian Formalism marks the inauguration of this history. As early as 1926, in his essay *The Theory of the “Formal Method”*, Boris Mikhailovich Eikhenbaum notes that at the beginning of the 20th century the unitary theoretical views that we now find representative of the Formalist Russian School used to be nothing other than “a struggle for a science of literature that would be both independent and factual” and also a struggle for a definition of literature as a “subject matter of literary study” (Eikhenbaum 1965: 102). By rejecting the vague concepts and the hectic disciplines dominating the era before the turn of the century, Russian Formalism was

actually trying to establish a connection with one of the theoretical approaches of Antiquity, one that was exclusively dedicated to literary study: poetics. From the beginning of Romanticism and until 1900, this theoretical approach had not been very popular, because literary studies had all embraced a deterministic view on literature and were extensively using a variety of hermeneutical grids: philosophical, religious, and psychological. By advertising critical thinking and generating polemic debates, Russian Formalism not only produced a set of tools necessary for discussing and analysing literature (literariness, literary devices, imagery, narrative techniques, etc.), but also started an epistemological debate over the ways of studying literature.

We should bear in mind the fact that the Russian Formalists were able to provide analytical tools and generate theoretical thinking due to the intensely animated atmosphere promoted throughout the aesthetic modernity, which developed creativity and the intellectual spirit. It seems that the huge payoff came with the emergence of the radical representations of modernity, the avant-garde and other artistic experiments, which clearly illustrated the equally innovative artistic spirit of this science of literature.

In fact, in the early 20th century, perhaps under the influence of the diverse aesthetical experiments of modernity, there emerged a number of different approaches to literature, each broadening the world of literary studies by addressing particularly complex literary issues. Literary phenomenology, as perceived by Roman Ingarden, is much akin to Russian Formalism if we look at its analytical results, which, once promoted by the Geneva School, would later become an attempt at clarifying the relationship between the subject and the world as object. The Prague Structuralist School is similar to the above-mentioned schools in that it paid an equal amount of attention to the aesthetic function of literature and to the problem of literary reception. Taking a further step beyond the canonical interpretations of literature, Freudian psychoanalysis soon drew attention to the deep underlying symbolic structures of artistic works; in so doing, it actually triggered a critical inquiry into the deeper levels of the text and, in the end, it managed to demolish the traditional view on the subject. Marxism would raise awareness of the ideological undertones of the so-called “superstructure” (including culture/literature).

After the Second World War, all these new theoretical approaches paved the way for the spectacular manifestations of French Structuralism, which would soon become the leading methodological voice to conquer all areas of the humanities, literary studies, anthropology, philosophy, and political

studies. Closely following Russian Structuralism by continuing its approaches to the literary phenomenon, in the years after the war, French Structuralism responded promptly to the increasing demand for the creation of a “coherent system” which would piece together the fractured knowledge of the first half of the 20th century (Scholes 1974; Pavel 1988). At the same time, Structuralism continued the project of methodological openness that had already been on the agenda of Russian Formalists, deeply interested in the self-reflexive nature of their studies. As perceived by the Russian Formalists, this openness was descriptive and analytical (they elaborated a set of tools for textual analysis and were interested in assessing basic literary elements), as well as critical (they raised questions about the complexities of the literary language). The fact that the Structuralists bracketed off the aesthetic value and the text’s historicity soon enabled the transfer of their tools into the cultural arenas of anthropology, history, pop culture, etc. However, in the early ’70s, the popular message of Structuralism was quickly destroyed by its excessive formalization, with Structuralism remaining, nevertheless, an extremely powerful school, with clear pedagogical, descriptive and analytical purposes (Scholes 1974: 40).

This closing of literature within itself, emerging from the overly formalized practices of Structuralism, sparked off tensions which, in turn, announced an imminent break from Structuralism; what was later known as Post-Structuralism came to fill this gap. However, one could pick up hints of an imminent change as early as the ’60s—in the work of Roland Barthes, for instance: *The Death of the Author* (1968) and *The Pleasure of the Text* (1973) truly marked a hermeneutical turning point in literary studies, which, up to that moment, had been heavily concerned with structural conceptualizations and with the constitutive elements of discourse. Post-Structuralist thought tried to re-establish and renew the ties with the vague pre-war theoretical practices. Nietzsche’s intensely critical lessons taught during the critical modernity would later be developed by Michel Foucault’s and Jacques Derrida’s philosophies of suspicion, which were to become more and more concerned with the power relationships from within culture and literature and with the unstable nature of language. The lessons taught by Post-Structuralists closely resonated with the lessons developed in line with the Marxist and psychoanalytical traditions, thoroughly renewed through the critical voices of the Frankfurt School (Adorno, Horkheimer, Marcuse, etc.) and through Lacan’s psychoanalysis, respectively. In addition, the great post-war voices of the New Left (Raymond Williams, Richard Hoggart, and Stuart Hall) became extremely interested in reading

popular culture within an ideological framework; in the '70s, all these new theoretical practices led not only to the emergence of new cultural and ideological readings of literature, but, more importantly, to the very birth of a new academic discipline—cultural studies, which celebrated a more ambivalent and less “triumphalist” view on culture.

Since then, *theory* has ceased to be merely a “theory of literature” and has become a “critical theory,” paying more and more attention to widely spread cultural phenomena. From this vantage point, literature is nothing more than a product of popular culture, which can be interpreted through ideological lenses. After first experimenting with textualism, American Post-Structuralist Barbara Johnson influenced this critical approach, enhancing its practical appeal by transferring deconstructive practices into the arena of major cultural and political issues: gender and racial identity, the cultural canon, cultural institutions, etc. Since the '80s, parts of the vast corpus of “critical theory” have been selected circumstantially, to suit particular readings or literary and cultural interpretations. From that moment on, as a result of this exposure to diversity, “theory” has been shattered into a multitude of theories, which have gradually come to support various militant interpretations in the cultural space. We could name these new theories—feminism, postcolonialism, gay and lesbian criticism, etc.—identity interpretation theories (Tucan 2007: 38). The new theoretical openness of the early days of Post-Structuralism served as a disciplinary melting pot with clear practical consequences for today’s cultural metamorphoses.

These clear-cut theoretical divisions and the highly politicized areas of academic research may have led to the new critical approaches to literature and to the complex reinterpretations currently offered in universities by the ever more popular cognitive sciences. Cognitive poetics has directly inherited this analytical manner of studying literature in relation to cognition and of interpreting the complexities of language and its ability to generate new meanings. Cognitive poetics is currently attempting to re-evaluate the analytical tools for dealing with literature and for establishing connections with the cultural space; therefore, this new science of literary criticism finds itself in direct opposition to the studies emerging from the Post-Structuralist paradigm, and tries to express a critical position towards the Post-Structuralist way of dealing with meaning and interpretation (Tucan 2013: 39). By doing this, scholars of cognitive poetics attempt to offer an alternative to the “spreading dissatisfaction with the more bleakly relativistic and antihumanist strands of poststructuralism” (Richardson and Steen 2002: 1).

The Legacy of Literary Theory

Starting from this brief outline, we may now begin to reconsider the history of critical thought in the 20th century and to reformulate the legacy of literary theory in what we may now call the “post-theoretical age.”

First, there is a theoretical and *analytical* line of thought, which reduces literature to an explicit and autonomous object; it is concerned with highlighting the generic elements of literature and refining the terminology and the methods of analysis. The theory of literature can offer the necessary methodology for studying literature; it is a fact that this methodology is always subject to the inherent metamorphoses triggered by the changes of paradigm in the humanities and in literary art. From Aristotle to French Structuralism, spanning the stylistics and the neo-rhetoric of the '70s, all the way to the new cognitive poetics, the theoretical and analytical project of literary studies (closely linked to the reinvention of several long-standing academic disciplines in Western culture, namely poetics and rhetoric) has aimed at changing the literary phenomenon according to new structures and typologies. These changes have been particularly useful for “critical” and “hermeneutical” projects undertaking specific goals in history and society. Although this type of project was extremely powerful in the humanities and in the social sciences in the '60s and the '70s (Pavel 1988), because it seemed to have moved away from its instrumental attributions, in its more recent instantiations (for instance, Post-Structuralism and the transformation of literary theory into critical theory), it took on the task of defining the circumstantial and historical nature of literature and of its frameworks; this endeavor legitimized new types of literary hermeneutics on the literary market.

This may explain the second type of theoretical thinking in literary studies, namely *speculative thinking*. A historical overview of all interpretive practices, ranging from traditional literary history to the contemporary identity hermeneutics of Post-Structuralism (Feminism and Postcolonialism), would show that each particular interpretation is founded on a theoretical hypothesis on literature; this “theory” may be both a premise and a final statement. The hermeneutical inquiry starts with a clear theoretical hypothesis on literature: after having been confirmed through critical interpretation and disseminated as the truth of the text, this hypothesis may become a doctrine. In fact, these hermeneutical practices take place when “literary theories” are assumed, used, confirmed, and largely disseminated. In this case, the concept of “literary theory” becomes

highly speculative in that it responds to the wide range of definitions of literature—be they explicit or implicit, conflicting or compatible—which sit at the basis of interpretation (literary hermeneutics) and of critical evaluation (literary criticism).

Having acquired multiple functions, these “theories” may be of an open and polemical nature, as opposed to the previous understandings of literature and literary studies (the early highly critical post-structuralist “theory” is a good illustration). As such, they may become the theoretical basis for a large set of hermeneutical practices, or they may “close” and thus become mere “doctrines” of literature (identity hermeneutics are a case in point). The second line of theoretical thought lies at the heart of a genuine tension between speculation and doctrine. It enabled the creation of a history of literary ideas and of literary studies, which harbor conflicting definitions of literature.

Clearly, this second line of thought is responsible for the tension generated between synchronous or successive literary theories; I have tried to locate this critical tension in the vicinity of *speculation* and *doctrine*, by which I mean the space between the contemplation of literature (the *projective* moment, so to speak), the critique of a dominant speculative model (a *polemical* moment *per se*) and the affirmation of a new model (a *doctrinal* moment). From this point of view, the history of literary studies and the selection of a set of literary practices give voice to an acute need for a critical reflection on literary theories, which, in its turn, might give birth to a third line of critical thinking: an *epistemological* one. The way I see this third type of thinking is closely related to the way in which Antoine Compagnon sees literature in his book *The Demon of Theory* (1998). To Compagnon, literature is a “relativistic” and “ironic” object; the critic sees “the theory of literature” as a constant questioning of the nature of literary knowledge. This epistemological line of thought suggests that we are currently experiencing a change in the history of literary theory. The rhetorical mode claiming that the theory has died, along with the rather ambiguous ways of “doing theory” (i.e. methodological, speculative, and epistemological), with a clear role in various practical and critical projects, reveal not only the crisis of the discipline itself, but also a metamorphosis transforming the “regime of relevance” of its object(s): literature and/or culture.

*

In one of his articles, Galin Tihanov (2004) places the birth of modern literary theory at the intersection of two regimes of relevance: one practical and the other one artistic.

“[...] literary theory emerged in Eastern and Central Europe in the interwar decades as one of the conceptual products of the transition from a regime of relevance that recognizes literature for its role in social and political practice to a regime that values literature primarily for its qualities as an art.” (Tihanov 2004: 78-79)

With the onset of the artistic regime of relevance, there emerged the analytical project of literary theory mentioned above and, at the same time, an autonomous idea of literature began to develop. The other practical regime of relevance, however, continued to be in close relation to the idea of literature during this time period. Under the influence of modern critical thought, this regime was transformed into a critical regime of relevance. Starting with the ‘60s, this enabled the existence of what I have defined above as the speculative project of literary theory, which enlarged the borders of the particular object of literary theory, opening its gates toward cultural phenomena. This also allowed literary theory to manifest particularly as critical theory. Although Tihanov chooses to describe this regime of relevance as “low-key” (Tihanov 2004: 79), I’d rather see it as the return of the old practical regime of relevance in a new critical form. The fact is that the object of literary theory, which has now become critical theory, changed and along with this changed the relationships between the analytical project of literary theory and the new speculative project, the former being subordinated to the latter. From this vantage point, more specifically starting with the ‘80s, louder and more categorical voices could be heard in their attempt to annihilate the theory (for instance, Knapp, Benn 1982). These were the voices that favoured more practical approaches to literary studies and, at the same time, expressed a clear preference for delimiting the borders of their object between the territories of literature itself. In the end, the resistance to theory is rather the resistance to changing the manner in which it was conceived the object of theory and its regime of relevance. Whenever these two elements are slightly reshaped, one can clearly understand the need for reshaping the theoretical project on literature and its inevitable transformation but also the appearance of these voices proclaiming if not the death of theory at least its utter uselessness. But the epistemological tension in such moments of crisis always shows the need for new theoretical projects, which can manifest in analytical, methodological and speculative ways, so as to help redefine both its object and its regime of relevance.

* A Romanian version of this study has been published in *Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria științe filologice* [Annals of the West University of Timișoara. Philological Studies Series], 53 (2015).

Bibliography:

Barthes, Roland. "The Death of the Author." *Image-Music-Text*. Trans. Stephen Heath. New York: Hill and Wang, 1977. 142-48. Print.

Barthes, Roland. *The Pleasure of the Text*. Trans. Richard Miller. New York: Hill and Wang, 1998.

Compagnon, Antoine. *Le démon de la théorie : Littérature et sens commun / Literature, Theory, and Common Sense*. Paris: Seuil, 1998. Print.

Culler, Jonathan. *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. London: Routledge, 1983. Print.

Culler, Jonathan. *The Literary in Theory*. Stanford: Stanford UP, 2007. Print.

Culler, Jonathan. *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*. London: Routledge and Kegan Paul, 1975. Print.

De Man, Paul. *The Resistance to Theory*. Minneapolis: U of Minnesota P, 1986. Print.

Eagleton, Terry. *After Theory*. New York: Basic Books, 2003. Print.

Eikhenbaum, Boris Mihailovich. "The Theory of the 'Formal Method'". *Russian Formalist Criticism: Four Essays*. Eds. and trans. Lee T. Lemon and Marion J. Reis. Lincoln: U of Nebraska P, 1965. 99-140. Print.

Knapp, Steven, Michaels, Walter Benn. "Against Theory". *Critical Inquiry* (1982), 8 (4): 723-742. Print.

Morin, Edgar. *La Méthode 4. Les Idées, leur habitat, leur vie, leurs mœurs, leur organisation / The Method 4. The Ideas, Their Habitat, Their Life, Their Habits, Their Organization*. Paris: Seuil, 1991. Print.

Olsen, Stein Haugrom. *The End of Literary Theory*. Cambridge UP, 1987. Print.

Pavel, Thomas. *Le mirage linguistique / The Spell of Language*. Paris: Editions du Minuit, 1988. Print.

Richardson, Alan, and Francis F. Steen. "Literature and the Cognitive Revolution: An Introduction." *Poetics Today* 23.1 (2002): 1-8.

Schaeffer, J.M. *Petite écologie des études littéraires: Pourquoi et comment étudier la littérature / A Short Handbook on the Ecology of Literary Studies: Why Study Literature and How to Do It*. Ed. Thierry Marchaisse, 2011. Print.

Scholes, Robert. *Structuralism in Literature: An Introduction*. New Haven: Yale UP, 1974. Print.

Tihanov, Galin. "Why Did Modern Literary Theory Originate in Central and Eastern Europe? (And Why Is It Now Dead?)". *Common Knowledge* (Winter 2004) 10(1): 61-81. Print.

Todorov, Tzvetan. *La Littérature en peril / Literature in Peril*. Paris: Flammarion, 2007. Print.

Tucan, Dumitru. *Introducere în studiile literare / Introduction to Literary Studies*. Iași: Institutul European, 2007. Print.

Tucan, Gabriela. "Cognitive Poetics: Blending Narrative Mental Spaces. Self-Construal and Identity in Short Literary Fiction." *ENTHYMEMA* 8 (2013): 38-55.

Proza lui Carlos Fuentes între modelul literar și inovația narativă

Rodica GRIGORE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: rodica.grigore@ulbsibiu.ro

Carlos Fuentes' Fiction Between the Literary Pattern and the Narrative Innovation

Since his first writings, Carlos Fuentes tried to change the Latin American manner of dealing with the question of reality, truth, fiction and the relationship among them. Of course, the great tradition of his predecessors was important to him, but the Mexican writer attempted to situate his fiction within a completely new delimited narrative and symbolic space. All these are to be found in his preoccupation with the images or significances of death and dying, of extinction and of disappearance. His last novels and short story collections (such as *Destiny and Desire*, *Happy Families* or *Disturbing Company*) also prove his desire to express the new kind of reality always shaping according to the work of imagination. Fuentes reads in his own way the great literature before him and offers an exquisite answer to all the narrative challenges represented by the great tradition of the Hispanic canon.

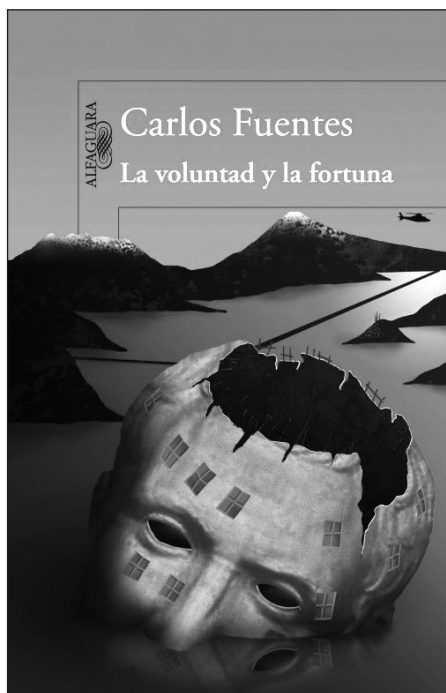
Keywords: Latin American fiction, Mexican literature, symbolic short story, postmodern literary technique, identity, mask.

Încă de la primele sale romane, *La región más transparente* (1958) și *La muerte de Artemio Cruz* (1962), Carlos Fuentes (1928 – 2012) a deschis noi orizonturi pentru literatura mexicană, până atunci apropiată mai degrabă de subiectele rurale și marcată de orientarea estetică a unui accentuat realism cu note sociale. Fuentes, însă, îndrăznește să ofere dintr-o dată cititorilor (și, pe bună dreptate, să convingă cu acest demers) o panoramă cuprinzătoare a unui univers citadin deloc lipsit de tensiuni și aflat mereu sub semnul violenței.

Predecesorii săi Yañez și Azuela făcuseră, e adevărat, câțiva pași importanți în această direcție, însă abia Carlos Fuentes este cel ce intuiește perfect modalitățile estetice prin intermediul cărora poate fi accentuată viziunea sumbră a unei lumi aflate în permanentă schimbare și, adesea, într-o degradare progresivă. Dezamăgirea care se simte în mai toate creațiile sale

de început are în vedere atât idealurile Revoluției Mexicane, cât și (mai ales!) urmările acestora și poate fi atenuată doar printr-o constantă raportare la străvechea cultură latino-americană de dinainte de cucerirea spaniolă. Istoria însăși, privită și interpretată din această perspectivă, apare nu doar ca o înșiruire de evenimente, ci în primul rând ca o sumă a alegerilor și opțiunilor oamenilor dintr-o anumită epocă. Simultaneitatea va domina, deci, discursul narativ al scriitorului, nu o dată romanele sale putând fi citite și ca un corpus de povestiri (autonome) menite să oglindească în cel mai adecvat mod cu putință nenumăratele forme pe care existența de zi cu zi le îmbracă într-un oraș uriaș, populat de milioane de locuitori, cum este Ciudad de México, unde spațiile, timpurile, rasele și culturile par a coexista nu neapărat în mod pașnic, însă devenind capabile, prin chiar juxtapunerea lor, să ofere o imagine cuprinzătoare a unei lumi cunoscute, până atunci,

mai cu seamă prin prisma unor locuri comune sau a exotismului decorativ.

Coordonatele acestea se regăsesc și în cele din urmă creații ale scriitorului mexican, romanul *Voința și norocul* (2008) fiind un bun exemplu în acest sens. Text de largă respirație epică, *La voluntad y la fortuna* este o frescă impresionantă a lumii mexicane contemporane, dar, deopotrivă, o călătorie prin cultura universală pe care autorul o face cu o plăcere nedisimulată, cartea fiind presărată cu trimiteri la opera lui Spinoza sau Machiavelli, cu elemente de satiră ori chiar de comedie socială, dar și cu aluzii la personaje influente din Ciudad de México, la cartelurile drogurilor ce domină afacerile din lumea latino-americană contemporană ori cu comentarii extrem de pertinente și de pătrunzătoare referitoare la situația politică a prezentului; mexican și nu numai. Totul este dominat de o avidă dorință de putere – politică sau economică – ce-i caracterizează pe majoritatea protagoniștilor, diferite fiind doar mijloacele prin care aceștia își propun să ajungă la ea. Romanul este și o alegorie vizând forțele specifice care determină ca o anumită societate să evolueze într-un anumit fel. Prologul cărții prefigurează aceste teme și puncte de tensiune, cu atât mai mult cu cât naratorul este nici mai mult și nici mai puțin decât un cap retezat! Desigur, imaginea unui protagonist plasat sub semnul tutelar al morții era cunoscută cititorilor lui Fuentes încă din *Moartea lui Artemio Cruz*, acolo fiind vorba despre dorința acestuia de a mai rămâne în viață și de a se raporta la ritmurile existenței chiar și după ce va fi trecut pragul lumii de dincolo – influența prozei lui Juan Rulfo și a remarcabilului său roman *Pedro Páramo* fiind, în paranteză fie spus, evidentă pe tot parcursul acestui text –, însă în *Voința și norocul* autorul face

din capul retezat al lui Iosua Nadal, aflat pe o plajă de la Pacific, vocea narativă esențială a cărții. Cartea lui Fuentes stabilește, în acest fel, și o subtilă – dar foarte puternică legătură – cu situația esențială din *Popol Vuh*, o dovadă în plus a importanței pe care autorul a acordat-o întotdeauna marilor creații din vechime ale lumii latino-americană, pe care le-a cunoscut extrem de bine și asupra cărora a revenit iar și iarăși cu o pasiune rară.

Acestea sunt circumstanțele – extrem de neobișnuite, să recunoaștem și apropiate, tocmai pe acest teme, de unii critici de procedeele mai vechii formule a realismului magic în contextul căruia, totuși, Fuentes se individualizează extrem de pregnant – în care Iosua relatează istoria prieteniei sale cu Ierihon, dar și a ulterioarei lor despărțiri și dușmăniei. Căci, dacă povestea celor doi tineri orfani și lipsiți de sprijin, dar care își propun să reușească chiar și în mijlocul unei lumi pline de corupție și de violență, dă la început senzația că ar fi o reluare a celebrei imagini a inseparabililor Castor și Polux, treptat totul ia o altă turnură, iar cei doi vor ajunge să întruchipeze noi ipostaze ale eternilor Cain și Abel. După ce Iosua se decide să urmeze o carieră în domeniul juridic, iar Ierihon concluzionează că școala vieții e singura care îi poate fi de folos, drumurile lor se despart, iar reîntâlnirea îi va pune, după ani de zile, aproape instantaneu, pe poziții diametral opuse, fiecare dintre cei doi foști prieteni fiind apropiat de grupări aflate în conflict. Că avem de-a face și cu tema consacrată a inițierii unor tineri și – la început – naivi protagoniști aflați la începutul drumului în viață este adevărat, însă Fuentes reușește să o trateze într-un mod aparte, nu doar raportând evoluția celor doi la strălucitele exemple ale romanului picaresc spaniol, de la *Lazarillo de Tormes* la *Guzmán de Alfarache*, ci și la realitățile lumii contemporane, autorul având extraordinara intuiție a importanței cadrului de desfășurare a acțiunilor.

Iar cadrul acesta este reprezentat de orașul Ciudad de México, un univers nemilos și dur, o lume unde totul este de vânzare, nimeni nu se dă în lături să-și negocieze prețul și, în principiu, unde totul poate fi cumpărat. În plus, deși structurată aparent pe o opoziție binară, voință și noroc, încredere naivă în progresul lumii și dorința de a inversa ierarhiile prin orice mijloace, cartea lui Fuentes exclude generalizările simpliste și tonurile exclusive de alb și negru, căci universul citadin pe care îl creează cu o artă remarcabilă este dominat de tentația puterii și demonstrează influența pe deplin asimilată a textului lui John Dos Passos, *Manhattan Transfer*. Cu precizarea că Fuentes se dovedește a fi superior în viziune și mult mai subtil în realizarea acesteia, câtă vreme, la o lectură atentă, capitala mexicană tinde să egaleze, în implicații și în semnificații, danteștile cercuri ale Infernului, dar și să se prezinte cititorului ca veritabil experiment de limbaj, autorul dovedindu-se,

în această privință, un demn continuator al formulei de expresie a lui James Joyce: México City, la fel ca și Dublinul, este un adevărat oraș al vocilor celor prezenți și, deopotrivă, ale celor dispăruți.

Influențat în mod vizibil de marii esești latino-americieni precum Alfonso Reyes, Salvador Novo sau Octavio Paz, Carlos Fuentes celebrează, chiar dacă indirect, existența umană și își trimite protagoniștii în simbolice – dar și reale – expediții al căror țel final este descoperirea adevărului și, desigur, aflarea și afirmarea adevăratei identități a fiecăruia. Iar drumul este presărat, atât pentru Iosua, cât și pentru Ierihon – numele lor spun, în sine, mult și nu mai au nevoie de vreun comentariu! – cu întâlniri cu personaje spectaculoase sau aparent de neînțeles, însă a căror prezență în paginile cărții punctează perfect transformarea celor doi și îndepărtarea progresivă de frumoasele idealuri comune pe care le avuseseră în adolescență. Nu puține din fragmentele esențiale din *Voința și norocul* sunt marcate de prezența lui Miguel Aparecido, cel care alege viața în închisoare în locul unei existențe în libertate, convins că în acest fel îi poate manipula mai ușor pe cei de care încearcă – și, de cele mai multe ori, chiar reușește – să se folosească. Iar dacă un alt personaj memorabil al romanului, Max Monroy (inspirat, se pare de Carlos Slim, celebru magnat media al lumii mexicane a prezentului), imaginează puterea ca fiind rezultatul unui control strict al ființelor umane prin intermediul tehnologiei, Aparecido sau Valentin Pedro Carrera sunt convinși că oamenii nu-s altceva decât marionetele pe care, dacă ai suficienți bani, le vei putea mișca întotdeauna exact în direcția dorită.

În acest context, cititorul va înțelege ce înseamnă, la nivelul acestui roman, norocul: nu doar ceea ce oamenii doresc sau visează, ci mai cu seamă ceea ce ei dobândesc singuri, ca urmare a unei nevoi irepresibile, dublate întotdeauna de o voință de neclintit. Dualitatea structurală care se întredede la început (din titlu) se transformă, astfel, treptat, în cu totul altceva, Carlos Fuentes știind perfect cum să substituie sau să explice cei mai diferiți termeni exact unul prin intermediul celuilalt. Destinul omenesc însuși este prezentat drept o combinație a șansei (norocul pur) cu voința de a reuși, iar cei doi protagoniști întruchipează fața și reversul aceleiași medalii, unul fiind decis să caute mereu Pământul Făgăduinței, asemenea unui cavaler fără de pată visând la descoperirea Graalului, iar celălalt, mânat, în fond, de aceeași dorință de a nu fi asemenea mării mase a oamenilor obișnuiți, decide să nu se dea în lături de la nimic, convins (pe urmele lui Machiavelli, desigur), că într-o asemenea lume, în care crima a înlocuit legile statului iar societatea se simte mai protejată de criminali decât de autoritățile îndrituite să o facă, scopul scuză mijloacele. Orice mijloace.

Romanul este centrat, după cum a mărturisit chiar Carlos Fuentes, nu atât asupra conflictului

ori a deznodământului pe care el însuși, ca autor, îl imaginează, ci asupra semnificațiilor pe care opțiunile de moment ale oamenilor le au. Fiecare ființă umană, după cum sugerează autorul, este suma propriilor alegeri, devenind, pe rând, victimă și călău (de aici și viziunea tragică ce domină multe dintre fragmentele esențiale ale cărții), în mijlocul unui oraș ce se transformă el însuși în personaj privilegiat al romanului și care este nu doar o adevărată lume, ci, deopotrivă, un conglomerat al vocilor și, desigur, al voințelor tuturor. Rămânând ca norocul să și-l construiască fiecare, singur.

„Toate familiile fericite seamănă una cu alta, fiecare familie nefericită este nefericită în felul ei.” Astfel începe, se știe, romanul lui Tolstoi, *Anna Karenina*. Și acesta este epigraful cărții lui Carlos Fuentes, *Toate familiile fericite*. Dar oare credea cu adevărat Tolstoi în celebra afirmație din *Anna Karenina*? Sau este ea realmente veridică? Sau, mai bine zis, își mai poate păstra viabilitatea în perioada contemporană? Povestirile din acest volum al lui Fuentes sunt, citite cu atenție, nu doar modalitatea scriitorului mexican de a se raporta la un ilustru model, ci, deopotrivă, felul său specific de a da o replică, peste timp, marelui său predecesor. Căci, în lumea descrisă de Fuentes, aforismul tolstoian poate fi – și chiar trebuie – privit cu îndoială și pus sub semnul întrebării, câtă vreme fericirea și nefericirea au (ori pot primi) nenumărate sensuri, mai cu seamă într-un cadru familial. Iar familiile prezentate de Fuentes sunt, de cele mai multe ori, doar grupuri de oameni legați, desigur, prin legături de sânge, însă separați în mod fundamental prin preocupări, convingeri și atitudini, gata mereu să-și ascundă sub masca ipocriziei adevăratele sentimente – mai precis resentimente: dincolo de aparențe se găsesc adulterul, neascultarea, permanentele neînțelegeri și mai ales violența, o violență imposibil de stăvilit, care produce răni (nu numai fizice!) cel mai adesea imposibil de vindecat. Familiile din cele șaisprezece povestiri care compun acest volum par, așadar, a se afla, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, pe marginea prăpastiei și sunt, cu siguranță, mult mai asemănătoare în nefericirea lor reală decât ne-am fi așteptat. Copiii repetă greșelile părinților și refac, parcă fără a ține seama de avertismentele pe care le primesc, aceleași trasee existențiale marcate de ură și dorința de răzbunare, căsniciile începute sub semnul iubirii sfârșesc în plictis (în cel mai bun caz) ori trădare (în toate celelalte), secrete păstrate cu grijă ani de zile ies la iveală în cele mai neașteptate momente, iar lipsa de recunoștință filială e completată întotdeauna de o irepresibilă nevoie de putere, cu tentația dobândirii supremației absolute chiar și în sânul unei familii. Iar dacă argumentele raționale nu conving de fiecare dată, violența domestică reușește să reducă totul la tăcere.

Prima povestire este intitulată *O familie ca atâtea altele*, iar Pastor Pagán, unul dintre protagoniști, știe,

după cum scrie Fuentes, „să facă cu ochiul. Este un profesionist în a face cu ochiul.” Gestul său are, după cum se va vădi pe parcurs, un efect ironic, funcționând ca o veritabilă sinecdocă gogoliană pentru că, dacă la început acest fel de a se purta îl apropie pe Pastor de colegii săi de serviciu, în cele din urmă va fi tocmai amănuntul care îl îndepărtează de toți și semnul excluderii sale din firma unde pentru un om cinstit nu este loc. Căci, pentru șeful său, atotputernicul Leonardo Barroso, crima de a fi cinstit poate fi egalată doar de aceea de a-ți și afirma cinstea... Carlos Fuentes creează astfel, chiar din primele pagini ale celui dintâi text al volumului său publicat în anul 2006, o atmosferă sumbră și plină de semne prevestitoare care, chiar dacă sunt arareori observate de personajele implicate, trebuie descifrate cu grijă de cititor, tocmai pentru a avea imaginea de ansamblu a acestui „roman coral”, după cum autorul a insistat în a-și eticheta scrierea, prefigurând, astfel, poetica vocilor din *Voința și norocul*, romanul care va urma. Chiar dacă personajele nu sunt reluate decât în puține ocazii, textele sunt înrudite tematic și, în plus, Carlos Fuentes le conferă o unitate a tonalității mai cu seamă prin plasarea, la sfârșitul fiecărei bucați de proză, a unui fragment în versuri, în care glasurile dominante sunt diferite, de la *Corul măicuțelor străzii* sau *Corul cumetrilor rivali*, la *Corul familiei asasinată*, *Corul copiilor îndurerăți*, *Corul familiilor răzbunătoare* sau *Corul familiilor sălbatice*. Procedul trimite, desigur, atât la tehnica punctului de vedere dezvoltată aici în linia lui William Faulkner, cât și la narațiunea corală din romanul *Pedro Páramo*, al lui Juan Rulfo, veritabilă simfonie a vocilor.

Poemele oferă fie succinte comentarii cu privire la faptele sau evenimentele relatate, fie au darul de a configura, doar din câteva trăsături de penel, la fel ca în opera unui mare pictor, universul clasei muncitoare mexicane, al oamenilor simpli care-și văd aspirațiile și speranțele spulberate de sumbra realitate a acestei lumi. Carlos Fuentes nu scrie, așadar, doar despre ce se întâmplă cu personajele sale, ci reușește să pună în pagină veritabile conflicte ori confruntări de idei, ori să vorbească, subtextual, însă întotdeauna extrem de convingător, despre politică, filosofie, antropologie, economie și mai cu seamă despre istorie. Scriitorul mexican nu dorește doar să creioneze destinele adesea dure și soarta nefavorabilă a personajelor sale, ci și să descopere ce îi determină pe toți să acționeze așa cum o fac, să evalueze efectele forțelor sociale și politice care se răsfrâng asupra lor și să traseze, în acest fel, deopotrivă profilul unei societăți corupte, de sub dominația căreia e greu ca cineva să iasă – sau să iasă viu. În plus, preocuparea pentru dimensiunile și semnificațiile istoriei e o constantă a creației lui Fuentes încă de la debut. Căci, dacă societatea contemporană încearcă să realizeze o cronică a evenimentelor ce se petrec simultan în spații diferite, metoda lui Fuentes e diferită

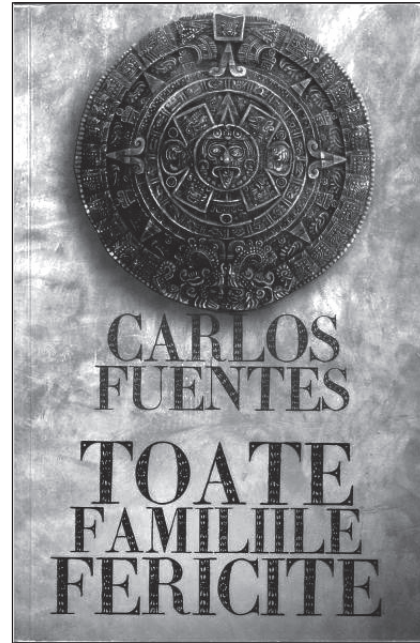
și ea constă într-o uluitoare inventare a istoriei, adică o examinare atât de atentă a întâmplărilor cu profunde implicații în conștiința individuală, încât realitatea are aerul ficțiunii celei mai avântate, exprimând, însă, adevărurile cele mai necruțătoare despre ființa umană și întreprinderile sale în „împărăția acestei lumi”, ca să repetăm celebrul titlu al romanului lui Alejo Carpentier. Nu simpla individualitate a protagoniștilor este relevantă pentru demersul lui Fuentes, ci încălcitele și perversele mecanisme sociale care-i transformă pe oameni, din ființe având toate șansele de a fi fericite, în familii lovite de imposibilitatea de a mai găsi, împreună, calea spre fericire.

Între bunele intenții și punerea lor în practică e o cale foarte lungă, pare a sugera la tot pasul Carlos Fuentes, pe parcursul cărții. Dacă în textul deja menționat, *O familie ca atâtea altele*, Abel, fiul lui Pastor Pagán, își irosește toate șansele de a urca pe scara socială și distruge, astfel, visele alor săi, în *Fiul neascultător*, cea de-a doua povestire, toți fiii lui Isaac aleg o cale diferită de ceea ce tatăl lor îi îndeamnă iar apoi îi obligă să facă, niciunul nefiind dispus să devină preot și să se roage pentru mântuirea înaintașilor, dar neavând curajul de a-i spune în față acest lucru. Dar Isaac nu crede prea mult în legătura interumană reprezentată de idealurile comune, așa cum crede Pastor Pagán. Paradoxal și ironic, însă, și acesta, chiar crezând în ele, alege să le spună „iluzii”, urmând, ca într-un impuls mimetic, atitudinea soției sale, Elvira, care își menține iluzoriile idealuri și aparenta fericire domestică cântând iar și iarăși bolerourile care îi marcase rădăcina tinerețea. Dar ce se întâmplă când nu mai ai voce sau când, pur și simplu, nu ți-ar veni să cânti? Fuentes lasă fără răspuns această întrebare, câtă vreme esențialul rămâne, pentru el, să formuleze interogații asupra cărora cititorii să poată medita, iar nu să ofere iluzorii sau ficționale salvări protagoniștilor săi. Iar dacă Abel, fiul lui Pastor, revine acasă, în locuința asemănătoare unei piramide aztece, incapabil să-și găsească un loc în societate, în aceeași piramidă se va ascunde, de prea dura realitate, și sora lui, Alma. Care, iremediabil dezamăgită de existența socială și de brutalitatea semenilor, își creează o lume virtuală și devine dependentă de *reality-show*-urile cu mare audiență ori de camerele de *chat* de pe nesfârșitul web. Astfel, Alma scapă, cel puțin aparent, de absurditatea vieții din familia sa, dar numai pentru a se pierde în absurditatea și mai mare a unei existențe pur virtuale. Este, cu siguranță, mult mai informată decât fuseseră vreodată părinții ei. Dar, chiar dacă nu prea vrea să recunoască, și mult mai vulnerabilă decât ar fi putut aceștia să fie. Pentru ea, ca și pentru Abel și ca și pentru multe personaje din *Toate familiile fericite*, șanse au existat, însă de fiecare dată ele au fost pierdute ori greșit gestionate, personajele fiind incapabile de a ajunge în armonie unele cu altele, cu spațiul în care le-a fost dat să trăiască și cu însuși trecutul mexican atât de

zbuțiat. Singura salvare rămâne – pentru aceia care și-o doresc cu adevărat – doar rememorarea.

Oamenii sunt împărțiți în slabi sau puternici în funcție de modul în care se raportează la diferența dintre conștiință și memorie. Așa cum spune Augusta, una dintre eroinele din textul final al cărții, *Tatăl etern*, „Memoria există azi. Ne amintim azi. Conștiința este întotdeauna un regret îngropat în trecut. Preferăm să uităm”. Numai că irealitatea în care va trăi familia lui Pastor Pagán, fiecare dintre membri săi apărându-și fragilul confort psihic sau stabilitatea la fel de fragilă chiar cu prețul abdicării de la o existență veritabilă și de la valorile adevărate, este pusă în puternic contrast cu realitatea rostită fără menajamente de vocile străzii, în *Corul măicuțelor străzii*: „Equisita a născut pe stradă/ Jumătate din copilele străzii au burta la gură/ Ele au între doisprezece și cincisprezece ani/ Copiii lor au între zero și șase ani [...] Aruncă-mă mai bine la gunoi mamă/ Nu vreau să mă nasc și să cresc pe zi ce trece mai mizerabil/ Fără baie măicuță fără mâncare mamă/ Fără altă hrană în afară de alcool mamă marijuana mamă/ Clei mamă droguri mamă”. Viziunea este, acum, dură și crudă, lipsită de orice posibile podoabe și de orice pretenție de așa-zisă fericire, iar glasurile care o strigă sunt extrem de directe, violentând parcă auzul cititorului mai pregătit, poate, să ia act de o realitate mediată și, eventual, înfrumusețată de iluziile unor personaje asemenea membrilor familiei lui Pastor Pagán.

Textele din care este compus volumul *Toate familiile fericite* aduc în fața cititorului o galerie impresionantă de personaje, de la mama neconsolată pentru pierderea fiicei sale mult iubite și care ajunge, tocmai din acest motiv să țină legătura cu ucigașul fetei, din *Mama îndurerată*, la cuplul gay unde lucrurile scapă, progresiv de sub control, din *The gay divorcee*, sau la cel aflat în căutarea iubirii și care o descoperă exact acolo unde se aștepta mai puțin, din *O verișoară fără sare și piper*. Toate acestea, împreună cu restul povestirilor sau al narațiunilor corale ale lui Fuentes, structurează, deopotrivă, și o imagine globală a Mexicului. Sugestia autorului este că, adesea, însăși această lume specific mexicană, cu toate tradițiile și superstițiile sale este cea care îi determină pe oameni să aibă reacțiile pe care le au sau să facă anumite alegeri, în încercarea – cel mai adesea disperată – de a-și găsi ori de a-și păstra fericirea. Numai că fericirea sau ceva care să se apropie de aceasta poate fi identificată doar în capacitatea ființei umane de a se apropia de natură și de a trăi în acord cu ritmurile ei, de a se pune din nou în legătură cu energia cosmică. Semn că în această lume, altfel sortită eșecului, încă mai există speranță – dar nu în structura socială fundamental coruptă, nici în valorile democrației, mereu călcată în picioare de preaputernicii zilei și nici chiar în cele ale familiei – gata mereu să pretindă a fi fericită, doar pentru a apăra

o inexistentă realitate, însă pe care, decât să o accepte ca atare, personajele preferă să o eludeze pur și simplu, altfel spus, să se prefacă și, nu o dată, să se mintă pe ele însele. Totuși, speranța într-un mai bine nu va pieri, atâta timp cât universul natural al Mexicului va exista și cât fie și o singură ființă umană va fi capabilă să-l observe și să trăiască în ritmurile lui. Desigur, fresca Mexicului nu e deloc măgulitoare în multe din punctele esențiale ale acestei atât de bine construite și de grave creații, căci Fuentes nu uită, nu are cum să uite, că mai bine de jumătate din cei o sută de milioane de locuitori trăiesc sub pragul sărăciei, nici că lăcomia unui capitalism sălbatic și a grupurilor de interese financiare au spoliat și mai mult țara, iar mișcările sociale au fost adesea înăbușite în sânge. Poate tocmai de aceea toate idealurile revoluționare ajung să pară, și ele, simple iluzii...

Acestea sunt notele caracteristice și în *Toate familiile fericite*, ultima secțiune a cărții, *Tatăl etern* fiind, în egală măsură, și un veritabil epilog pe care scriitorul îl elaborează pentru această excelentă creație. Cu tonalități shakespeariene, *Tatăl etern* aduce în prim plan existența celor trei fiice ale unui tată, nou rege Lear în cheie mexicană, care le condiționează intrarea în posesia moștenirii de participarea la comemorarea anuală a zilei morții sale, vreme de zece ani. Numai că, la a zecea aniversare, în loc de bogăția mult așteptată, ele vor înțelege, finalmente, fiecare în felul său, că, în ciuda timpului scurs, tatăl le insuflă același sentiment de teamă ca în copilărie, că nu se pot elibera de el, moștenirea pe care se văd silite să o poarte până la capătul vieții fiind povara de a trăi în umbra unui mort. Preocuparea pentru semnificațiile morții marchează opera lui Fuentes încă de la începuturi, dacă e să menționăm aici doar extraordinara construcție din *Moartea lui Artemio Cruz*, numai că, aici, implicațiile

sunt sensibil diferite, iar mesajul primește, astfel, o sporită consistență. Deloc întâmplător, ultima secvență corală este pusă sub titulatura *Corulcodaconrad* și este compusă doar din două cuvinte, după care, din nou deloc întâmplător, nu apare niciun semn de punctuație: „violența, violența”.

*

Proza latino-americană contemporană, oscilând mereu între ruptura violentă, pe de o parte, și continuarea, cel puțin la anumite niveluri, a liniilor caracteristice ale literaturii occidentale „canonice”, pe de alta, a încercat, mai cu seamă în ultimul deceniu, să rezolve toate conflictele teoretice și practice generate de mult discutata – pe continentul sud-american și un numai – problemă a reprezentării (mai mult sau mai puțin mimetică) și a procentului de originalitate pe care o operă literară trebuie să-l conțină. Forța inovatoare a literaturii latino-americane contemporane, începând cu epoca de glorie a celebrului „boom” de la sfârșitul anilor ‘60 și începutul anilor ‘70, constă în capacitatea sa uimitoare de a transforma majoritatea vechilor convenții și mode(le) literare, începând, desigur, cu realismul. Treptat, o serie de mari autori ai acestui continent, cum sunt Alejo Carpentier, Miguel Ángel Asturias sau Gabriel García Márquez, ca să ne oprim la aceste exemple, își vor asuma deopotrivă experiențele literare și estetice ale avangardei, punându-le, însă, poate paradoxal, dar pe deplin explicabil în această parte a lumii, tocmai în serviciul „realului”. În acest context trebuie plasată și interpretată proza aparte a lui Carlos Fuentes, cel care a încercat mereu să reconstruiască – desigur, cât mai convingător – vechiul cod dominant al culturii mexicane, umplând golurile inerente tocmai prin intermediul literaturii, și în acest fel reluând legătura cu o tradiție culturală ceva mai largă la care el se raportează întotdeauna. Dincolo de procedeele consacrate ale realismului magic, practicat de numeroși contemporani ai săi, Fuentes încearcă să găsească numitorul comun al realismului critic pe care îl ilustrează el însuși în *Moartea lui Artemio Cruz* și al prozei fantastice, de care este atras în egală măsură și spre care se îndreaptă concomitent, fapt evident în *Aura* (1962), dar și în unele dintre cele din urmă cărți pe care le-a publicat, de pildă *Instinctul lui Inez* (2001). Cumva la mijloc, integrând toate modalitățile discursive amintite anterior, se situează *Constancia y otras novelas para vírgenes* (1990) și *Inquieta compania* (2003), excelentă culegere de povestiri.

În textele ce compun volumul *O companie neliniștitoare*, Fuentes pornește de la numeroase jocuri de cuvinte pe care le exploatează în folosul său, determinându-și, practic, cititorii, să intre pe nesimțite într-o lume aparte, ale cărui reguli trebuie respectate de la început și până la sfârșit, fie că e

vorba despre raportarea la texte celebre ale literaturii universale, de exemplu romanul *Dracula*, al lui Bram Stoker, detectabil în povestirea intitulată *Vlad*, fie de imagini celebre, intrate deja în imaginarul colectiv, aici încadrându-se, desigur, semnificația noii Frumose Adormite din povestirea omonimă.

Între toate aceste povestiri, însă, se remarcă, prin semnificații, dar și prin realizarea artistică ce poate fi numită, pe drept cuvânt, desăvârșită, *Îndrăgostitul de teatru*. Plasat chiar la începutul volumului și împărțit în trei părți, *Fereastra, Scena, Floarea*, acest text reprezintă nu doar un excelent exemplu al artei narrative a lui Carlos Fuentes, ci, deopotrivă, o expresie a fascinației pe care autorul a resimțit-o întotdeauna pentru formele și formulele artistice teatrale. Fiind, în mare, povestea unui tânăr de origine latino-americană care, aflat la Londra, se îndrăgostește de o frumoasă vecină a sa, ajungând să-i spioneze, de la fereastră, fiecare mișcare, *Îndrăgostitul de teatru* deschide calea, încă din partea a doua, spre fantasticul atât de aparte ce caracterizează lumea prozei lui Fuentes, iar la alt nivel, spre o formulă literară prin excelență teatrală, nu doar prin decoruri și strategiile narrative, ci și prin semnificații. Astfel, tânărul descoperă că frumoasa vecină este, de fapt, actriță, interpretând rolul Ofeliei într-o nouă montare a piesei lui Shakespeare, la ale cărei reprezentații protagonistul va merge, de fiecare dată, uimit să constate nu numai totala ignorare a celorlalți actori de pe scenă în favoarea noului Hamlet, ci și progresiva sa alienare, având în vedere că, treptat, el nu va mai fi în stare să facă deosebirea între spectacol și realitate, între iluzia teatrală și viața de zi cu zi. Tema diferenței dintre aparență și esență este prezentă în literatura din toate timpurile, însă Fuentes este cel care reușește, în acest text, să-i dea o nouă interpretare, incluzând, deopotrivă, detalii specifice, ținând de arsenalul literaturii fantastice de cea mai bună calitate.

Alegerea unui personaj travestit total sau parțial și includerea sa cu drepturi depline într-un text literar nu este inovația lui Fuentes, exemple de genul acesta, putându-se găsi în cele mai diverse spații culturale, dar, de asemenea, devine evident și faptul că reluând o modalitate de abordare a personajului care pune serioase probleme de compoziție, scriitorul mexican îi face față cu succes. Protagonistul din *Îndrăgostitul de teatru*, ca și – mai ales – iubita sa Ofelie, purtând mereu un costum specific și o mască pe figură sau în care figura sa se transformă, nu reprezintă o simplă modificare de registru sau de convenție, ci devine, la rândul său o *convenție* (la nivelul acestui text, desigur) prin intermediul căreia se introduc importante modificări de mesaj în cadrul volumului *O companie neliniștitoare* privit în ansamblu. De altfel, mascarea este un procedeu mult folosit de-a lungul vremii, exemple în acest sens existând până și în cultura tradițională a Mexicului, care desigur, îl utiliza într-un mod suficient

de convențional, ce va fi însă preluat și perfecționat de Fuentes. Dacă vom reciti cu atenție acum chiar și numai primele pagini ale textului în discuție, vom remarca faptul că vechiul univers de activități a fost cu desăvârșire transformat într-un univers de roluri, iar în descrierea eroilor săi scriitorul se folosește de un extrem de bine dozat efect de iluzie vizuală: în fond, sunt multe elemente de portret, descriere, evocare sau caricatură, dispuse însă – și aici e marea noutate pe care o aduce Fuentes – nu succesiv, așa cum se întâmpla în cazul altor scriitori, ci simultan, mai exact, unul înapoia celuilalt. În felul acesta, autorul dispune mai multe tablouri în miniatură plate, bidimensionale, pe care deplasarea lecturii le pune în perspectivă, în raport cu un punct de observație fix, și le face să se miște, conferindu-le dinamism. Cititorul va avea, așadar, în față, în acest volum, un adevărat exemplu de perspectivă tridimensională verbală, între cele mai reușite din literatura contemporană, perfect încadrabil în „iluzia celei de-a treia dimensiuni” (ca să repetăm formularea lui McLuhan), despre care s-a vorbit cel mai adesea în legătură cu teatrul.

Dar nu trebuie să confundăm nici o clipă personajul de teatru cu cel epic, deoarece indicii de teatralitate, deși identificabili în fiecare dintre aceste două cazuri, se deosebesc esențial: în teatru, actorii interpretează, reprezintă niște personaje și o poveste străină de persoana lor individuală, iar în proză protagoniștii se prezintă doar pe ei înșiși, cu întreaga intimitate. Pentru unii, spectacolul implică plăcerea jocului, iar pentru ceilalți trăirea și (re)prezentarea vieții. De aceea, se poate afirma că Larry O'Shea este un personaj epic ce folosește din plin artificiile rolului pentru a se înscrie în cadrul narativ general al textului lui Fuentes. La rândul ei, noua Ofelia se dovedește un adevărat personaj-actor, care face uz de o serie de elemente teatrale, în primul rând de deghizări și de măști. Pe de altă parte, trebuie să ținem seama și de implicațiile pe care le are naratorul-regizor („naratorul dramatizat”), care, el însuși interpretează un rol, dar nici o clipă nu ajunge să fie cu adevărat regizor, astfel încât propria sa descifrare ca narator-regizor se face abia după lecturi repetate. Strategia măștilor succesive funcționează însă și în cazul altor texte, acestea devenind din ce în ce mai subtile și mai elaborate, căci vor ascunde tot mai multe aspecte și treptat, ca o consecință a purtării lor îndelungate, vor ajunge chiar să se confunde cu chipul adevărat – dar oare mai putem vorbi despre așa ceva în cartea lui Fuentes? – sau, alteori, să i se substituie total, eliminând complet acele trăsături pe care le acoperă și înlocuindu-le cu unele noi, particulare; a se vedea în acest sens excelentele puneri în scenă din *Pisica mamei mele* sau *O companie plăcută*.

Fuentes este, deci, un adevărat „meneur de jeu”, care are totală libertate nu numai de a crea o lume ficțională, dar și de a o numi după cum crede de cuviință, deoarece

acest gen de opere sunt complet eliberate atât de tirania realului, cât și aceea, mai gravă, a copierii sale. În *Îndrăgostitul de teatru*, ruptura la nivelul personajului între actor și rolul interpretat de acesta corespunde unei reale stratificări în arhitectura ansamblului unde se deslușesc două universuri deosebite, unul incluzându-l pe celălalt: un cadru și o adevărată piesă circumscrisă. Odată cu secolul al XVII-lea, actorul e proclamat drept o figură proteică, gata să-și asume pentru un moment, asemenea lui Don Juan, nenumărate măști, pe când romantismul va afirma cu hotărâre că nu poți juca ceea ce nu ești în realitate, astfel că fiecare personaj romantic va fi doar actorul unui singur rol. Moștenitor, cel puțin în parte, al ambelor tradiții, Fuentes reușește nu doar să le asimileze perfect, ci să le transforme: în proza sa scurtă, iar volumul *O companie neliniștitoare* e, poate, cea mai bună dovadă în acest sens, cele două motive de tradiție, parada măștilor și teatrul lumii se diferențiază substanțial tocmai în funcție de modul de concepere a spațiului, și dincolo de el, de alcătuire a universului în care personajele se mișcă.

Carlos Fuentes nu face aici nimic altceva decât să se raporteze la literatură și, mai precis, la evoluția formelor narative. Pentru că textele din volumul acesta, ca și numeroase alte scrieri ale sale, pornesc de la o critică subtilă a modelelor consacrate de lectură – întrucâtva în același mod în care Cervantes realiza acest lucru în *Don Quijote* – transformată pe parcurs într-o veritabilă critică a scriiturii, parțial în maniera lui James Joyce, dar orientată într-o direcție sensibil diferită. Rezultatul este, ca să-l cităm pe autorul însuși, un soi de „contraconquista culturală”, sintagma pe care Fuentes o preia de la Lezama Lima și-o utilizează cu scopul declarat de a identifica și, mai ales, de a recupera, într-un fel sau altul, unitatea multiplicității latino-americane. Numai că, în opera scriitorului mexican, situațiile în care sunt angrenate personajele nu sunt niciodată simple, deoarece, fapt extrem de interesant și de modern care e prezent în viziunea lui și o marchează în mod definitoriu, istoria și literatura sunt considerate, deopotrivă, discursuri. La fel ca și pentru scriitorii de mai târziu, de la sfârșitul secolului XX, pentru Fuentes, ambele constituie adevărate „sisteme de semnificații”, după cum se exprimă Linda Hutcheon, prin care se poate făuri un adevărat sens al trecutului readus în actualitate, deoarece semnificația și forma nu apar doar în evenimente, ci în aceste sisteme atât de interesant construite. Iar ele sunt capabile, prin narațiune, să ofere o corporalitate fictivă în loc de simple și pure abstracțiuni dar, în același timp, tind să fragmenteze sau să facă ușor instabilă identitatea tradițional unificată sau subiectivitatea personajelor implicate în acțiune. Nu e doar întoarcerea către lumea realității obișnuite, așa cum s-a afirmat uneori: lumea pe care acest text o creează este o lume a discursului, una a textului și numai a lui. Desigur, ea are o serie

de legături cu cea a realității empirice, dar nu se poate niciodată confunda cu ea.

În plus, povestirile *O companie plăcută* sau *Frumoasa Adormită* pot fi echivalate, până la un punct, cu bune scrieri polițiste, în care nici una dintre bănuielele cititorului nu pare a se confirma. Dar, dincolo de asta, *O companie neliniștitoare* este, în ansamblu, o carte cu o miză mult mai mare, deoarece toate elementele care o compun au un conținut simbolic accentuat și implică numeroase trimiteri intertextuale. Astfel, la fel ca și în *La campania* (1990), sau în *Constancia*, creații anterioare, Fuentes prezintă protagoniste din recentul volum de povestiri drept femei a căror frumusețe și senzualitate – ambele exacerbate uneori – stau mărturie pentru natura privită în ansamblu, iar dragostea obsesivă a partenerilor lor face din textele în discuție, în anumite momente, veritabilă parodie ale romanului popular de dragoste, în linia lui Pérez-Reverte. Apoi, cartea poate fi citită, la anumite pagini, ca o actualizare a prozei crioliste tip Gallegos, Alegria sau Revueltas, sau, de ce un, ca o elaborată metaficțiune ce are în vedere mai cu seamă procesul de elaborare a însăși literaturii, fie ea și de gradul al doilea, dacă ne raportăm la texte precum *Vlad* sau *Frumoasa Adormită*. Iar peste toate acestea, Carlos Fuentes aduce metafora dominantă a teatrului lumii sau a lumii văzute ca uriaș teatru. Dar și imaginea de inedită paradă a măștilor, a unui neașteptat joc al rolurilor și travestiurilor din ce în ce mai elaborate la care recurg personajele pentru a se ascunde sau, de ce nu, pentru a se defini. Căci, deși, uneori, dând dovadă de prea puțină constanță, urmând întocmai modelul *Constanciei* din textul cu același nume, personajele povestirilor din *O companie neliniștitoare* urcă pe scena teatrului literaturii – și al lumii, deopotrivă – transformându-se, pe nesimțite, dar la tot pasul, din oameni obișnuiți în demoni sau, dimpotrivă, în îngeri, așa cum se întâmplă și în *Aura* sau *Instinctul lui Inez*, dar la fel cum procedează și Cortázar în romanul *Șotron*, pentru a o descrie pe Maga. Este modul lui Fuentes de a trata problema identității, depășind, așadar, tehnicile experimentale ale noului roman francez de care a fost atras la un moment dat, dar și procedeele consacrate ale narațiunii postmoderne.

De altfel, structura operei lui Carlos Fuentes în ansamblu, precum și identitățile protagoniștilor pe care

autorul îi creează au darul de a orienta lectura și spre o altă direcție, structurând o adevărată poetică a exilului – de aici frecvențele imagini ale casei, ale spațiului privilegiat, ale locului care te cheamă neîncetat. Ale locului, dar și ale unui timp privilegiat, tinerețea, căci nu întâmplător Fuentes a afirmat în repetate rânduri „Timpul este subiectul tuturor cărților mele”; timp care este și el privit într-un mod aparte, dacă avem în vedere elementul definitoriu, autoreferențial. Scrierile lui Fuentes devin, astfel, pe nesimțite, o veritabilă contrautoapie, dominată de o concepție pe care autorul însuși o numește „variabila de bază a unui discurs ucronic”, în acest fel toate exodurile devenind unul singur, de la Fuga în Egipt la fuga către oricare parte a lumii sau, la răstimpuri, chiar fuga în trecutul literaturii, momentele esențiale ale textelor sale fiind punctate, la fel ca și în romanul *Constancia*, de întrebări de genul „n-a spus cineva că a fi actor înseamnă să sculptezi în zăpadă?”. Fuentes încearcă să repete ceea ce a făcut Cervantes, modificând un mod de lectură, sau Velázquez, schimbând fundamental modul de a privi și recepta lumea din jur. De aceea, cuvintele pe care le scria, la un moment dat, despre Borges îl caracterizează perfect și pe el însuși: „Privea doar în interiorul lui, ca și cum acesta ar fi fost singurul lucru ce conta pe lume, căci a privi exteriorul, lumea înconjurătoare, părea, pentru el, o chestiune lipsită de orice importanță.”

Bibliography:

- Fuentes, Carlos, *Voința și norocul / Destiny and Desire*. Traducere de Horia Barna, București, Curtea Veche Publishing, 2011.
- Fuentes, Carlos, *Toate familiile fericite / Happy Families*. Traducere și note de Eugenia Alexe Munteanu, București, Curtea Veche Publishing, 2011.
- Fuentes, Carlos, *O companie neliniștitoare / Disturbing Company*. Traducere de Andrei Ionescu, București, Editura Humanitas Fiction, 2007.
- The Cambridge History of Latin American Literature*. Edited by Roberto González Echevarría and Enrique Pupo-Walker, Cambridge University Press, 2008.

The Importance of the Father in the Novel “My Struggle” by Karl Ove Knausgård

Ștefana POPA

Universitatea „Babes Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babes Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: popa_stefana_teodora@yahoo.com

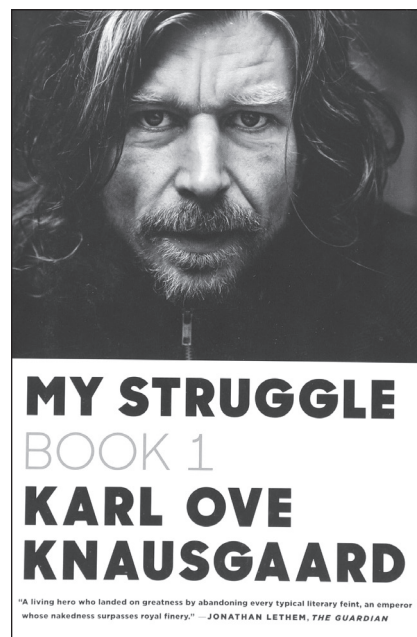
The Importance of the Father in the Novel My Struggle by Karl Ove Knausgård

The following paper aims at reconstructing the emotional universe of the main character of the novel *My Struggle* in relation to a father figure. Counting on previous research on affective narratology, the paper suggests a way of reading in which the father-son relationship lays central and it shows how it organizes not only the thematic universe of the characters but also the narrative structure of the book. The construction of the main character in the second part of Book One is analyzed according to several scenarios that follow him pursuing different goals after the death of his father. Seen in a broader perspective, the analysis conducted in this paper can be defintory for the entire novel sequence.

Keywords: *My Struggle*, Karl Ove Knausgård, father, affective narratology, detective plot, death

The starting point for this article is given by my proposal for a new mode of reading the novel *My Struggle* (the first volume particularly, but not exclusively). I suggest that *My Struggle* can be analyzed according to a father figure present in the novel at different levels, that takes various shapes and organizes the universe of the main character and the structure of the book. That being said, I argue that the father figure in relation to the protagonist and narrator Karl Ove has three different dimensions: The first one is created by the character Karl Ove and his living father, in which the narrative is built up as a continuous attempt for the son to distance himself from his father and it appears in the text as recollections of different times of past. The second one is the one that provides the framework of the novel, namely the dead father and Karl Ove and it has correspondence in the present time of the story and in the narrator's memories. A third one is represented by the identification between son and father, that takes places mostly in the essayistic parts and in Karl Ove's

meditations. In the middle of the novel we explicitly move from the first dimension to the second one.

The second case interests me in particular, because here the dynamics of the father-son dyad is unclear. The most at hand interpretive scenario is that once the father is dead, the son triumphs and gains his freedom, overcomes his fears and accomplishes his goals. This idea is supported by the protagonist himself, when he for instance declares: "I had long wished him dead, but from the very second I realized his life could soon be over I began to hope for it."¹ But is it really so? From the moment of the father's loss, the narrative follows an excessively emotional Karl Ove, who has contradictory reactions and tries to cope with the reality of the events in unexpected ways.

As I have previously showed, the novel *My Struggle* can be used as a suitable object for a new model of analysis proposed by affective narratology.² The respective paper was meant as an introduction to affective narratology and it briefly showed how it can be applied to *My Struggle*. As a sort of follow-up, I use in this article some of the concepts and ideas mentioned before, but with a slightly different purpose and with a more specific applicability.

From a historical perspective, the relationship between father and son in literature has always had two possible outcomes, either the son wins the fight with a tyrannical father or the father is a needed authority in the life of the son. Wendel Stacey Johnson is the author of one of the few extensive studies about the theme of filial relationship in literary works, *Sons and Fathers: The generation Link in Literature, 1780-1980*. She notes that on the one hand, in poetry sometimes but more often in the mid-Victorian or the modern novel, there is a social and, in a narrow sense, the psychological matter of the tenuous link and the frequent break between generations, with the father overshadowing or otherwise failing the son, with the child reacting against paternal authority to establish an authentic new self. On the other hand, sometimes in the novel but more often in preaching and in poetry, there is the mythic and religious motif of the Father figure needed as a generative power and authority to give authentic life to sons of men.³

There can be found enough arguments to support both of the cases discussed above in Knausgård's novel. Even if the predominant thought would be that the protagonist is undermined and even cancelled by the presence of his father, a more speculative approach could suggest that he also benefits by his harsh behavior (his passion for reading and writing has been developed as an escape from the reality, for example). But I argue that none of these directions is plainly outlined in *My Struggle* and therefore an attentive analysis of this part of the novel might lead to interesting conclusions.

Although it is early suggested, especially by means

of paratextual information, it isn't until past the page two hundred that the fact that Karl Ove's dad is not alive anymore is mentioned. But beyond the paratextual hints, a more important association is between death as a figure of identification and reconciliation for Karl Ove in the very first pages of the novel. Claus Elholm Andersen notes about the opening of *My Struggle* that "in *My Struggle* maybe we can also talk about the fact that Karl Ove is warming up his cold life by writing about death, and especially about his father's death" (my transl.)⁴. The choice of beginning the book with an essay in which death is described as a physical, objective phenomenon denotes an attempt to understand and accept it as a normal dimension of life. This comes in contrast with how the narrator perceives and reacts to the death of his father, when it really happens.

In the following parts of this paper I will use the scene of father's death as frame and I will examine different interpersonal relations that reveal themselves elicited by the mentioned circumstance as well as an arguable reaction to it, namely the cleaning of a physical and emotionally encoded space. I will make use of some concepts taken from affective narratology and bring into discussion some Norwegian scholars' point of view.

Patrick Colm Hogan talks about characters' goals and how pursuing them structurally affects the literary texts. He notes that "stories are defined, first of all, by the goals of characters and, crucially, that those goals are produced by emotional responses to situations."⁵ Furthermore, "the significance of a goal—a specific goal, as instantiated and pursued by the person we are considering—is a function of the degree to which the achievement or non-achievement of that goal will have enduring effects on the person's life"⁶. We can apply this to the Knausgård brothers, or to Karl Ove, because Yngve plays the role of a companion for him, while the narration is in fact Karl Ove's personal story. On this note, it seems plausible that from the moment he finds about his father death, the story becomes a race for achieving a goal. At this point of the novel, I identify three possible goals pursued by the main character.

The ample scene of the father's death begins with the main characters' brothers standing in a room with their dead father and watching him as he was lying on the table.

I was almost thirty years old when I saw a dead body for the first time. It was the summer of 1998, a July afternoon, in a chapel in Kristiansand. My father had died. (...) I was there with my brother. The funeral director had left the room so that we could be alone with the deceased, at whom we were staring from a distance of some meters.⁷

This introductory passage illustrates perfectly the

situation surrounding the death of Karl Ove's father. There are the characters dealing with the event, the setting, which is their childhood hometown and the emotional distance between the protagonist and the dead person, whom he describes as a "dead body" or "the deceased".

We are invited into the thoughts of Karl Ove, who looks at his father with a feeling of strange freedom given by the dissolution of an authority. He experiences contrasting positions regarding the legitimacy of such a gesture. "The idea that I could scrutinize this face unhindered for the first time was almost unbearable. It felt like an act of violation. At the same time, I sensed a hunger, an insatiability that demanded I keep looking at him."⁸ It is the morbid fascination of a son that has always been part of a subordinate relation with his male parent, for the sole act of looking at him when for the first time the hierarchical barrier disappears.

The introduction into the story of his father's death establishes some general ideas about how the sons relate to the event. It is clear that Karl Ove doesn't know exactly what are the consequences, what this means for him and how he really feels about it. When noises coming from the outside world create the expectation that his father would open his eyes, the son becomes terrified. ("It was a terrible moment"). A similar moment takes place later in the book, but that happened actually earlier in the chain of events, when while they were cleaning the house, a sudden movement made the brothers believe that it was their dad who was not actually dead and that came back home. This thought frightened both of them, which denotes that they would prefer the condition of their parent as a dead man.

After the moment of their encounter with the dead father, the narrative flashes back to the moment when Karl Ove received a phone call from Yngve and learned about his dad passing away. What follows next are expressions of ambivalence of the situation in which the main character finds himself, between the apparent feeling of freedom and the moral duty of experiencing pain for losing one of his parents. The first things that pass through his mind are the most superficial of them, like money or masturbation. I see this kind of reactions, apparently emotionless as exactly the opposite, dramatic and charged with emotion that is not yet expressed, that accumulates so that at some point, soon enough will be released. Intensity is gradually constructed in this manner. We keep expecting the reaction from a son that has just lost his father. Karl Ove declares: "in fact, I don't feel anything"¹⁰, but at the same time he doesn't "bear the thought of uploading all this onto her [Tonje] as she came in the door"¹¹.

The awareness of the father's death is reached by Karl Ove in at least two different manners: in the first place there are moments of emotion release by means

of the most common reactions, like crying, but there are also objective depictions of death as a phenomenon, or analysis of the dead person as being just someone, outside him, not belonging to his epistemological universe.

As important as the relationship between Karl Ove and his father, that is unveiled from new memories and hidden thoughts, feelings, emotions and wishes at this point, in the large scene of the father's decease is the connection between the two brothers. Much more subtle, and apparently falling on a secondary plan, the interactions between them are not less significant in the context of analyzing paternal influence and the effects it has on the children.

The brothers' journey to Kristiansand can be also understood as a symbolic return to one's origin and part of the ritual of burying a dead man, as the narrator himself suggests: "As I stepped out of the house that morning and followed Yngve to the car, for a moment it was as if I was entering a larger story than my own. The sons leaving home to bury their father"¹². This kind of mythical nuances is to be seen also in the scene of cleaning the grandparents' house.

Per Thomas Andersen introduces in affective narratology the notion of *emotional triggers*.¹³ The concept was named *emotional trigger figures*, because it referred to minor characters in literary texts. I borrow just a part of Andersen's thoughts and reduce the term to *emotional trigger*. He uses the term in his analysis of *Brothers Karamazov*. But the narratological perspective in the Russian masterpiece is different from the one in *My Struggle*. Here the first-person narrator is very generous in giving access to his psychological universe and he is often preoccupied with autoanalysis. In this context, it becomes difficult to identify moments when other characters play the role of an emotional trigger in the sense of Andersen. Situations in which other characters can reveal something about Karl Ove that we don't know are rare and they might seem a little forced to fit the concept. Thus, I use the concept of emotional triggers in a slightly different manner. By an emotional trigger I understand both characters and situations, motifs or elements that are meant to activate an emotional reaction. Yngve has many times the role of destabilizing and challenging the emotional world of his brother and generating emotional reactions.

Yngve is together with Karl Ove from the beginning of the scene, when they see their dead father for the first time. His initial role is that of providing emotional support to Karl Ove, who apparently is affected by the tragic event on a larger scale. "He came over and stood next to me. His presence totally reassured me. I was so glad he was there, and I had to fight not to destroy everything by losing control again"¹⁴. At the same time, it looks like Yngve plays the role of a paternal figure, or at least of a sort of authority for Karl Ove, since he

feels that he has to restrain his reactions in order to not disappoint him, that is “to destroy” everything. Could it be that Karl Ove, as much as he apparently wants to break free, actually needs some sort of power system to relate to? And all the father issues that he has had since childhood are actually originated in the loss of authority, represented by the father’s decision to “gave up his life and start afresh”¹⁵?

Curious enough, Yngve is a very passive, inert and silent character, as opposed to his importance. There are many moments when he is in fact not doing anything (“This is like when we were small, I said. I cry and you watch”¹⁶), but he is still significant to the text and the story. In all the critical moments and situations, Yngve’s presence is at least slightly felt. At the same time, the physical interactions between the two brothers are non-existent. Every single time Karl Ove cries, or has an emotional expression or situational reaction Yngve is motionless, he either stands there without saying a word, or makes the narration move forward by bringing something else into discussion. But the narrator never reveals that there was any sign of physical or verbal consolation. The same observation applies to the dynamics of the entire Knausgård family, in which showing any type of emotion was not seen with good eyes, especially by the father. It is not surprising then that even in situations like this, they maintain the same order. This illustration of the emotional life of a family speaks not only for the particular case of the Knausgårds, but it very well reflects the Norwegian society, with its unspoken rules and expectations. Eivind Tjønneland notes that “it is actually not normal to be angry, happy or sad in Norway. Stuff like these should be kept under wraps until one maybe stands in front of the TV and admits that s/he has been depressed”¹⁷ (my transl.).

Moreover, by looking at their behaviour when dealing with the mentioned event, we notice the differences between them, as well as their different ways of relating to their parents.

He would be the realistic, practical person; I would be the idealistic, emotion-driven one. Dad was father to both of us, but not in the same way, and my wanting to use the funeral as a kind of resurrection could, along with my tendency of crying all the time whereas Yngve had not yet shed a tear, be interpreted as evidence that my relationship was more heartfelt and, I suspected, as a covert criticism of Yngve’s attitude.¹⁸

The relationship between the two brothers is also revealed in typical knausgårdian style, through childhood recollections. Karl Ove cannot avoid mentioning the father which is described as another reason for the close connection between him and

Yngve, because he was the enemy. “Also because we faced a common foe, Dad, that is.”¹⁹ Moreover, this is an example of the influence the father has on Karl Ove’s life. Even when he refers to other characters and situations in his life, he uses his father’s image or memory as a filter. Instead of analyzing his relation with Yngve, he is actually unveiling even more information about his dad. This happens again in some later depictions of his grandmother.

The strongest and to some extent obsessive reaction to death, except for the ever-present crying, coming from Karl Ove is the cleaning of the house in which his father had lived his final years, together with his old and sick mother. But behind the banal action of washing and rubbing the dirt or throwing away empty bottles for practical reasons, the scene is charged with meaning and open to interpretations. On the one hand, the careful cleaning can be perceived as a ritual of getting rid of toxic elements and implicitly eliminating the father. On the other hand, it could be Karl Ove’s attempt to follow his father’s final days with the understated goal of reconciliation. Nevertheless, the characters’ effort of getting rid of the external dirt is a metaphor for their inner, emotional universe. Øystein Vidnes notes that “the cleaning of the material chaos is reflecting the emotional chaos that this book is”²⁰. Also, Ane Farsethås believes that the cleaning of the physical space has implications on the psychological world of the characters: “while the brothers wash out layer after layer of dirt, Karl Ove buries himself in dirty memories of his father, an internal clearing-up operation, parallel with the external one”²¹.

Another idea, uttered again by Karl Ove is the struggle of not becoming like his father. “Oh, all I had to do was clean. Scour and scrub and rub and wipe. See how each tile became clean and shiny. Imagine that all that had been destroyed here would be restored. All. Everything. And that I would never, never, ever, ever, end up where he ended up”²². We identify the fear of becoming his father and the effort of finding a way of avoiding that. Gro Jørstad Nielsen reads the work as an open declaration of the author’s efforts of avoiding the paternal legacy. “Throughout the entire novel, the father portrait has created a kind of dark and powerful energy, and the title *My Struggle* literally seems to be the author’s struggle against becoming his own father”²³.

It could be also argued that all the plans with cleaning the house, having the wake there, and organizing everything as it is supposed to be done might come from a sort of moral duty that the main character feels that he has in the world. “There had been something undignified about doing this. Inasmuch as the trivial life it demonstrated did not go together with the solemnity death evoked. Or that I wanted death to evoke.”²⁴

Claus Elholm Andersen, in his paper *Som far, så*

son. *Om fædre, sønner og litterær indflydelse i Karl Ove Knausgård's 'Min kamp'*, notes the following:

What follows is probably one of literature's most thorough cleanings. Everything is washed, scraped and scrubbed. Even when Yngve after a couple of days goes back to his family in Kristiansand (sic) Karl Ove continues with the cleaning after his father's alcoholic life, that in the novel takes place over a couple hundred of pages. And the cleaning continues for so long and it is so thorough, that we as readers cannot doubt how dirty and ugly it was.²⁵

He suggests that the purpose of such a detailed and long depiction of the action is to convince the reader of the veracity of the narration and to make them trust the narrator. But beyond the narratological function, Elholm Andersen also interprets the scene as symbolic for something else. Namely, he states that by cleaning after the mess of his dad, Karl Ove wants to break the distance between them by making him human, deadly and easy to overcome. "He is not the powerful, dominant father that he remembers from childhood, but a poor alcoholic, that has so little control over his life that the son has to come and take over".²⁶

On the other hand, by washing every bottle that his father has drunk, every dirty dish, all the clothes, wandering from room to room, Karl Ove follows the itinerary of his father from the last years, in which he had lived his life enclosed in the house of his mother. It can be argued that the methodical and meticulous process of cleaning the house is like stepping into his father final days, as an attempt to understand him and the decision that he had taken and that had such a strong impact on the life of his sons.

In her recently defended PhD thesis, Kjersti Aarstein argues that *My Struggle* presents a hidden murder accusation, namely that Knausgård accuses his uncle of provoking his father's death, through the characters of Karl Ove and uncle Gunnar. She observes that Knausgård has built a plot in which he indirectly accuses his uncle of murder. She notes that "anyone who comments that accusation has the responsibility of reminding that it doesn't come out unmediated as facts, but it rests on Knausgård's construction of a plot."²⁷ Without supporting or rejecting Aarstein's hypothesis I agree that the novel also provides a detective story related to the death of Kai Åge, Karl Ove's father. Aarstein constructs her argumentation mainly on the sixth volume of the novel, but the starting point is the scene of father's death in Book One. In this context, a new scenario can be taken into consideration when analyzing the second part of the first volume *My Struggle*. Speculations regarding the heart attack provoked by the exaggerated alcohol consumption are pushed forward, but a real, conclusive

answer is never given by the narrator Karl Ove. The return of the Knausgård brothers to their childhood town can be understood as part of a detective job, in which they try to find out the real story behind their father's death. The plot is constructed in such a way that it is almost impossible to find out the truth. Karl Ove's grandmother is the only witness, who becomes unreliable because of her health problems. In fact, she is given the role to complicate the story, to put forward different hypotheses, to confuse the protagonist as well as to create suspense.

Conclusions

Some conclusions arise from this investigation. In the case of the novel *My Struggle*, the narrative is constructed in a manner that invites to an emotional oriented analysis. Based on the characters' emotionally driven reactions it is emphasized the fundamental role that the construction of the father's character has on the story. Facing accusations of sentimentalism and emotionally blackmailing the readers, I see the use of affect as a necessary feature of Knausgård's project. The main character has often reactions and develops in ways that are easier to understand with the help of tools promoted by affective narratology. Trapped between the sorrow of losing a parent, the incapability of understanding his own reactions and the feeling of relief given by the escape from paternal authority, Karl Ove represents a chaotic emotional system characteristic for the entire novel. Revelatory for the father-son relationship is also the dynamics of Karl Ove - Yngve dyad. The older brother represents a role model and a father replacement for Karl Ove, but at the same time an ally in his fight with the paternal authority.

At the same time, this paper shows that in *My Struggle* the story can be analyzed in concordance with the main character's goals. To this respect, I identify three possible scenarios that can be followed throughout the entire novel, namely Karl Ove's enterprise to defeat his tyrannical father, the pursuit of reconciliation with the father, or the detective job of revealing the mystery of the father's death. Without suggesting that only one of them is right, I argue that there is actually the possibility that all of them coexist and have influence on the development of the story and the narrative structure. On the other hand, precisely that indecision or impossibility of the main character to follow a direction, or on the contrary the ambivalent behaviour is what pushes the narrative forward. For six volumes.

Note:

1. Karl Ove Knausgård, *My Struggle. Book One*, translated by Don Bartlett, (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2013), 237.
2. See Ștefana Popa, "Introducere în naratologia afectivă. Studiu de caz: *Lupta mea* de K.O. Knausgård," *Transilvania*, no. 7 (2018).
3. Wendel Stacey Johnson, *Sons and Fathers: The generation Link in Literature, 1780-1980*, (New York: Peter Lang, 1985), 154.
4. Claus Elholm Andersen, *Så tæt på livet som muligt. Perspektiver på Karl Ove Knausgårds Min Kamp*, (Bergen: Spring/Alvheim & Eide, 2017), 20: "I *Min Kamp* kan vi måske også tale om, at Karl Ove varmer sit kuldkære liv ved at skrive om døden, og især om sin fars død", Claus Elholm Andersen, "At forsøge det umulige. Knausgårds kamp for at forene form og indhold."
5. Patrick Colm Hogan, *Affective Narratology. The Emotional Structure of Stories*, (Lincoln: University of Nebraska Press, 2011), 78.
6. *Ibid.*, 78.
7. Karl Ove Knausgård, *My Struggle*, 226.
8. *Ibid.*, 227.
9. *Ibid.*
10. *Ibid.*, 234.
11. *Ibid.*, p. 233.
12. *Ibid.*, p. 267.
13. See Per Thomas Andersen, *Story and Emotion: A Study in Affective Narratology*, trad. Marte Hult, (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 45.
14. Karl Ove Knausgård, *My Struggle*, 228.
15. *Ibid.*, 38.
16. *Ibid.*, 229.
17. Eivind Tjønneland, *Knausgård-koden. Et ideologikritisk essay*, (Oslo: Spartacus, 2010), 94: "[D]et er egentlig ikke normalt å være sint, glad eller trist i Norge. Slikt bør man legge lokk på inntil man eventuelt står frem på TV og bekjenner at man har vært deprimert."
18. Karl Ove Knausgård, *My Struggle*, 346.
19. *Ibid.*, 321.
20. Øystein Vidnes, "Å skrive er å trekke det som finnes ut fra skyggene av det vi vet", *Morgenbladet*, 15 September 2009: "Ryddinga av det materielle kaoset speglar den ryddinga i eit emosjonelt kaos som denne boka er."
21. Ane Farsethås, "En sjelden bragd", *Dagens Næringsliv*, 19 September 2009: "Mens brødrene vasker ut lag på lag med dritt, graver Karl Ove seg samtidig nedover i tilsmussede minner om faren, et indre opprydningsarbeid som går parallelt med de ytre."
22. Karl Ove Knausgård, *My Struggle*, p. 319.
23. Gro Jørstad Nilsen, qtd. in Eivind Tjønneland, *Knausgård-koden*, 132: "Gjennom alle bindene har farsskikkelsen skapt en slags mørk og voldsom energi, og tittelen *Min Kamp* virker bokstavelig talt å være forfatterens kamp mot å bli sin egen far."

24. Karl Ove Knausgård, *My Struggle*, p. 429.

25. Claus Elholm Andersen, "Som far, så søn. Om fædre, sønner og litterær indflydelse i Karl Ove Knausgårds 'Min kamp'", (Oslo: *Norsk litterær årbok*, Det Norske Samlaget, 2013), 178-179: "Herefter følger en af litteraturhistoriens måske mest grundige hovedrengøringer. Alt bliver vasket, skuret og skrubbet. Selv da Yngve efter et par dage tager hjem til sin familie i Kristiansand (sic) ,fortsætter Karl Ove med rengøringen efter farens alkoholiserede liv, der i romanen pågår over små hundrede sider. Og rengøringen fortsætter så længe og er så grundig, at vi som læsere ikke kan være i tvivl om, hvor møgbeskidt og ulækkert der var."
26. *Ibid.*, 180: "Han er ikke den mægtige dominerende far, som han husker fra barndommen, men en stakkels alkoholiker, der har så lidt styr på sit eget liv, at sønnen må komme og tage over."
27. Irene Aarstein Kjersti, *Vold og visjoner i sjette bind av Karl Ove Knausgårds Min Kamp*, (Bergen: Universitetet i 2018), 108: "enhver som kommenterer denne anklagen, har et ansvar for å minne om at den ikke springer uformidlet ut av kjensgjerninger, men beror på Knausgård's konstruksjon av et plott."

Bibliography:

- Aarstein, Kjersti Irene. *Vold og visjoner i sjette bind av Karl Ove Knausgårds Min Kamp*. Bergen: Universitetet I, 2018 / *Violence and visions in the sixth volume of Karl Ove Knausgård's My Struggle*.
- Andersen, Claus Elholm. "Som far, så søn. Om fædre, sønner og litterær indflydelse i Karl Ove Knausgårds 'Min kamp'." *Norsk litterær årbok*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2013 / "Like father, like son. About fathers, sons and literary influence in Karl Ove Knausgård's 'My Struggle'", *Norwegian literary annual*.
- Andersen, Claus Elholm. *Så tæt på livet som muligt. Perspektiver på Karl Ove Knausgårds Min Kamp*. Bergen: Spring/Alvheim & Eide, 2017.
- Andersen, Per Thomas. *Story and Emotion: A Study in Affective Narratology*, translated by Marte Hult. Oslo: Editura Universitetsforlaget, 2016.
- Hogan, Patrick Colm. *Affective Narratology. The Emotional Structure of Stories*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2011.
- Johnson, Wendel Stacey. *Sons and Fathers: The generation Link in Literature, 1780-1980*. New York: Peter Lang Publishing, 1985.
- Knausgård, Karl Ove. *My Struggle. Book One*, translated by Don Bartlett. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2013.
- Tjønneland, Eivind. *Knausgård-koden. Et ideologikritisk essay / Knausgård-code. An ideology critical essay*. Oslo: Spartacus, 2010.
- Vidnes, Øystein, "Å skrive er å trekke det som finnes ut fra skyggene av det vi vet" / "To write is to take what there is out from the shadows of what we know", *Morgenbladet*, 25 September 2009.

„Cultură și poliție secretă în comunism“ de Cristina Vățulescu

Olga GRĂDINARU

Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca
Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca
Personal e-mail: olgradinaru@gmail.com

“Culture and Secret Police in Communism”, by Cristina Vățulescu

This article aims at decoding the manner in which the Secret Service in Russian SFSR have interfered with cultural activities, starting from Cristina Vățulescu's 2017 book “Culture and Secret Police in Communism”. This essay provides information on the different types of dossiers engaged by the Secret Police and their connection to authors such as Mikhail Bulgakov or Viktor Shklovsky.

Keywords: Communism, secret police, Cristina Vățulescu.

Schimbările politice și sociale din Rusia țaristă devenită sovietică, precum și cele din România comunistă nasc valuri de mutații cultural-ideologice și își lasă amprenta asupra literaturii și cinematografului, în general, asupra percepțiilor umane și suflului scriiturii, în particular. În acest fel aș rezuma ideea cărții Cristinei Vățulescu, o traducere a cărții *Police Aesthetics: Literature, Film, and the Secret Police in Soviet Times*. 247 pp., apărută la Stanford University Press în 2010. În timp ce este bine cunoscut faptul că articolul *Partiinaia organizatsia i partiinaia literatura (Organizația de partid și literatura de partid)*, scris de Vladimir Lenin în 1905 a generat un flux de idei dezvoltate de mulți intelectuali ai Țării Sovietelor (dintre care amintim contribuțiile lui Maxim Gorki (Gorki 1937), Anatoli Lunacearski (Lunacearski 1957: 76-90) și Gheorghii Plehanov (Plehanov 1978: 210-290)), fațete ale întrepătrunderii literaturii, cinematografului, pe de o parte, cu activitatea febrilă a poliției secrete, sub multele-i acronime, pe de altă parte, au rămas în umbră. Acesta este golul pe care îl umple contribuția Cristinei Vățulescu: „am ales să întorc lumina reflectorului, îndreptată inițial spre suspect, asupra cuvintelor și imaginilor pe care poliția le-a folosit pentru a incrimina, a compromite, a transforma în false exotisme, pentru a intimida sau a orbi“ (Vățulescu 2017: 213). Argumentul cărții – influența practicilor textuale ale poliției secrete asupra culturii – este documentat și nuanțat, într-un stil atrăgător. Citind cartea, nu poți să nu fii uimit de complexitatea construcției, de implicațiile

fine și atent orchestrate, care poartă amprenta erudiției Svetlanei Boym, mentorul autoarei.

Punctul de pornire al demersului este următorul: „Dosarul de poliție secretă a apărut și și-a câștigat autoritatea copleșitoare într-o vreme când autoritatea textelor literare se afla într-o criză profundă“ (Vățulescu 2017: 19). Amplul studiu oferă informații relevante despre genealogia și tipologia dosarelor de poliție secretă în primul capitol, în timp ce capitolele 2 și 5 sunt incursiuni consistente în biografia și specificitatea scriiturii a trei autori – Mihail Bulgakov, Viktor Șklovski și Nicolae Steinhardt. Oglindiri, reflecții și refracții ale experiențelor personale, ale pregnanței tacticilor și tehnicilor textuale specifice poliției secrete, textele celor trei autori sunt analizate diferit, prin lupa a ceea ce autoarea numește „zona de contact.“ Astfel, strategiile de lectură propuse în cazul romanului *Maestru și Margareta* sunt pe cât de surprinzătoare, pe atât de revelatoare, mai ales dacă luăm în considerare ideea expusă că pentru contemporani romanul avea mult mai multe aluzii și referințe la evenimente, personaje, precum și la suflul epocii, cu detaliile aferente. În lectura propusă, nu întâmplător este faptul că romanul se sprijină pe o absență (poemul cenzurat al lui Ivan despre Iisus), că diavolul folosește litote pentru a pătrunde la conștiința (înstrăinată de cele spirituale) a cetățenilor sovietici și mai ales că naratorul utilizează o pleiadă de tehnici ficționale folosite în redactarea dosarelor, apelând la capacitatea lectorului model de a completa golurile textuale.

Paginile dedicate lui Șklovski merită a fi incluse în categoria „inedit” datorită direcției de analiză și a puținătății informaționale în contextul românesc cu privire la acest autor. Traiectoria, propusă de C. Vățulescu în analiza operei lui Șklovski, vizează conceptele acestuia - „înstrăinarea” (*ostranenie*), „înstrăinarea revoluționară” și „autoînstrăinarea” - și stăruie asupra tehnicilor poliției secrete pentru a obține înstrăinarea, alienarea și capitularea celui interogat, alegând drept studiu de caz *Jurnalul fabricării* de Steinhardt. Originală este și perspectiva comparativă asupra supraviețuirii intelectualilor în vremuri anomice – Războiul Civil Rus în cazul lui Șklovski, detenția în comunism în cazul lui Steinhardt – cu focalizare asupra conceptelor amintite mai sus și asupra reliefării specificului contextual și al scriiturii.

Capitolele 3 și 4 sunt dedicate conexiunilor dintre cinematografia sovietică și poliția secretă, intitulate sugestiv „Filmul se joacă de-a poliția secretă” și „Poliția secretă se joacă de-a filmul.” Exemplele alese sunt sugestive atât pentru teza cărții, cât și pentru mutațiile pe care le-a suferit tânăra cinematografie sovietică. Dat fiind statutul special al cinematografului în Rusia după Revoluția din 1917 și apoi în Uniunea Sovietică, proclamat de Lenin, conform lui Lunacearski, cea mai importantă dintre toate artele și cea mai eficientă formă de propagandă în 1919 (Lenin 1970: 44: 579), a urmat înființarea unui Comitet pentru Cinematografie, o Școală de Artă Cinematografică și o conferință de partid pe tema cinematografului în 1928. Ascensiunea celei de-a șaptea și a celei mai tinere arte pe terenul unde se naștea o nouă societate nu este, așa cum sugerează și Manuela Gheorghiu-Cernat, întâmplătoare, fiindcă marchează afinitatea „dintre o revoluție a mulțimilor și o artă destinată mulțimilor” (Gheorghiu-Cernat 1983: 109). În stalinism, cinematografia a devenit cea mai eficientă modalitate de reprezentare istorică și ideologică, „mediul «istoriei» însăși, a mitului istoric creat” (Bulgakova 2000: 152) mai ales datorită faptului că Iosif Stalin însuși se ocupa de acest domeniu și îi dedica foarte multă atenție (Mariamov 1992). Un exemplu semnificativ analizat în carte este cazul filmului *Partiinyi bilet* în regia lui Ivan Pâriev (*Carnetul de partid*, 1936; titlul inițial, *Anna*, a fost schimbat de Stalin), film al cărui final a fost dictat de liderul sovietic (Vățulescu 2017: 133-135).

Relația oscilantă dintre poliția secretă și cinematografie este ilustrată în analiza creării și recepției a două filme despre Gulag: *Solovki*, regizat de A. Cerkasov (1928) și *Drumul spre viață* (*Putiovka v zhizn'*, 1931), în regia lui N. Ekk. Dacă primul film a fost imediat interzis pare-se din cauza reacției muncitorilor vizavi de reprezentarea exotica a vieții deținuților (insula carcerală este prezentată ca „o societate a spectacolului” – Vățulescu 2017: 149), al doilea utilizează *besprizorniki* (copii ai străzii) implicați în producția de tip manufacturier în comunitatea Dzerjinski. Analiza celor două producții cinematografice reliefează atât tehnicile de filmare, cât și

tacticile poliției secrete în configurarea recepției filmelor. Un bonus al acestui capitol este analiza documentarului *Canalul Belomor-Baltica* (*Belomorsko-Baltiski vodnyi put'*, 1933), regizat de A. Lemberg, parte a unui amplu proiect, *Belomor*, în care poliția secretă sovietică se promovează de la statutul de colaborator al artei la cel de co-autor. Ba mai mult, poliția secretă (NKVD) pozează și în creator atunci când inscripționează acronimul pe primul aparat de fotografiat portabil, numit FED, după inițialele lui Dzerjinski (Vățulescu 2017: 159).

Dincolo de analiza consistentă întreprinsă de autoare, surprinzătoare sunt micro-istoriile culturale ale conceptelor sovietice – pe de o parte, rezultante ale contextelor și preocupărilor epocii, pe de alta, forțe modelatoare ale mentalității. Amintim, în acest sens, conceptul *bditel'nost'*, tradus prin „vigilență”, „privire atentă” și, în termenii Cristinei Vățulescu „mai ales suspiciune față de viziune și vizibil, dublată de nevoia de a scruta dincolo de suprafață, așteptându-se cu neliniște la ce este mai rău” (Vățulescu 2017: 128).

O ambițioasă și inedită incursiune în epoca stalinistă sovietică și stalinizată românească, cartea Cristinei Vățulescu oferă suficiente repere încât să folosească drept manual de lectură și de vizionare etică a producțiilor culturale din acea epocă, iar cartea *Viața mea ca spioană* de Katherine Verdery (Verdery 2018) poate fi un exercițiu al deprinderii acestor abilități. Cartea Cristinei Vățulescu oferă o hartă a influențelor reciproce dintre literatură, film și poliție secretă și deschide un culoar de cercetare neumblat până acum.

Bibliography:

- Bulgakova, Oksana, „Sovetskoe kino v poiskakh *obshchei modeli*”, în H. Günter, E. Dobrenko (eds.), *Sotsrealisticheskii kanon*. St. Petersburg, Akademicheskii proekt, 2000.
- Gheorghiu-Cernat, Manuela, *Filmul și armele. Tema păcii și a războiului în filmul european / The Film and the Arms. Peace and War in European Cinema*. București, Editura Meridiane, 1983.
- Gorki, M., *O literature*. Moskva, Sovetskaia literatura, 1934.
- Lenin, V. I., *Polnoe sobranie sochinenii*. 5-e izdanie v 55 tomakh. Tom 44. Moskva, Izd. Politicheskoi literatury, 1970.
- Lunacearski, A., *Stat' i o literature*. [Articles about Literature]. Sostavlenie, podgotovka teksta i primechania I. Satsa. Moskva, Goslitizdat, 1957.
- Mariamov, G., *Kremlevskii tnsor: Stalin smotrit kino* [The Censor of Kremlin: Stalin Watches Movies]. Moskva, Kinotsentr, 1992.
- Plehanov, G., *Studii de istoria artei / Art History Studies*. București, Editura Univers, 1978.
- Verdery, Katherine, *Viața mea ca spioană / My Life as a Spy*. Trad. de Anca Irina Ionescu. București, Editura Vremea, 2018.

O identitate duală

Iulia DEACONU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: ticaraiuliamaria@yahoo.it

A Dual Identity

This paper aims to review a notable work in the field of Jewish Studies, namely *Between Marginal Rebels and Mainstream Critics: Jewish Romanian Intellectuals in the Interwar Period* by Camelia Crăciun. By also taking into account, besides the literary aspect, the social and political issues of that period, the researcher rebuilds the portrait of the “Generation of Emancipation” that created the Jewish literature seen as a bridge between Jewish and Romanian society.

Keywords: Camelia Crăciun, Jewish literature, Emancipation, Jewish Romanian Intellectuals.

„If you prick us, do we not bleed? If you tickle us do we not laugh? If you poison us, do we not die? And if you wrong us, shall we not revenge?” Willian Shakespeare

Dacă în zilele noastre se promovează acceptarea, atât la nivel instituțional, cât și prin diverse programe culturale, iar oamenii au eliminat barierele etnice, acest fapt nu a fost posibil la începutul secolului XX, mai ales din cauza contextului social și politic. Astfel, comunitatea evreiască trăiește în permanență, în perioada începutului de secol trecut, experiența ostracizării, aflându-se în imposibilitatea de a-și trăi pe deplin evreitatea sau de a putea fi integrată în diferitele națiuni în cadrul cărora s-a organizat sau a consolidat minorități etnice..

Întregul sistem literar românesc se schimbă radical odată cu instaurarea comunismului în 1948, iar scriitorii evrei și literatura care are ca temă evreitatea devin un subiect tabu care nu poate fi cercetat datorită programului ideologic impus de acest tip de regim politic. Totuși, în perioada comunistă, există studii care expun această realitate socială și culturală a societății românești. Dintre acestea menționăm: *Les Juifs en Roumanie: 1866-1919*, de Carol Țancu și *O sută de ani*

de teatru evreiesc în România, de Israil Bercovici. După căderea regimului comunist sunt reluate cercetările în domeniul istoriografiei evreiești, un număr considerabil de istorici importanți fiind interesați de acest domeniu. Nume precum Leon Volovici, Ovidiu Morar, Măriuca Stanciu, Simona Fărcașan aduc o contribuție importantă în această sferă foarte puțin explorată, îmbogățind istoriografia intelectualității evreiești, dar fără a folosi o abordare prin care aceste studii să aibă un caracter integrativ în cultura română, ceea ce face ca multiple fațete ale acestui domeniu să rămână parțial descoperite. Investigând profilul cultural și social al scriitorilor evrei supuși procesului de aculturație din primele decenii ale secolului trecut și insistând asupra componentei identitare care lipsește din critica literară a acelei perioade, Camelia Crăciun, în studiul *Scriitorii evrei de limbă română: de la rebeli marginali la critici canonici*, reconstruiește profilul scriitorului de origine evreiască care folosește ca limbă de creație limba română, creând o literatură evreiască în care „autorii sau personajele știu și permit și cititorului să știe că sunt evrei”.¹

Camelia Crăciun face o panoramare a situației comunității evreiești, oferind reperele necesare

înțelegerii acestui fenomen literar complex care a schimbat pentru totdeauna literatura română (și nu numai). Aceasta subliniază faptul că „populația evreiască nu era interesată de asimilare”, scriitorii evrei adoptând o „dublă cetățenie culturală” – sunt aduși în discuție aici valul de scriitori moderni care îmbină în operele lor cele două componente impuse de statului lor de *străini*, anume integrarea și conservarea identitară.

Dihotomia impusă de situația aparte de *rătăcitori* este subliniată în multiple rânduri de autoare, fiind baza care stă la construirea *portretului generațional al scriitorilor evrei de limbă română din perioada interbelică*. Astfel, Camelia Crăciun investighează factorii care-i fac pe scriitorii din „Generația Emancipării” să aleagă un anumit model identitar. Cercetătoarea ajunge la următoarele concluzii: poziția socială și nivelul economic superior ajutau la acceptarea/tolerarea tinerilor de origine evreiască în cadrul societății românești. În ceea ce privește profesia, cel mai frecvent, erau alese profesii liberale care le ofereau o situație financiară stabilă. Totodată, pentru scriitorii de origine evreiască, o carieră în jurnalism era calea cea mai accesibilă de a profesa arta scrisului, de cele mai multe ori scriitorii folosind pseudonime „menite să faciliteze integrarea în mediul cultural și să îi protejeze de atacurile antisemite.”² Scriitorii evrei sunt atrași de mișcarea modernistă, mai cu seamă de avangarda literară, iar acest fapt are la bază, evidențiază Camelia Crăciun, următoarele aspecte: „tendențele avangardiste și moderniste subminează și critică sever aceleași structuri rigide condamnate de tinerii scriitori, conservatorismul generațiilor anterioare și organizarea socială incapabilă să îi integreze pe cei tineri și marginali.”³ Acest tip de literatură le oferă scriitorilor refugiu, sprijin și înțelegere. În același timp, prin intermediul acesteia, își pot striga revolta împotriva încorsetării la care sunt supuși de societatea românească de la începutul secolului trecut. Concluzia la care ajunge criticul, prin analiza modului în care este reflectat acest spirit al revoltei în operele lui Benjamin Fundoianu, Ilarie Voronca și M. Blecher, vine ca o confirmare a afirmațiilor anterioare, scriitorii evrei de limbă română preferând „să se revolte, să respingă orice discurs asimilist și să demonstreze un puternic atașament față de iudaism”⁴.

Emanciparea schimbă decisiv temele care sunt abordate în literatura *scriitorilor evrei de limbă română*: „la începutul anilor '30 asistăm la apariția unei întregi literaturi care reflectă viața și identitatea evreiască din România”⁵, iar acest aspect este reiterat pe parcursul studiului tocmai pentru a scoate în relief rolul vital al acesteia. Folosind conceptul de *literatură minoră*⁶, teoretizat de Gilles Deleuze și Felix Guattari, Camelia Crăciun aduce în atenția cititorului schimbările care se ivesc odată cu apariția literaturii inspirate din universul evreiesc. Acest tip de literatură (*literatura scrisă în limba*

română și inspirată din lumea evreiască) funcționează „ca o punte de comunicare între societatea evreiască și cea românească”⁷, astfel că stereotipurile și prejudecățile puse pe seama *evreului imaginar* sunt demontate, iar literatura acestora devine un mod de exprimare a dublei cetățenii culturale. Din acest moment putem vorbi de o literatură evreiască, aceasta având o funcție dublă, așa cum bine evidențiază cercetătoarea: pe de o parte este un mod de a cunoaște cultura evreiască, iar pe de altă parte tot ce ține de mediul și viața evreiască este integrat în societatea românească.

După analiza cauză-efect, autoarea își canalizează cercetarea pe identificarea modului în care evreitatea este transpusă la nivel ficțional și analizează, din acest punct de vedere, operele lui Ion Călugăru, Isac Peltz și Ury Benador. Acest tip de literatură are multiple valențe: cultura evreiască, o „cultură minoritară” se afirmă în cadrul „culturii majoritare”, iar integrarea devine chintesența acestui tip de creație artistică care funcționează ca un mediator între cele două culturi. Pentru a clarifica în ce constă modelul „dublei identități”, construct rămas la stadiul utopic, Camelia Crăciun aduce în fața cititorului trei episoade reprezentative pentru acest proiect intelectual. Sunt puse în discuție articolele lui Ury Benador, ancheta literară a revistei *Facla*, precum și romanul lui Mihail Sebastian, *De două mii de ani...* În demersul critic, autoarea se bazează, pentru început, pe articolul „De două ori eu=1”, scris de Ury Benador, în care este sintetizată următoarea teorie: „vrem să demonstrăm că un evreu poate fi un bun român numai dacă este un bun evreu”. Ancheta făcută de revista *Facla* nu face decât să arate că „singura categorie reală de intelectuali era cea a scriitorilor evrei de limbă română”, categorie ce indică aculturația și prezintă un nou model identitar, modelul *și/și* (*scriitor român și scriitor evreu*), în locul celui exclusiv sau/sau (*scriitor român sau scriitor evreu*). Modelul *și/și* este preluat de Mihail Sebastian în romanul său, care consideră că cele două identități nu pot fi și nu trebuie să fie separate, ele coexistând, dar acest tip de model nu se poate concretiza, este un eșec, rămânând la stadiul de aspirație, de ideal.

Cele două paradigme prin care identitatea evreiască este definită, evidențiate prin cele trei studii de caz, demonstrează că „identitatea dublă nu este construită în timp, prin formarea culturală, educativă sau umană, ci asumată de la început ca un dat al individului, deși contextul social-politic anulează șansele și organicitatea apariției acestui model identitar”⁸.

În studiul său, *Evreii în mișcarea de avangardă românească*, Ovid S. Crohmălniceanu subliniază faptul că, în mișcarea literară de avangardă românească și nu numai, scriitorii evrei au avut o contribuție decisivă în dezvoltarea și promovarea acestui fenomen literar și cultural. Dacă Crohmălniceanu analizează acest fenomen cultural dintr-o perspectivă literar-estetică,

avangarda fiind o mișcare care „s-a interesat mereu de actualitatea socială și a simțit imperios nevoia să intevină în inima ei”⁹, Camelia Crăciun analizează acest fenomen din perspectiva dublei identități, avangarda fiind, în viziunea cercetătoarei, singura modalitate prin care scriitorii evrei de limbă română puteau să-și manifeste strigătul de revoltă împotriva societății românești. Pocedând astfel, Camelia Crăciun aduce în atenția cititorului o nouă abordare prin care acest fenomen literar este privit, nu doar dintr-o perspectivă literară, ci dobândește valențe sociale accentuate care ajută la formarea unei viziuni panoramice asupra fenomenului.

Prin studiul său, *Scriitori evrei de limbă română: de la rebeli marginali la critici canonici*, Camelia Crăciun se adresează unui public vast (nu doar cititorilor specializați!) căruia îi oferă o experiență de lectură de neuitat, cercetarea sa bazându-se pe cele mai noi studii din domeniu. Revirimentul *literaturii evreiești*, reconstruirea imaginii *scriitorilor evrei de limbă română* prin analiza contextului social și politic, nu doar literar, precum și examinarea cauzelor opțiunii acestora pentru un model identitar sau altul sunt doar câteva dintre punctele forte identificate în studiul său. Mai multă claritate pentru opțiunile literare ale scriitorilor evrei, precum și o imagine de ansamblu a factorilor externi care au stat la baza acestora sunt două dintre motivele pentru care această cercetare este una de referință în domeniul studiilor iudaice.

Note:

1. Camelia Crăciun, *Scriitori evrei de limbă română: de la rebeli marginali la critici canonici*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 23.
2. Ibid., p. 89.
3. Ibid., p. 117.
4. Ibid., p.160.
5. Ibid., p.162.
6. Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Kafka. Pentru o literatură minoră*, traducere și postfață de Bogdan Ghiu, București, Editura ART, 2007, p. 27: „o literatură minoră nu este cea scrisă într-o limbă minoră, ci mai curând cea pe care o minoritate o face într-o limbă majoră”.
7. Camelia Crăciun, op. cit., p. 170.
8. Ibid., p. 254.
9. Ovid S. Crohmălniceanu, *Evreii în mișcarea de avangardă românească*, București, Editura Hasefer, 2001, p. 41.

Bibliography:

- Crăciun, Camelia. *Scriitori evrei de limbă română: de la rebeli marginali la critici canonici* [Between Marginal Rebels and Mainstream Critics: Jewish Romanian Intellectuals in the Interwar Period]. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018.
- Deleuze, Gilles, Felix Guattari. *Kafka. For a minor Literature*. București: Editura ART, 2007 / *Kafka. For a minor Literature*.
- Crohmălniceanu, Ovid S., *Evreii în mișcarea de avangardă românească* [Jews in the Romanian Avant-garde Movement]. București: Editura Hasefer, 2001.

Prezența românilor la Adunarea Națională de la Alba Iulia (1918), reflectată de Ancheta ASTREI (1922)

Ioan POPA & Tetiana TOMA

Colegiul Național „Samuel von Brukenthal” Sibiu
Samuel von Brukenthal National College Sibiu
 Personal e-mail: ioanpopasb@yahoo.de

Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați,
Facultatea Transfrontalieră de Științe Umaniste, Economice și Inginerești
Dunărea de Jos University of Galati,
Cross-border Faculty of Humanities, Economics and Engineering
 Personal e-mail: toma.tetiana@gmail.com

*The presence of Romanians at The Great National Assembly of Alba Iulia (1918),
 as reflected by the ASTRA Report (1922)*

Upon the convocation of the National Assembly from Alba Iulia, the Great Council of the Romanian Nation from Hungary and Transylvania was expressing, on November 7/20, 1918, its hope that in addition to the elected and appointed delegates, “the Romanian people themselves shall be present in numbers worthy of such a great and holy cause.” The call did not go unnoticed, as there was an impressive number of Romanians that attended the Great Union of November 18 / December 1, 1918, despite the poor political, sanitary, climatic and technical conditions. The number of participants was estimated by the organizers to have been 100,000, a number transmitted immediately on the media (starting with The Romanian - Românul from Arad) and diplomatic channels. As opposed to the viewpoint of the organizers, the journalists of The Union – Unirea from Blaj estimated a number of 50 – 60.000 Romanians. As time passed, the number of 100.000 became a conventional milestone of the national historiography and imaginary of Romania. The axiomatic discourse on the topic acquires less certain values and interesting nuances, by resorting to the only historical source of a nature other than mediatic, diplomatic or memorialistic, with evident national-political and subjective connotations, the report released by ASTRA in 1922. The semi-structured interview, titled “Report” - addresses on the last point, the fourth one, precisely the issue regarding the number of participants at the Assembly from Alba Iulia. The partial failure to apply the interview and the less expected answers sealed the fate of this source for a century. This study provides a critical and statistical approach to ASTRA’s “Reports”, focusing on the presence of the Romanians at Alba Iulia on November 18/December 1, 1918.

Keywords: ASTRA, 1922, Alba Iulia, December 1, 1918, sample, estimation, Transylvania

Prezența a peste o sută de mii de români la Adunarea Națională de la Alba Iulia, în 18 noiembrie/1 decembrie 1918, constituie o reprezentare bine fixată în imaginarul național românesc. Au contribuit la aceasta în primul rând mărturiile participanților, articolele din presa vremii, apoi literatura didactică și lucrările istoriografice. Studiul de față nu își propune să disloce acest clișeu imagistic, ci să valorifice critic singura sursă pe baza căreia se poate efectua o cuantificare și, ca urmare, o estimare argumentată a participării românilor la marele eveniment unionist.

1. Contextul și semnificația organizării Adunării naționale de la Alba Iulia

Organizarea unei adunări populare de mari dimensiuni, în 1918, nu era oportună în Basarabia și Bucovina, provincii în care elementul românesc, cu majoritate fragilă (Basarabia) sau minoritar (Bucovina), se confruntau cu pretențiile și violențele populației rusofone și rutene/ucrainene, bazate pe principiul wilsonian al autodeterminării popoarelor, contestând argumentele istorice ale românilor. Transformate în teatru de operațiuni și confruntări militare, care au implicat și divizii ale armatei Regatului României¹, cele două provincii nu ofereau un climat prielnic pentru o demonstrație de forță a elementului autohton românesc. În Transilvania, situația se prezenta cu totul diferit, datorită majorității absolute deținute de români. Cu toate acestea, organizarea unei adunări naționale de mari dimensiuni, ca suport vizual pentru așteptata decizie unionistă pusă în dezbaterea Marii Adunări Naționale, compusă din 1228 de delegați aleși prin vot universal sau desemnați de diferite instituții culturale, profesionale și ecleziastice, nu era lipsită de riscuri. Armistițiul de la Belgrad (31 oct./13 nov. 1918) asigurase Ungariei, în Transilvania, o linie de demarcație până la râul Mureș. În Banat, pătrunseseră trupele sârbești, alături de cele franceze. Gripa spaniolă, frigul, deteriorarea căilor de comunicație puneau sub semnul întrebării oportunitatea și posibilitatea concentrării la Alba Iulia a unei mase consistente de români. În acest sens, și-au exprimat rezervele, față de intențiile Consiliului Național Român Central, Alexandru Vaida-Voevod și Teodor Mihali². Comportamentul ostil al autorităților militare sârbești în Banat, al jandarmeriei și gărzilor maghiare în partea centrală, nordică și vestică a Transilvaniei (inclusiv în Crișana și Sătmar) a confirmat temerile celor doi membri ai CNRC, dar nu au împiedicat strângerea la Alba Iulia a unei imense mulțimi românești. În pofida frigului, a ninsorii și a dificultăților întâmpinate pe drum, românii

prezenți la Alba Iulia au fost actorii marii sărbători a împlinirii idealului unității românești, ideal păstrat în stare latentă în deceniile anterioare și exprimat fățiș doar episodic, prin acte de curaj asumate, de obicei, individual³.

2. Imaginea Adunării Naționale de la Alba Iulia în epocă și ulterior. Valori estimative

Primele estimări privind prezența românilor la Alba Iulia au avut caracter anticipativ și se încadrează între 50.000 și 100.000 de participanți. Presa maghiară arădeană (*Aradi Hirlap* și *Aradi Közlöny*, din 17/30 nov. 1918) anticipa o prezență de cca 50-60.000 de români⁴, periodicul clujean *Az Újság* (17/30 nov. 1918) se aștepta la zeci de mii⁵, ca de altfel și organizatorul evenimentului, CNRC⁶, în timp ce alte publicații maghiare urcau așteptările la 100.000⁷. În primele zile după desfășurarea manifestării, estimările se încadrează între 50.000 și 200.000 de participanți. Periodicul blăjean *Unirea*, reprezentat la Alba Iulia de dr. Ioan Coltor, consemna în 20 nov./3 dec. 1918: „Poporul s'a prezentat în număr foarte mare, - aproximativ 50-60 mii - cu steaguri naționale, în cea mai perfectă ordine.”⁸ Oficiul CNRC, *Românul* din Arad titra, în aceeași zi, pe prima pagină: „Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia prin glasul alor o sută de mii de Români decretează alipirea la România pentru vecie a Ardealului, Banatului și teritoriului românesc din țara Ungurească.”⁹ Periodicul clujean de limbă maghiară *Kolosvári Hirlap*, preia estimarea de 100.000 de participanți, odată cu relatarea poetului Emil Isac, prezent la eveniment¹⁰. Trei zile mai târziu, *Telegraful Român* din Sibiu își informa cititorii că: „Un oșter pus la poartă să numere a ajunsă până la 120.000. Mai departe n'a avut răbdare să numere, căci lumea venea tot mai multă. Se susține că au fost aproape de 200 mii de români.”¹¹ Informația legată de numărătoare și eșecul acesteia nu este străină mediului istoriografic actual, însă lipsa documentării cazului îl plasează în zona incertitudinii sau chiar a anecdoticului. În privința numărului participanților la Adunarea Națională de la Alba Iulia, însemnările lui Al. Vaida-Voevod concluzionează: „Că au fost 200 ori 300 de mii de față, cine ar fi putut face o numărătoare măcar aproximativă?”¹² Versiunea asumată de CNRC, guvernul revoluționar românesc al Transilvaniei, în acel moment, 100.000 de participanți, se va impune în cele din urmă, atât în mediul românesc, cât și în cel maghiar/internațional¹³. Jurnaliștii blăjeni de la *Unirea*, în raportul din 24 nov./7 dec. 1918 asupra desfășurării Adunării Naționale de la Alba Iulia, par dispuși să își însușească estimarea de 100.000 de

participanți: „Gazetarii unguri au evaluat mulțimea la 100.000 persoane și poate nu au greșit.”¹⁴ Foarte sceptic față de această estimare se arată însă consilierul german Blücher, membru al Consulatului Germaniei la Budapesta, într-un raport expediat la 28 nov./11 dec. 1918: „La Adunarea de la Alba Iulia a luat parte o masă imensă de oameni din toate părțile Transilvaniei și Banatului. Unii vorbesc de o masă populară de până la 100 000 oameni. Chiar dacă acest număr pare [absolut] exagerat, chiar și numai colosala aglomerație a trenului nostru indica o mare afluență.”¹⁵ Numărul garniturilor de tren puse la dispoziția participanților pentru drumul de întoarcere pare să susțină aceste îndoieli. Cele șapte trenuri pregătite de organizatori aveau următoarele destinații și ore de plecare: Blaj-Brașov (15⁰⁰), Zlatna-Abrud (15⁰⁰), Teiuș-Cluj-Oradea (15³⁰), Zlatna-Abrud (15³⁰), Vințu de Jos-Sibiu (17⁰⁰), Arad-Budapesta (17³⁰) și Lugoj (18⁰⁰)¹⁶.

Până în perioada național-comunismului, numărul participanților la Adunarea Națională de la Alba Iulia nu a reținut în mod special atenția istoriografiei românești sau a domeniului educațional. Recursul regimului la discursul naționalist și parțial antisovietic pentru legitimarea puterii a adus în prim plan anvergura evenimentului din 1 decembrie 1918. Mărturiile înregistrate în anii 70 de la participanți ajunși la vârste octogenare sau nonagenare confirmă funcționarea clișeuului imagistic al celor 100.000 de participanți¹⁷, clișeu impus imediat după desfășurarea adunării și reluat de istoriografia românească în anii 60, pentru a fi ridicat treptat la 150.000 de participanți în anii 80. După 1989, s-a generalizat formula „peste 100.000”¹⁸.

3. Adunarea Națională de la Alba Iulia în „Rapoartele” ASTREI. Precizări metodologice

Cu sprijinul Directoratului General de Interne de la Cluj, în 1922, ASTRA a desfășurat o amplă anchetă în Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș, urmărind impactul Marelui Război asupra românilor din aceste ținuturi. Au fost utilizate două instrumente investigative: un chestionar standardizat, intitulat „Tablou nominal”, și un ghid de interviu, numit „Raport”. „Tabloul nominal” era centrat pe implicarea în evenimentele războiului și pe urmările acestora asupra celor implicați (mobilizați pe front și în spatele frontului, arestați/deportați, refugiați în Regatul României). Datele statistice au fost centralizate și publicate, pe județe, de Teodor Păcățian, președintele Secțiunii istorico-etnografice a ASTREI și coordonatorul anchetei¹⁹. „Raportul” conținea patru întrebări, dintre care primele două se refereau la costurile materiale ale războiului pentru românii transilvăneni, iar ultimele două încercau să

reconstitui evenimentele din toamna anului 1918. Întrebarea a patra viza direct Adunarea Națională de la Alba Iulia: „La adunarea mare de la Alba-Iulia, ținută la 1 Decembrie 1918, câți locuitori din comună au participat, la a cui îndemnare și sub a cui conducere?” T.V. Păcățian nu a elaborat un studiu pe baza răspunsurilor conținute de „Rapoarte”. Devenite în timp o prețioasă sursă istorică, „Rapoartele” au fost valorificate secvențial de diferiți cercetători, mai ales în ultimele două-trei decenii²⁰. Materialul documentar se regăsește fragmentar la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, fiind dispersat în diferite părți structurale ale fondului ASTRA²¹. Studiul de față se bazează pe „Rapoartele” provenite/identificate din 13 comitate, dintre care 11 din Transilvania (Bistrița, Cluj-Cojocna, Hunedoara, Mureș-Turda, Sălaj, Sibiu, Solnoc-Dăbâca, Târnava mare, Târnava Mică, Trei Scaune, Turda-Arieș) și 2 din Banat (Arad, Caraș-Severin). Analiza statistică a pornit de la determinarea gradului de acoperire al populației/comunelor. Eșantionul obținut aleatoriu, prin includerea tuturor „Rapoartelor” identificate, ne-a permis generarea unui coeficient de reprezentare a populației dintr-o anumită unitate administrativ-teritorială la Adunarea de la Alba Iulia. Aplicarea acestui coeficient asupra întregii unități teritoriale eșantionate ne-a permis stabilirea unui număr estimativ de participanți la Alba Iulia. Pentru a nu fi acuzați de tendințe demitizante, fiind călăuziți doar de spiritul utilizării critice a unei surse istorice în vederea valorificării ei istoriografice, în toate situațiile-problemă am ales rezolvările care maximizează participarea românilor la Alba Iulia, din perspectiva anchetei ASTREI.

3.1. Eșantionarea

Ținând cont de diferențele comportamentale semnificative înregistrate între mediul urban și cel rural, eșantionarea s-a efectuat distinct. De asemenea, în momentul determinării eșantionului, am luat în calcul două repere demografice: 1) întreaga populație românească înregistrată de recensământul din 1910 și 2) populația românească din 1910, mai puțin morții/dispăruții în război. „Rapoartele” ASTREI acoperă 34,42% din populația rurală a Transilvaniei (33,32%, prin scăderea morților/dispăruților) și 29,19% (28,63%) din populația urbană. La nivelul întregii Transilvanii (16 comitate), gradul de acoperire este de 34,15% (33,07%). În mediul rural, cel mai ridicat grad de acoperire s-a înregistrat în comitatul Sibiu – 81,93% (81,79%), iar cel mai scăzut în comitatul Cluj-Cojocna – 7,19% (7,20%). Foarte important de precizat este faptul că în lipsa „Rapoartelor” din comitatul Alba de Jos, care ar fi fost, de altfel, cele mai interesante, am decis totuși includerea acestui comitat în analizator și aplicarea celor mai mari coeficienți de

reprezentare determinată pentru zonele de proximitate (plasa Sebeș, comitatul Sibiu).

În cazul Banatului, am recurs la calibrarea datelor comitatului Caraș-Severin, prin utilizarea informațiilor furnizate de ancheta inițiată în zonă, în 1934, de Nicolae Ilieșiu²², și de volumul publicat de Ioan Munteanu, Vasile Mircea Zaberca și Mariana Sârbu²³. În acest fel, gradul de acoperire al populației românești rurale din comitatul Caraș-Severin a crescut de la 26,71% (26,62%) la 83,41% (83,47%), iar al celei urbane de la 0 la 100%. Cumulând datele comitatului Caraș-Severin cu cele ale comitatului Arad, procentul de reprezentare a populației românești din Banat ajunge la 45,10% (43,90%), în mediul rural, 36,24% (35,82%), în mediul urban, și la 44,77% (43,61%) pentru întreaga provincie (comitatele Arad, Caraș-Severin, Cenad, Timiș, Torontal).

În concluzie, eșantionul aleatoriu acoperă o treime din populația Transilvaniei, aproape jumătate din populația Banatului și aproape o treime din populația românească a Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmăruului și Maramureșului (31,47%, respectiv 30,55%, prin scăderea morților/dispăruților în război). Din perspectiva analizei statistice, dimensiunile eșantionului ar trebui să genereze coeficienți destul de apropiați de valorile reale ale reprezentării românești la Alba Iulia.

Pe de altă parte, populația pe care s-a putut utiliza coeficientul de reprezentare, ținând cont de specificul etno-cultural și demografic al unităților teritorial-administrative, ridică gradul de acoperire al anchetei la 93,44% (93,66%) în mediul rural din Transilvania (prin includerea comitatului Alba de Jos), la 82,85% (81,69%) în mediul urban și la 92,89% (93,02%) pentru întreaga Transilvanie. În Banat, gradul de acoperire se extinde la 76,71% (77,52%) din populația rurală, la 72,97% (71,76%) din populația urbană și la 76,57% (77,30%) din întreaga populație. Pentru Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș, gradul de acoperire al anchetei ASTREI urcă la 73,41% (73,77%) în mediul rural, la 73,91% (72,83%) în mediul urban și la 73,43% (73,73%) pentru întreaga populație.

3.2. Determinarea coeficienților diferențiali de reprezentare s-a efectuat prin împărțirea numărului de participanți înregistrați de „Rapoarte” (și de sursele alternative, în cazul comitatului Caraș-Severin) la numărul românilor (fără morții/dispăruții în război). De la început trebuie precizat că pentru a obține o prezență românească de 100.000 de suflete la Alba Iulia, coeficientul general de reprezentare al Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmăruului și Maramureșului ar trebui să fie de 3,53%, prin raportare la întreaga populație românească înregistrată de recensământul din 1910 (2.830.101 români), respectiv de 3,64%,

prin raportare la populația românească, fără cei 82.225 de morți/dispăruți în război conform datelor furnizate de „Tablourile nominale” (2.747.876 de români)²⁴.

În Transilvania, coeficientul de reprezentare determinat pe baza eșantionului este de 0,99% (5.196 de participanți/524.802 români acoperiți de „Rapoartele” ASTREI)/1,02% (5.196 de participanți/508.055 de români, fără morți/dispăruți), în mediul rural, și de 3,94%/4,02% în mediul urban (958 de participanți/24.291 de români, respectiv 23.825 de români fără morți/dispăruți). Pentru întreaga provincie, coeficientul este de 1,12%/1,16%. În mediul rural, cel mai bun coeficient este înregistrat de comitatul Sibiu: 3,21% (2.990 de participanți/93.127 de români), prin raportare la întreaga populație românească înregistrată la 1910 și acoperită de „rapoarte”, respectiv 3,29% (2.990 de participanți/90.779 de români), prin raportare la populația românească fără morții/dispăruții în război. După cum am precizat mai sus, pentru maximizarea rezultatelor anchetei ASTREI vom utiliza, în continuare, ca element de referință populația românească fără morții/dispăruții în război. Foarte interesant este cazul plasei Sebeș, care are un coeficient de reprezentare de 14,80% (14/16 comune acoperite, 76,91% din populația românească acoperită: 14.280/18.566 de români): 2.045 de participanți/13.816 români (464 morți/dispăruți în război). Coeficientul se datorează, în măsură covârșitoare, participării fantastice a românilor din Pianul de Jos: 1.000 de participanți²⁵ din cei 1.192 de români, fără cei 10 morți/dispăruți! Prin această cifră rotunjită, respondenții locali au vrut să arate că la Alba Iulia au participat toți românii capabili să parcurgă, cu căruțele sau pe jos, cei cca 20 de km până la locul adunării. Ținând cont de caracteristicile spațial-culturale ale plasei Sebeș, am decis aplicarea coeficientului acestei plase pentru întreaga populație rurală a comitatului Alba de Jos. În absența „Rapoartelor” din mediul rural al comitatului Alba, această operațiune, evident forțată, deoarece pare imposibil de atins acest coeficient la nivelul întregului mediu rural al comitatului Alba, poate fi privită ca o compensare a pierderilor invocate de scepticii analiști ai „Rapoartelor” ASTREI și ne va scuti de acuzele de teribilism devalorizant, fenomen specific, din păcate, unei părți din tagma istoricilor actuali, în special de orientare transnațională/individualistă.

Pentru mediul urban transilvănean, eșantionul acoperă doar comitatele Hunedoara, Sălaj, Solnoc-Dăbâca, Târnava Mare și Turda-Arieș. Mediul urban din celelalte comitate l-am inclus în analizator, utilizând diferențiat coeficienții determinați pe baza „Rapoartelor” cuprinse în eșantion. O excepție am făcut în cazul orașului Alba Iulia, pentru care am luat în considerare o participare de 100% (5.134 de români, fără cei 36 de morți/dispăruți în război). Coeficientul

mediului urban din comitatul Turda-Arieș, 0,89%, a fost aplicat pentru comitatele Cluj-Cojocna și Bistrița. Pentru comitatul Sibiu am folosit coeficientul plasei Sebeș, în cazul orașului Sebeș, și coeficientul orașului Deva, 8,37%, în cazul orașului Sibiu. Pentru celelalte trei orașe din comitatul Alba de Jos (Abrud, Aiud, Ocna Sibiului) am aplicat coeficientul mediului urban al comitatului Hunedoara, 7,96%. Coeficientul orașului Deva s-a folosit și pentru orașul Arad. În schimb, pentru mediul urban al comitatului Caraș-Severin, am beneficiat de informațiile oferite de lucrarea lui I. Munteanu ș.a.

În mediul rural din Banat, coeficientul de reprezentare determinat pe baza eșantionului este de 0,20% (653 de participanți/331.537 de români acoperiți de „Rapoartele” ASTREI, respectiv 322.787 de români, fără morți/dispăruți), coeficient valabil, de altfel, pentru întreaga populație, rurală și urbană, a eșantionului din spațiul bănățean. Foarte sugestiv este faptul că în mediul rural al comitatului Caraș-Severin coeficientul de reprezentare generat de eșantionul ASTREI (26,62% din populație, fără morți/dispăruți), 0,14%, a crescut, prin calibrare, la doar 0,19%, în timp ce gradul de acoperire al populației urcă până la 83,47%!

Deoarece managementul resurselor spațiale nu ne permite detalieri ale situațiilor surprinse de „Rapoartele” ASTREI, detalii care se vor regăsi în volumul pe care intenționăm să-l dedicăm acestui subiect, ne vom rezuma la a preciza că în cazurile răspunurilor de tipul „puțini”, „puțini și în ascuns” de teama ungarilor/sârbilor, realități înregistrate în special în Banat, am alocat, în mod convențional, câte 5 participanți/caz. În aceste cazuri, singura certitudine, datorată utilizării pluralului, este numărul minim de 2 participanți. Cu siguranță nu ni se va putea imputa o subevaluare a coeficientului de reprezentare.

3.3 Evaluări estimative

Aplicarea diferențiată a coeficienților de reprezentare s-a efectuat asupra comitatelor incluse în eșantion, dar și asupra comitatului Alba de Jos. În mediul rural din Transilvania, populația acoperită prin coeficienții de reprezentare este de 1.381.234 de români, coeficientul mediu de reprezentare, generat de cei 32.124 de participanți estimați, fiind de 2,33%. În mediul urban, numărul românilor se ridică la 67.988, iar estimarea participării este de 8.302 persoane. Coeficientul mediu ajunge la 12,21%, iar pentru tot spațiul transilvănean, rural și urban, coeficientul mediu de reprezentare este de 2,79% (1.449.222 de români/40.426 de participanți estimați). În Banat, mediul rural înregistrează un coeficient de 0,22% (548.950 de români/1.215 participanți estimați), mediul urban are un coeficient de 4,25% (20.084 de români/854 de participanți estimați). Pentru întreg

spațiul bănățean, coeficientul mediu este de 0,36% (569.034 de români/2.069 de participanți estimați). Calibrarea efectuată în cazul comitatului Caraș-Severin nu a adus schimbări spectaculoase, fapt care demonstrează nivelul destul de realist al reprezentărilor produse de eșantionul anchetei ASTREI. Aplicarea coeficientului de 0,14%, determinat pentru eșantionul ASTREI, asupra întregii populații românești din mediul rural, fără morți/dispăruți în război conduce la o prezență estimativă de 458 de persoane, în timp ce prin utilizarea coeficientului calibrat, de 0,19%, prezența estimativă crește cu 139 de persoane, ajungând la 597 de participanți.

Dacă cumulăm datele obținute pentru Transilvania și Banat, în mediul rural coeficientul mediu de reprezentare este de 1,73% (1.930.184 de români/33.339 de participanți estimați), în mediul urban este de 10,40% (88.072 de români/9.156 de participanți estimați), iar pentru întreaga populație rurală și urbană coeficientul mediu este de 2,11% (2.018.256 de români/42.495 de participanți estimați). Din acest moment, pentru aplicarea coeficienților asupra întregii populații românești din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș de deschid trei posibilități de calcul:

1. Aplicarea coeficienților medii obținuți diferențiat pentru spațiul rural, respectiv urban din Transilvania și Banat, apoi însumarea cifrelor estimative de participanți. Estimarea prezenței la Alba Iulia pentru mediul rural este de 45.835 de români, prin aplicarea coeficientului de 1,73% asupra populației rurale românești, fără morți și dispăruți, totalizând 2.649.436 de suflete. Estimarea pentru mediul urban, prin aplicarea coeficientului de 10,40% asupra unei populații de 124.635 de români, indică o prezență de 12.962 de locuitori. Însumarea rezultatelor celor două medii, rural și urban, ne oferă o cifră estimativă de 58.797 de români participanți la Adunarea națională de la Alba Iulia.

2. Aplicarea coeficientului mediu general de 2,11% obținut pentru Transilvania și Banat asupra numărului total al românilor, fără morți/dispăruți, 2.774.071 de suflete, indică o participare estimativă de 58.533 de români la Alba Iulia.

3. Aplicarea coeficienților medii obținuți pentru Transilvania și Banat în mod diferențiat, pe provincii, cu distincția rural/urban. În Transilvania, coeficientul de 2,33% aplicat celor 1.477.626 de români din mediul rural, fără morți/dispăruți, oferă o participare estimativă de 34.429 de români, iar în mediul urban, coeficientul de 12,21% aplicat populației de 82.025 de români duce la un număr estimativ de 10.015 români participanți. În total, Transilvania a fost reprezentată la Alba Iulia, conform estimărilor, de 44.444 de români. Pentru Banat, avem un număr estimativ de 1.574 de participanți din mediul rural (coeficient: 0,22%,

români: 715.558), de 1.170 de participanți din mediul urban (coeficient: 4,25%; români: 27.539), cu un total estimat la 2.745 de români participanți. În cazul Crișanei și Sătmar-Maramureșului, am aplicat coeficienții rurali/urbani specifici Banatului. Astfel, pentru Crișana (comitatul Bihor) participarea estimativă este de 539 de români din mediul rural (coeficient: 0,22%; români: 244.781), de 149 de români din mediul urban (coeficient: 4,25%; români: 3.510), respectiv de 688 de români pentru întreaga provincie. Pentru Sătmar-Maramureș (comitatele Sătmar, Maramureș, Ugocea), estimarea este de 420 de români din mediul rural (coeficient: 0,22%; români: 190.903), 252 de români din mediul urban (coeficient: 4,25%; români: 5.934) și de 672 de români pentru întreaga provincie. Însurarea cifrelor estimative pentru toate cele patru provincii istorice, Transilvania, Banat, Crișana și Sătmar-Maramureș, ne oferă o participare estimativă de 48.548 de români la Adunarea Națională de la Alba Iulia.

4. Concluzii

Studiul de față prezintă datele unui raport preliminar asupra felului în care este reflectată de către ancheta ASTREI participarea românilor la Adunarea Națională de la Alba Iulia. Avem în prelucrare datele „Rapoartelor” din comitatele Ciuc, Odorhei, Sătmar și Torontal. Eforturile depuse cu construirea bazei de date, identificarea și prelucrarea informațiilor, cu consistentele analize statistice sunt încununuate de rezultate plasate în zona plauzibilului. După metodele diferențiate de calcul, avem o estimare minimă de 48.548 de români și una maximă de 58.797 de români participanți la Adunarea Națională de la Alba Iulia. Trebuie reamintit că toate situațiile-problemă au fost rezolvate în sensul obținerii unei estimări maxime, care să tindă spre cifra de 100.000 de participanți, consacrată în conștiința istorică românească. Cercetările viitoare vor mai ajusta aceste rezultate. Deocamdată, este destul de clar că avem o participare românească încadrată între 48.548 și 58.797 de suflete, la care trebuie adăugați cca 1.000 de delegați ai Marii Adunări Naționale, unii dintre ei regăsindu-se deja printre cei analizați statistic, excepție făcând comitatul Caraș-Severin, pentru care volumul lui I. Muntean ș.a. ne-a ușurat munca de identificare și eliminare din analize a delegaților oficiali, respectiv alte câteva mii de gardiști, însărcinați cu securizarea zonei. Cu toată bunăvoința, interpretarea datelor anchetei ASTREI pare să conducă spre un maxim de 70.000 de români prezenți la Alba Iulia în 18 nov./1 dec. 1918 sau, în cea mai generoasă manieră, spre o afirmație de genul „aproape 100.000 de participanți”. Se pare că estimarea jurnaliștilor blăjeni de la *Unirea* a fost cea mai aproape de realitate. Se poate invoca o anumită indolență birocratică ce a afectat răspunsurile la „Rapoartele” solicitate de

ASTRA, dar, în același timp, pare greu de crezut că la trei ani de la desfășurarea marelui eveniment unionist o astfel de întrebare poate să genereze un fenomen de dezicere față de valorile care au creat Marea Unire.

Note:

1. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 385-389; Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004, pp. 49-57.
2. Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 405; Mihai Racovițan, *Alexandru Vaida Voevod între Memorandum și Trianon (1892-1920)*, ediția a II-a, Sibiu, Sibiu, 2000, p. 142.
3. A se vedea, spre exemplu, Ioan Popa, *Revista Musa. Un martor al sentimentelor naționale românești în perioada dualistă*, Sibiu, Editura Techno Media, 2012, 145 p.
4. Ștefan Pascu, Ion Popescu-Puțuri (coordonatori), *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918*, vol. X, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 261 (*Aradi Hirlap*)-262 (*Aradi Köylöny*).
5. Apud Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac (coord.), *Unirea Transilvaniei cu România 1 decembrie 1918*, București, Editura Politică, 1970, p. 701.
6. Constantin Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 39; „Adunarea de la Alba Iulia. Raportul nostru oficial”, în *Unirea*, Blaj, nr. de propagandă 15-16, 1 decembrie 1918, pp. 1-4, apud Marcel Știrban, Viorica Lascu, *Consiliul Național Român din Blaj (noiembrie 1918 – ianuarie 1919). Protocoale și acte*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 219.
7. Ilie Ceaușescu (coord. principal), *România în anii Primului Război Mondial. Caracterul drept, eliberator al participării României la război*, vol. 2, București, Editura Militară, 1987, p. 617.
8. „Unirea tuturor Românilor”, în *Unirea*, Blaj, anul XXVIII, marți, 3 decembrie 1918, nr. 17, p. 1.
9. „Proclamarea unității naționale”, în *Românul*, Arad, anul VII, Marți, 20 Noemvrie (3 Dec. n.) 1918, nr. 20, p. 1.
10. Apud I. Popescu-Puțuri, A. Deac (coord.), *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 701.
11. „Ziua Învierii obștei românești. Proclamarea României mari”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an LXVI, nr. 131, vineri, 23 nov. (6 dec.) 1918, p. 500.
12. M. Racovițan, *op. cit.*, p. 146.
13. Pentru detalii, a se vedea Ioan Popa (coordonator), Mihai Diaconu, Cristina Sava, Rafael Țichindelean, *Românii din comitatul Hunedoara în Primul Război Mondial. Ancheta ASTREI*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2018, pp. 211-212.
14. M. Știrban, V. Lascu, *op. cit.*, p. 220.
15. Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ionel Gal, Mircea

Mușat (coordonatori), *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe 1916-1918*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 1271 (doc. 437). Versiunea germană: „Die Versammlung in Karlsburg war aus allen Teilen Siebenbürgens und des Banats stark besucht. Einzelne sprechen von einer Volksmenge bis zu 100 000 Menschen. Wenn auch diese Zahl durchaus übertrieben erscheint so deutete schon allein die ungeheure Überfüllung unseres Zuges auf einen grossen Zufluss.” Trebuie remarcat faptul că editorii volumului au omis traducerea termenului *durchaus* [absolut].

16. „Anunț”, în *Alba Iulia*, nr. ocazional, 18 nov./1 dec. 1918, p. 4, apud Șt. Pascu, I. Popescu-Puțuri (coord.), *op. cit.*, p. 274.

17. C-tin Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 98 (Dominic Stanca: „mai mult de o sută de mii de oameni”), 150 (Gavril Crișan: peste 100.000 de persoane), 166 (Sabin Evuțianu: „peste o sută de mii de oameni”), 262 (Leontin Ghergariu, membru al gărzii naționale din Blaj, care a asigurat securitatea delegaților Marii Adunări Naționale, întruniți în Cazina militară din Alba Iulia: „cu mult peste o sută de mii de oameni”).

18. Pentru analiza problemei, a se vedea I. Popa (coord.), *op. cit.*, pp. 211-212.

19. Teodor V. Păcățian, „Jertfele Românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramureș, aduse în războiul mondial din anii 1914-1918”, în *Transilvania*, Sibiu, an LIV, Ian. – Febr. 1923, Nr. 1-2, pp. 32-54.

20. Marcel Știrban, „Județul Arad și anul 1918 în chestionarul Astrei (Documente)”, în *Revue de Transylvanie*, nr. 1/1991, pp. 112-132; Alexiu Tatu, „Aspecte ale participării comunelor din județul Mureș-Turda la primul război mondial”, în Ioan Lăcătușu (coord.), *Liviu Boar. Arhivist, istoric, profesor, Sfântu-Gheorghe*, Editura Eurocarpatica, 2011, pp. 401-408; Andreea Dăncilă Ineoan, „Memory of the War and the Revolution in the Mureș County”, în *Communication, Context, Interdisciplinarity – Studies and Articles*, Volume III, Section: Journalism, Târgu Mureș, „Petru Maior” University Press, 2014, pp. 230-240.

21. România, Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, partea structurală „Listele participanților la Primul Război Mondial”; p. st. „Acte neînregistrate”, nr. 1, 2, 15; p. st. „Despărțăminte”, județele Mureș-Turda, Sălaj, Sibiu, Solnoc-Dăbâca, Târnava Mare, Târnava Mică; p. st. „Mărturii despre evenimentele din 1918”, județul Turda-Arieș; p. st. „Rapoarte”, nr. 10 (Bistrița-Năsăud).

22. Nicolae Ilieșiu, *Monografia istorică a Banatului. Județul Caraș*, studiu introductiv, ediție și note de Dumitru Țicu, București, Editura Mica Valahie, 2011, 425 p.

23. Ioan Munteanu, Vasile Mircea Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1992, pp. 143-167 (numele participanților la Adunarea națională de la Alba Iulia), apud

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Index:Participan%C5%A3i_b%C4%83n%C4%83%C5%A3eni_la_Marea_

[Adunare_de_la_Alba_Iulia](#), accesat 1 februarie 2019.

24. Ioan Popa, *Românii din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș în Primul Război Mondial. Ancheta ASTREL. „Tablourile nominale”*, prefață de prof. univ. Ioan Bolovan, membru corespondent al Academiei Române, Partea I, *Transilvania*, Sibiu, Editura Armanis/ Editura Andreiana (sub tipar), 2019, p. 79.

25. SJSAN, partea structurală „Acte neinventariate”, 1922-1, f. 21 („Raportul” comunei Pianul de Jo

Bibliography:

România, Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, partea structurală „Listele participanților la Primul Război Mondial”; p. st. „Acte neînregistrate”, nr. 1, 2, 15; p. st. „Despărțăminte”, județele Mureș-Turda, Sălaj, Sibiu, Solnoc-Dăbâca, Târnava Mare, Târnava Mică; p. st. „Mărturii despre evenimentele din 1918”, județul Turda-Arieș; p. st. „Rapoarte”, nr. 10 (Bistrița-Năsăud) / Romania, The Sibiu County Directorate of National Archives, the structural part “Lists of First World War participants”; p. st. “Unregistered documents”, no. 1, 2, 15; p. st. “Divisions”, the counties Mureș-Turda, Sălaj, Sibiu, Solnoc-Dăbâca, Târnava Mare, Târnava Mică; p. st. “Records of the events of 1918”, Turda-Arieș County; p. st. “Reports”, no. 10 (Bistrița-Năsăud).

***, „Proclamarea unității naționale”, în *Românul* / “The Proclamation of National Unity”, in *The Romanian*, Arad, anul VII, Marți, 20 Noemvrie (3 Dec. n.) 1918, nr. 20

***, „Unirea tuturor Românilor”, în *Unirea* / “The Union of All Romanians”, in *The Union*, Blaj, anul XXVIII, marți, 3 decembrie 1918, nr. 17.

***, „Ziua Învierii obștei românești. Proclamarea României mari”, în *Telegraful Român* / “Resurrection Day of the Romanian Community. The Proclamation of the Greater Romania”, in *The Romanian Telegraph*, Sibiu, an LXVI, nr. 131, vineri, 23 nov. (6 dec.) 1918.

Ardeleanu, Ion; Arimia, Vasile; Gal, Ionel; Mușat, Mircea (coordonatori). *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe 1916-1918 / 1918 for the Romanians. The Completion of the National-Statal Unity of the Romanian People. External documents 1916-1918*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Ceaușescu, Ilie (coord. principal). *România în anii Primului Război Mondial. Caracterul drept, eliberator al participării României la război / Romania during the First World War. The righteous, liberating character of Romania's participation to the war*, vol. 2, București, Editura Militară, 1987.

Dăncilă Ineoan, Andreea. „Memory of the War and the Revolution in the Mureș County”. In *Communication, Context, Interdisciplinarity – Studies and Articles*,

- Volume III, Section: Journalism, Târgu Mureș, „Petru Maior” University Press, 2014, pp. 230-240.
- Dumitrescu, Constantin. *Din lunga timpului bătaie / From the priceless memories of time*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.
- Ilieșiu, Nicolae. *Monografia istorică a Banatului. Județul Caraș / The Historical Monography of Banat. Caraș County*, studiu introductiv, ediție și note de Dumitru Țeicu, București, Editura Mica Valahie, 2011.
- Kirișescu, Constantin. *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919 / The History of War for the Reunification of Romania 1916-1919*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Munteanu, Ioan; Zaberca, Vasile Mircea; Sârbu, Mariana. *Banatul și Marea Unire / Banat and the Great Union*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1992, pp. 143-167 (numele participanților la Adunarea națională de la Alba Iulia), apud http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Index:Participan%C5%A3i_b%C4%83n%C4%83%C5%A3eni_la_Marea_Adunare_de_la_Alba_Iulia, accesat 1 februarie 2019.
- Nistor, Ion. *Istoria Bucovinei / History of Bucovina*, București, Editura Humanitas, 1991, pp. 385-389;
- Pascu, Ștefan; Popescu-Puțuri, Ion (coordonatori). *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918 / 1918 for the Romanians. The Union Documents. Unification of Transylvania with Romania on December 1, 1918*, vol. X, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Rotari, Ludmila. *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924 / The Subversive Movement of Bessarabia between 1918-1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004.
- Păcățian, Teodor V. „Jertfele Românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș, aduse în războiul mondial din anii 1914-1918” / “The Sacrifices of Romanians from Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar and Maramurăș, made in the 1914-1918 World War”. În: *Transilvania*, Sibiu, an LIV, Ian. – Febr. 1923, Nr. 1-2, pp. 32-54.
- Popa, Ioan. *Revista Musa. Un martor al sentimentelor naționale românești în perioada dualistă / The Musa Magazine. A witness of Romanian national feelings in the dualistic period*, Sibiu, Editura Techno Media, 2012.
- Popa, Ioan (coordonator); Diaconu, Mihai; Sava, Cristina; Țichindelean, Rafael. *Românii din comitatul Hunedoara în Primul Război Mondial. Ancheta ASTREI / Romanians from Hunedoara County in the First World War. The ASTRA Report*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2018.
- Popa, Ioan. *Românii din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș în Primul Război Mondial. Ancheta ASTREI. „Tablourile nominale” / Romanians from Transylvania, Banat, Crișana, Sătmar and Maramureș in the First World War. The ASTRA Report. “Nominal Boards”*, prefață de prof. univ. Ioan Bolovan, membru corespondent al Academiei Române, Partea I, *Transilvania*, Sibiu, Editura Armanis/ Editura Andreiana (sub tipar), 2019.
- Popescu-Puțuri, Ion; Deac, Augustin (coord.). *Unirea Transilvaniei cu România 1 decembrie 1918 / The Union of Transylvania with Romania on December 1, 1918*, București, Editura Politică, 1970.
- Racovițan, Mihai. *Alexandru Vaida Voevod între Memorandum și Trianon (1892-1920) / Alexandru Vaida Voevod between Memorandum and Trianon (1892-1920)*, ediția a II-a, Sibiu, Editura Tribuna, 2000.
- Știrban, Marcel; Lascu, Viorica. *Consiliul Național Român din Blaj (noiembrie 1918 – ianuarie 1919). Protocoale și acte / The Romanian National Council of Blaj (November 1918 – January 1919). Protocols and Documents*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
- Știrban, Marcel. „Județul Arad și anul 1918 în chestionarul Astrei (Documente)” / “Arad County and the year 1918 in the Astra questionnaire (Documents)”. În: *Revue de Transilvanie*, nr. 1/1991, pp. 112-132.
- Tatu, Alexiu. „Aspecte ale participării comunelor din județul Mureș-Turda la primul război mondial” / “Aspects of the participation of the Communes of Mureș-Turda County in the First World War”. În: *Liviu Boar. Archivist, historian, professor*, coordonator Ioan Lăcătușu, Sfântu-Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2011, pp. 401-408.

Familia regală la Sibiu în primii ani după Unire

Daniel CREȚU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă
Lucian Blaga University of Sibiu, Department of History, Heritage, and Protestant Theology

Personal e-mail: daniel.cretu@ulbsibiu.ro

The Royal Family in Sibiu in the first years after the Union

The visits undertaken by representatives of the royal family in Transylvania in the interwar period have a special meaning. The physical presence of members of the dynasty of Romania represented an act of affirmation of the legitimacy and suzerainty over the territory acquired in 1918. This was even more necessary under the circumstances that after the First World War the political circles in Hungary launched a sudden campaign of an unprecedented vehemence and scale, asking for the support of the international public opinion and of the governments of the Western countries, for the revision of the Trianon Treaty, which had ‘mutilated’ the Hungarian state borders, aiming at the restitution of Transylvania which had been unfairly ‘torn off’ the body of Hungary. Also, one should not forget that the Transylvanian Romanians had lived for more than two centuries under an imperial regime in which the myth of ‘the good emperor’ had been deeply engraved in the collective mentality. A new symbolic image meant to replace the picture of the former sovereigns had to be engineered.

Through the major reasons that it fulfilled in the national movement of the Transylvanian Romanians in the modern age, through its exceptional contribution to the defense and development of the national culture, by its institutions and great scholars, the town of Sibiu individualized itself strongly and forever in the Romanian history. Therefore, the town could not be omitted by the royal family in its visits in Transylvania and, indeed, the presence of the sovereigns of Romania is repeatedly reported in Sibiu in the first interwar decade. The study aims to capture the way the residents of Sibiu reacted to these events.

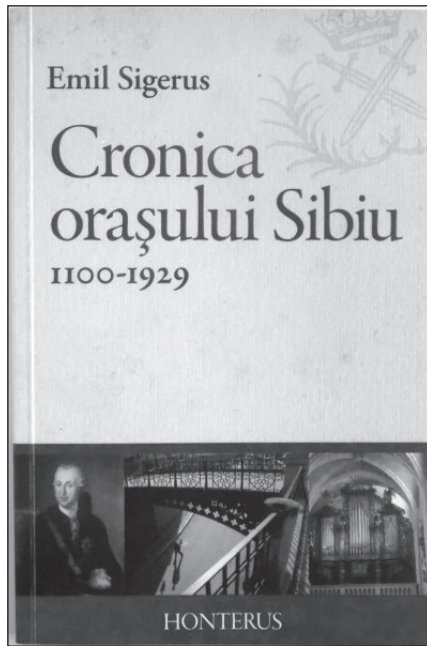
Keywords: Romanian royal family, Sibiu, dynasticism, Astra, Cavalry School

Prin rosturile majore pe care le-a îndeplinit în mișcarea națională a românilor ardeleni în epoca modernă, prin excepționalul aport pe care și l-a adus, prin instituții și mari cărturari, la apărarea și dezvoltarea culturii naționale, Sibiu s-a individualizat puternic și pentru totdeauna în istoria românilor¹. Prin urmare, el nu putea fi ocolit de familia regală în vizitele acesteia prin Transilvania din primul deceniu interbelic, și, într-adevăr, consemnăm prezența în repetate rânduri a suveranilor români la Sibiu. Noi ne propunem să surprindem felul în care au reacționat locuitorii orașului de pe malurile Cibinului față de aceste evenimente.

După Marea Unire, înființarea armatei ardeleni a constituit una dintre preocupările principale ale Consiliului Dirigent și guvernului regal de la București. În ședințele Consiliului Dirigent se discuta despre necesitatea constituirii unor mari unități ardeleni. Se impunea ca o necesitate stringentă, întrucât la începutul anului 1919 raporturile dintre România și Ungaria continuau să fie deosebit de tensionate.

La baza înființării armatei ardeleni au stat acte normative emise la București sau Sibiu. În 18 ianuarie 1919 era înființat Comandamentul General Teritorial Sibiu. În fruntea acestuia a fost desemnat

generalul Ioan Boeriu, având ca şef de stat major pe col. Dănilă Papp².

Interesul pentru armata ardeleană, în curs de constituire, s-a manifestat în cele mai înalte corpuri politice, inclusiv în rândul Casei Regale. La începutul lunii aprilie 1919, prințul Carol întreprindea o vizită în Ardeal, în teritoriile aflate sub administrația Consiliului Dirigent, inspectând regimentele de la Sibiu, Alba Iulia, Orăştie și Braşov³.

În 8 aprilie, principele sosea la Sibiu, fiind aşteptat în gara împodobită cu crengi de brad, steaguri și covoare de următoarele oficialități: membri ai Consiliului Dirigent - Iuliu Maniu, Valeriu Braniste, Aurel Lazăr, Victor Bontescu, dr. Emil Hațieganu; din partea armatei – gen. Moşoiu și Panaitescu, prefectul județului – N. Comşa, episcopul săsesc Teutsch ș.a.

Comandamentul Trupelor din Transilvania a organizat o masă în onoarea Prințului moștenitor, la care au fost invitate toate personalitățile. Gen. Moşoiu a salutat prezența principelui, relevând statornicia cu care Carol era întotdeauna prezent în mijlocul armatei române.

Carol a declarat că este a treia oară în mijlocul unui Stat Major comandat de gen. Moşoiu. Întâia oară la Mărăști, a doua oară la Mărășești și a treia oară în Sibiul Ardealului eliberat. Se simțea fericit că era cel dintâi din familia regală care călca pământul sfânt al Ardealului. Sfârșea prin a închina pentru soldatul român căruia i se datora faptul că avea loc acea adunare.

După ce masa a luat sfârșit, A.S.R. s-a deplasat la sediul Comandamentului trupelor române din Transilvania unde a trecut în inspecție serviciile de acolo.

De la ora 5 a primit vizita tuturor oficiilor și corporațiilor, stând și ascultând fiecare delegație. Au venit în audiență membrii Consiliului Dirigent

în frunte cu Iuliu Maniu, apoi reprezentanții Bisericii ortodoxe în frunte cu episcopul Cristea, ai Bisericii greco-catolice conduși de protopopul Togan, ai celei evanghelice în frunte cu episcopul Teutsch și reprezentanții Bisericii romano-catolice conduși de decanul Dobordan. Andrei Bârseanu a vorbit în numele școlilor, în numele locuitorilor orașului Sibiu a vorbit prefectul Dörr, în românește, iar în numelor din întregul județ, prefectul Comşa. În numele judecătorilor a vorbit Iuliu Muntean.

În ziua de miercuri, prințul a vizitat bisericile și muzeele orașului. A fost la biserica evanghelică și greco-catolică, la aceasta din urmă vizitând și cimitirul unde își dormeau somnul de veci aleși bărbați ai neamului (George Bariț, Ioan Rațiu, Alexandru Papiu Ilarian ș.a). A mai vizitat biserica romano-catolică, muzeul Asociațiunii ASTRA și muzeul Bruckenthal. Pretutindeni s-a interesat de toate dând dovadă de cunoștințe înalte. Joi, Alțeta sa – însoțit de Iuliu Maniu și o parte din frunza Sibiului – a plecat la Alba-Iulia, Blaj (10 aprilie) și Orăştie (11 aprilie). În toate gărilor au fost întâmpinați de oameni în straie de sărbătoare.

În urma inspecției regimentelor ardelene de la Alba Iulia, Orăştie, Sibiu, Braşov principele a avut numai cuvinte de laudă și de recunoștință⁴.

Datorită evenimentelor care au avut loc în Transilvania, ofensiva ungară din 15/16 aprilie 1919 și contraofensiva promptă a trupelor române, care la 1 mai atingeau cursul Tisei, Regele Ferdinand și Regina Maria, însoțiți de principesa Ileana și membri ai guvernului, au făcut o vizită în Transilvania în luna mai, cu scopul unei „luări în stăpânire a noilor teritorii, a unei inspectări a hotarelor și a asigurării întregirii neamului românesc”; trebuia să dea încredere populației românești greu încercate și să afirme fermitatea poziției României la Conferința de Pace⁵.

Presa românească din Transilvania și lucrări memorialistice au reflectat pe larg și au accentuat importanța vizitei Familiei Regale, urmărindu-i traseul, care a cuprins numeroase localități, de la avanposturile armatei române la Bichiș-Ciaba (în Ungaria) până la Braşov, inclusiv Sibiu.

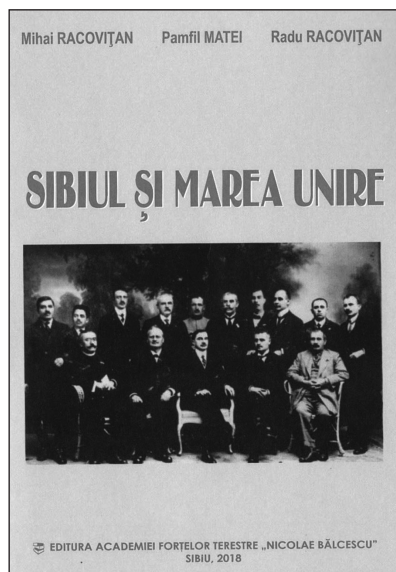
În aşteptarea Familiei Regale la Sibiu, ziarul „Patria” dezvăluia febra pregătirilor realizate de către autorități⁶. Întreg Sibiul s-a îmbrăcat în haine de sărbătoare. La ieșirea din edificiul gării, s-a ridicat un arc triumfal înconjurat de ghirlande și lămpi multe. La îmbinarea străzilor Gen. Gh. Magheru și Avram Iancu, lângă mănăstirea Ursulinelor, a fost realizat un stâlp alegoric, ce reprezenta situația Banatului încă nedesrobite. Pentru realizarea lucrărilor de împodobire ale orașului Sibiu, au fost aduși arhitecți de la București: Renard, șeful biroului arhitecturii din București, ce va transpune în practică planul elaborat de C-tin Nanescu, arhitectul orașului București. Organizatorii defilării cu caracter etnografic au fost dr. Gh. Măcelariu, Victor Păcală.

De-a lungul străzilor urmau a fi atârinate emblemele județelor și orașelor din Ardeal. Pe strada Bălcescu se ridicau 2 turnuri, cu foșoare deasupra, împodobite cu pajura orașului Sibiu și culorile naționale săsești. Dineul dat seara de Cons. Dirigent a avut loc în sala mare de la „Unicum”⁷.

În gara orașului Sibiu, la 31 mai, Familia Regală a fost așteptată de trupe din Regimentul 4 Vânători, membrii Consiliului Dirigent, generalul Mărdărescu, prefectul județului Sibiu, Nicolae Comșa, prefectul orașului, Albert Dör, comitele sașilor, Friedrich Walbaum, reprezentanți ai confesiunilor: ortodoxă – asesor Nicolae Ivan și avocat Preda, unită – protopop Nicolae Togan, luterană – episcopul Friedrich Teutsch, parohul evanghelic al Sibiului, Adolf Schullerus⁸, calvină – J. Nagy, autorități militare, delegații ale femeilor române din Sibiu, reprezentante ale reuniunilor săsești. Prefectul județului, dr. Comșa, a salutat Familia Regală prin cuvinte entuziaste. Regele a răspuns în termeni călduroși, dând asigurări că legătura între Suveranii țării și popor va fi pe viitor tot mai strânsă. Prefectului Dör, Regele i-a declarat că sașii puteau fi siguri că vor trăi mulțumiți în România. Lui Valeriu Branște, șef al Resortului Culte și Instrucțiune Publică în cadrul Consiliului Dirigent, Regele i-a declarat că era la curent cu munca uriașă pe care o dezvoltă Consiliul Dirigent⁹.

Suveranii s-au îndreptat spre catedrala ortodoxă, unde au fost așteptați de episcopul Miron Cristea, asistat de arhimandritul dr. Eusebiu Roșca, protopopul dr. Ioan Stroia, asesorii consistoriali Lazăr Triteanu, dr. George Proca, dr. Vasile Bologa, profesor dr. Vasile Stan ș.a. Corul Reuniunii locale de muzică, condus cu măiestrie de George Dima, a cântat Irmosul Învierii. A urmat slujba divină, în încheierea căreia episcopul Miron Cristea a rostit o rugăciune special întocmită pentru acest moment istoric. El dădea glas mulțumirilor celor prezenți față de îndurarea pe care Bunul Dumnezeu a arătat-o poporului român, întrucât, precum pe Moise l-a rânduit pentru a-și elibera neamul său din robia Egiptului, așa l-a învrednicit pe Regele românilor să surpe hotarele nefrești care despărțeau acest popor și, dezrobindu-l, să-i permită a crea „o patrie nouă și încăpătoare”. Episcopul implora Divinitatea să ia sub acoperirea aripilor Sale dinastia și armata română, să lumineze pe Suverani pentru a putea cârmui poporul cu dreptate, să împrăștie pe dușmanii ce se ridicau contra stăpânirii monarhului român și să adune întreg poporul român într-o unire nedespărțită¹⁰.

După serviciul divin, Familia Regală s-a îndreptat spre Piața Mare, unde a asistat la defilarea trupelor și a cortegiului etnografic, un cortegiu admirabil, având în frunte pe preoții și învățătorii satelor românești din jurul Sibiului, și care se încheia cu reprezentanți ai sașilor, „ce s-au prezentat de asemenea cât se poate de bine”¹¹.

Suveranii au vizitat și edificiul Asociațiunii ASTRA. Familiei Regale i s-a făcut o primire solemnă în sala festivă, fiind prezenți membrii Comitetului central, o parte a membrilor secțiilor științifice și un public numeros. Președintele Asociațiunii, Andrei Bârseanu, exprima bucuria membrilor acestei instituții – ce constituia cea mai veche și mai mare însoțire culturală a românilor ardeleni - de a primi în edificiul înaltului for cultural pe cel căruia românii transilvăneni îi datorau eliberarea și pe nobila Regină. Totodată, Bârseanu exprima încrederea membrilor Asociațiunii că sub sceptrul monarhului și în colaborare cu frații din Vechiul Regat, Asociațiunea va înainta rapid spre înfăptuirea înaltei meniri pentru care a fost întemeiată¹².

După realizarea unui scurt istoric al activității Astra, din care reieșea contribuția importantă pe care această asociație și-a adus-o la înfrățirea românilor încă de la întemeierea sa, Bârseanu încheia evidențiind faptul că un nou orizont se deschidea înaintea sa. Asociațiunea putea deveni „însoțirea culturală a tuturor Românilor, lucrând împreună cu celelalte surori ale ei la înălțarea Neamului din întreg cuprinsul Daciei întregite”, iar edificiul care o adăpostea, va fi într-adevăr „Casa Neamului, Casa națională”. În final, Suveranul era rugat să accepte președinția de onoare a înaltului for cultural. Regele a primit și s-a angajat că va proteja „nobilele năzuințe” ale Astei¹³.

La banchetul de la Unicum, organizat seara, Iuliu Maniu a exprimat, în numele Consiliului Dirigent, recunoștința față de Suverani, față de frații români din Vechiul Regat și armata română victorioasă care, prin sacrificii fără seamăn, riscând totul încă înainte de anul 1918, a ridicat sabia pentru eliberarea acestor ținuturi.

Unirea decretată, continua Maniu, se prezenta ca o necesitate internațională absolută, națiunea română fiind „singura stâncă”, iar România unită fiind singura „stavilă” în acest colț de lume, contra tendințelor subversive [bolșevismul – n.n.] care amenința cu

distrugerea ordinii sociale și a tot ceea ce a produs civilizația omenirii.

România fiind astfel în serviciul omenirii întregi, pentru a-și putea îndeplini această misiune, ea era îndreptățită să ceară recunoașterea internațională a deplinei uniri, așa cum s-a hotărât la Alba Iulia, așa cum s-a decretat de către Maiestatea sa Regele și cum s-a convenit prin tratatul încheiat cu Antanta în 1916.

Salutându-i pe Suveranii români, care pentru prima oară călcau pe pământul Ardealului, Maniu le aducea un elogiu, afirmând că celor două figuri nemuritoare ale istoriei românilor: împăratul Traian, care a arătat românilor calea de înfăptuire a Unirii prin pătrunderea legiunilor sale victorioase în Transilvania, și domnul Mihai Viteazul, care ne-a arătat în ce direcție trebuia să tindă gândirea națională, se alătura Regele Ferdinand I, care a știut să canalizeze energiile poporului român pentru îndeplinirea idealului național¹⁴.

Pherekyde și-a exprimat bucuria pe care o simțea văzând primirea entuziastă de care au avut parte Suveranii în întreaga Transilvanie, considerând-o o răsplată pentru momentele grele prin care au trecut Regele și Regina în timpul războiului. El își exprima încrederea că dorința românilor de a forma un întreg prin împreunarea tuturor fraților nu va întâmpina nici un obstacol și recunoștea eforturile intense depuse în acest sens de către membrii Consiliului Dirigent¹⁵.

Regele i-a răspuns președintelui Consiliului Dirigent, afirmând că destinul și scopurile legiunilor romane venite în țările dunărene și în cele din cercul carpatic au fost atinse și realizate. Legiunile au dorit să clădească pentru viitor o cetate latină ca o forță compactă în mijlocul neamurilor străine și lucrul s-a realizat prin urmașii lor. Prin vitalitatea sa, dăruită de Pronie, poporul român a reușit să reziste vijeliilor dezlănțuite asupra sa de-a lungul veacurilor și să-și păstreze credința neștrămutată că visul său se va împlini: înfăptuirea României Mari. Regele mulțumea Proniei cerești că i-a fost dat nu numai să vadă, ci să înfăptuiască acest ideal cu ajutorul ostașului român. În călătoria întreprinsă în Ardeal, românii transilvăneni i-au arătat credința pe care i-o poartă și cea mai frumoasă răsplată pentru el „a fost dragostea cu care m-a înconjurat poporul acesta, care atât de amar a suferit așa de multă vreme”. Din toate părțile româniei au venit să-și arate sentimentele de credință: atât din Ardeal, cât și din Banat. Regele îi asigură pe cei prezenți că urma să facă tot ce-i stătea în puteri pentru ca și dorința celor din urmă să fie îndeplinită [cu alte cuvinte, obținerea recunoașterii din partea Conferinței de Pace a alipirii Banatului – n.n]¹⁶. În final, își exprima convingerea că unirea „făurită prin sângele vărsat pe câmpiile de luptă, credința acestui popor” nu putea fi decât trainică.

Regele a dăruit la Sibiu suma de 20.000 de coroane pentru săracii orașului, fără deosebire de naționalitate sau confesiune¹⁷.

În 1 iunie, Suveranii s-au deplasat la mormintele eroilor căzuți în bătălia Sibiului din septembrie 1916, prin Turnișor, Cristian la Săliște și Orlat, unde Regina a depus un mănunchi de flori. Cu ocazia prezenței Familiei Regale la Săliște, doctorul Ioan Lupăș ținea o cuvântare, prin care expunea marea bucurie a românilor de a li se putea închina, mai ales că acest fapt era întruchiparea unei mari și vechi dorințe a poporului de pe aceste plaiuri. „Poporul nostru – declara Lupăș - ar dori să rămână veșnică această clipă sfântă, și dacă ar fi cu putință să se oprească acum curgerea timpului, atât de mult a așteptat să vadă luminatele fețe ale Maiestaților Voastre și să se poată încălzi de razele iubirii părintești pe care o revărsați cu dărnicie asupra tuturor fiilor națiunii române”. Totodată, istoricul îl asigură că românii ardeleni îi vor fi întotdeauna cei mai devotați, cei mai loiali și cei mai jertfitori supuși.

În aceeași zi, Suveranii s-au reîntors la București.

Parcă pentru a suplina lipsa vizitelor din anul 1920, în anul următor reprezentanții ai Casei Regale se grăbesc să viziteze Sibiul în repetate rânduri. Astfel, încă din martie, sosea la Sibiu principele Nicolae, care, timp de două zile, a fost găzduit la reședința mitropolitului N. Bălan. În timpul șederii, a vizitat școala militară, unde a asistat la exercițiile efectuate de elevi pe lunca Poplăcii. După aceea a vizitat muzeul Asociațiunii și Brukenthal împreună cu Mitropolitul Nicolae. Pe timpul șederii, orașul a fost împodobit cu steaguri, iar publicul i-a făcut o primire călduroasă¹⁸.

În 23 iunie, regele și regina au sosit din nou la Sibiu. Au vizitat Școala de Tragerie și Specialități a Cavaleriei. De altfel, prezența suveranului la examenele de absolvire ale studenților acestei școli va deveni o tradiție, întrucât – așa cum menționa suveranul în discursul rostit cu prilejul acestei vizite – Sibiu fusese ales intenționat ca centru pentru instruirea cavaleriei, deoarece trebuia să reprezinte „un focar de unire sufletească între elementele vechii țări și noile provincii”¹⁹. Tot acum, regele a acordat școlii înalta sa favoare declarând ziua de 23 iunie, ziua de sărbătoare a cavaleriei²⁰. Suveranii au asistat împreună cu ofițerii școlii la lecția ținută de profesorul de psihologie, dr. Nicolae Regnan, căpitanilor de cavalerie²¹. După inspectarea diferitelor spații ale școlii, au mers în manej unde au asistat la reprezentația dată de ofițerii și elevii școlii. M. S. Regina a premiat pe elevii care s-au remarcat în mod deosebit. După-amiază a fost organizat un concurs hipic pe platoul din fața cazarmii, iar la ora 17 a fost vizitată școala de infanterie. De la ora 19, Regele a participat la catedrală la serviciul divin, în timp ce Regina a vizitat comuna Cisnădie. În timpul slujbei, Regele a îngenunchiat în fața altarului, iar arhiereul a citit rugăciunea cea mare pentru sănătatea și biruința lui. Momentul a fost atât de emoționant pentru cei prezenți încât a doua zi un țăran, care asistasese la slujbă, declara cu lacrimi în ochi că „Niciodată n-am să uit

ce am văzut ieri. Și eu nu m-am cuminecat de patru ani, păcatele mele.²² Plecarea s-a făcut diferit, Regina părăsind Sibiuul la ora 22 cu destinația Sinaia, în timp ce Regele a plecat dimineața cu automobilul la București.

În anul 1921, se consemnează și prezența Prințului moștenitor Carol, care a fost din 13 până în 15 august oaspetele Sibiului, unde a venit cu mai mulți generali să viziteze Tabăra Cercetașilor din pădurea Dumbrava²³. Primirea oficială a avut loc sâmbătă 13 august, în sala festivă a Asociațiunii Astra, în prezența Președintelui A. Bârseanu. Duminică au avut loc exercițiile cercetașilor; tot duminică, cercetașii au organizat în onoarea Prințului, o Șezătoare artistică la Teatrul orașenesc. Pe parcursul șederii la Sibiu, Prințul a fost punctul de atracție al publicului, care mereu îl aplauda cu orice ocazie.

În 21 iunie 1922, cu prilejul zilei cavaleriei, Regele și Regina, însoțiți de principesa Elena moștenitoare a României (soția prințului Carol), principesa Irina a Greciei, infantele Alfons și infanta Beatrice ai Spaniei au sosit la Sibiu²⁴. La gară au fost așteptați de domnul general și Ministru de Război Mărdărescu și de gen. Cihoschi, comandantul corpului de armată Sibiu. M.S. a fost întâmpinat de primarul orașului, dr. W. Goritz, cu pâine și sare. M.S. Regina s-a întreținut cu doamnele care i-au dat flori și cu mai mulți orfani de la orfelinatul "Principele Mircea" al societății Ocrotirea Orfanilor din Război. De la gară au pornit spre Școala de Cavalerie unde au participat la examenul ofițerilor. După examen s-a dat un banchet, iar la ora 4 s-au reîntors la gară, iar de aici la Sinaia unde petreceau perioada de vară²⁵.

În anul 1923 se împlinesc 50 de ani de la trecerea în neființă a marelui mitropolit Andrei Șaguna, precum și de la înființarea Școlii de Cavalerie de la Târgoviște, precursora a celei de la Sibiu²⁶. Ca urmare, în ziua de joi 12 iulie 1923 urma să aibă loc vizita M.S. Regele și Regina. La ora 8, după primirea din gara Sibiu, plecau la Școala specială de Cavalerie din Sibiu. La ora 11 erau primiți la Rășinari unde participau la parastasul mitropolitului Șaguna, iar seara se organiza un banchet în cinstea lor la sala Urania. La pelerinajul de la Rășinari participau și delegații străine, poporul din satele din jurul Sibiului, dar și toți frunzașii Partidului Național. În fruntea Comitetului Central se afla Iuliu Maniu - care va și vorbi în numele Partidului - asistat de vicepreședinții Alexandru Vaida Voevod, Vasile Goldiș și Ștefan C. Pop, apoi dr. Valer Braniște, Aurel Vlad, dr. Aurel Lazăr de la Oradea, precum și mulți alți reprezentanți ai partidului din Ardeal, Banat și vechiul regat²⁷.

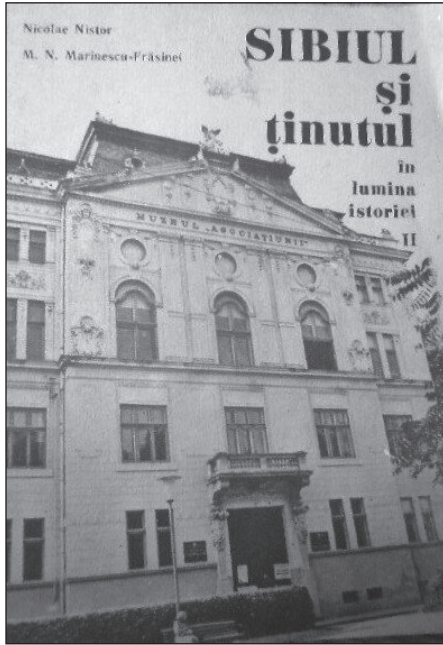
Odată cu familia regală veneau la Sibiu și Prințul Moștenitor Carol și Prințesa Moștenitoare Elena, Prințul Nicolae și Prințesa Irina a Greciei (sora prințesei Elena), precum și primul ministru Ionel Brătianu, ministrul de externe I.G. Duca, ministrul de

interne Văitoianu, ministrul Bucovinei - Ion Nistor și ministrul Basarabiei - Ion Inuceț. În aceeași zi de joi, după cursul festiv la care au luat parte dl. Maniu cu dl. Vaida și toți ceilalți conducători ai Partidului Național, s-au întrunit la masa comună de la Hotelul Bulevard. La banchetul care a urmat nu a luat parte niciunul din frunzașii Partidului Național Român. Ei au motivat că nu stau la masă cu cei care au patronat în 1922 furtul urnelor și alte fărâdelegi (adică liberalii)²⁸.

În „Foaia Poporului”, ziar apărut la Sibiu, în numărul din 22 iulie - sub titlul „Ce a observat un vizitator străin” - se aducea la cunoștința publicului că, deși orașul era destul de frumos decorat cu drapele și covoare, publicul pe străzi era destul de puțin, iar aplauze la adresa maestrilor sale mai deloc când treceau pe stradă. Așa explică unii împrejurarea că la Rășinari, Maiestatea Sa Regele s-a uitat după frunzașii P. Național pe care i-a chemat în loja regală.

În 1924, în 28 iunie, familia regală revenea la Sibiu, tot cu ocazia serbărilor de sfârșit de an ale Școlilor de Cavalerie. Ei au fost însoțiți de data aceasta de principesa Ileana, o nepoată a reginei (Maria Kyrilovna) și un nepot al regelui (principele de Hohenlohe). Au fost întâmpinați de prefectul Boiu, primarul Goritz, reprezentanții bisericilor și ofițerii superiori din garnizoana Sibiu. Mai erau de față dame din societatea românească a Sibiului, o companie de onoare a Școlii de infanterie, muzica militară a Regimentului 90 și o clasă de copii de la o școală din Sibiu²⁹. În timpul vizitei, suveranii au asistat și la un concurs hipic, regina Maria mărturisind că „fetele” sale au fost încântate și bucuroase că au fost înconjurate și întreținute de atât de mulți ofițeri. „Amândouă se tem să nu fie acuzate că au flirtat, dar trebuie spus că nici n-au fost indiferente la prezența domnilor”³⁰. Străzile erau frumos împodobite, iar atmosfera una de sărbătoare. Deși vizita a fost una scurtă, Regele și Regina părăsind orașul cu destinația Sinaia în jurul orei 6, familia regală a fost încântată de primirea făcută. Tot regina menționa că regele era întodeauna foarte bine dispus când se afla în mijlocul ofițerilor săi. Se simțea realmente fericit, „simte o mare relaxare după atât de multă politică”.

În 1925 nu este consemnată prezența niciunui membru al Casei Regale la Sibiu, pentru ca, în anul 1926, orașul să se bucure de prezența succesivă a regelui și a reginei. În cadrul Școlii Militare de Infanterie de la Sibiu, în ziua de 1 iulie 1926, în prezența M. S. Regele și a 30 de generali, elevii din ultimul an din cele 8 școli militare din toată țara au fost ridicați la gradul de sublocotenent. După slujba religioasă oficiată de mitropolitul Bălan, a urmat discursul regelui care le cerea tinerilor militari să se pregătească continuu pentru frumoasa carieră militară. Menirea lor era pe lângă apărarea țării, și educarea soldatului român ca bun cetățean, ca bun român. Cu prilejul acestei vizite s-a dezvelit și un monument închinat soldaților căzuți pe front în Primul Război Mondial. Monumentul de bronz înalt de 2 ½ m reprezenta o țărăncă (România) la picioarele căreia se afla dorobanțul român pregătit de luptă. După solemnitatea de dezvelire a monumentului a avut loc o masă specială la care au participat M.S. Regele, alături de toți generalii prezenți, dar și de noii sublocotenenti³¹.

În august M.S. Regina Maria, însoțită de prințesa Ileana și adjutantul regal, colonelul Bădescu, asistau la Sibiu la un concurs hipic, dar și la examenul final de la Școala de Cavalerie. Seara, M.S. Regina a plecat la Bran spre a vedea castelul, iar de acolo la Sinaia³².

Așa cum cu deplin temeii argumentează dl. Daniel Boroș într-un studiu dedicat vizitei regelui Ferdinand I în Bucovina și Basarabia (în 1920)³³, vizitele întreprinse în perioada interbelică de reprezentanți ai familiei regale în provinciile unite cu Țara în 1918 aveau o anumită semnificație. Prezența fizică a membrilor dinastiei din România constituia un act de afirmare a legitimității și suzeranității asupra teritoriului dobândit în 1918. În ce privește Transilvania, aceasta era cu atât mai necesar în condițiile în care, după

Primul Război Mondial, o campanie bruscă, de o vehemență și amploare fără precedent, a fost lansată de cercurile politice din Ungaria, cerându-se sprijinul opiniei publice internaționale și a guvernelor țărilor occidentale pentru revizuirea Tratatului de la Trianon, care a "mutilat" granițele statului ungar, urmărindu-se retrocedarea Ardealului, "smuls" pe nedrept din trupul Ungariei.

Utilizarea unor registre simbolice cu conotații grandilocvente era o practică destul de frecventă în epocă la asemenea evenimente. Era afirmat printr-un gest simbolic prezența autorității regale în Transilvania. Figura emblematică a lui Mihai Viteazul, cel care a realizat pentru prima oară unirea teritoriilor românești și reîntruparea calităților sale în persoana regelui Ferdinand I, sau a moștenitorului său, principele Carol, au fost leit-motivul simbolic al tuturor călătoriilor.

De asemenea, trebuie avut în vedere că principalele minorități naționale din Transilvania, sașii și maghiarii, reprezentau o proporție impresionantă și nu toate manifestau entuziasm față de unirea cu România. Totuși, sașii și reprezentanții ai comunității lor erau prezenți la fiecare vizită a familiei regale.

Primirea regelui presupunea un ritual ales cu grijă. Regele era întâmpinat cu pâine și sare, era salutat de cele mai importante oficialități locale, care rosteau discursuri în cinstea iluștrilor oaspeți. După vizitarea locurilor simbolice ale identității naționale românești – biserici, cetăți, câmpuri de luptă etc., regele trecea în revistă trupele – element simbolic al prerogativelor monarhice –, decora drapele și vizita diferite școli sau instituții de cultură din localitate.

Totuși, gestică regală nu s-a oprit doar la elementele de identitate națională. Prezența unor grupuri minoritare însemnate în Sibiu l-a convins pe rege că în cadrul călătoriei anumite gesturi simbolice trebuiau făcute la adresa lor. Astfel, în Sibiu, regele vizita lăcașurile de cult ale tuturor confesiunilor.

Indubitabil, vizitele familiei regale în Sibiu au fost un succes. Oamenii s-au adunat de fiecare dată în număr foarte mare și și-au exprimat entuziasmul. Ea a afirmat suveranitatea și legitimitatea monarhică în aceste teritorii.

Note:

1. Pentru detalii a se vedea: Mihai Racovițan, Pamfil Matei, *Sibiul și Marea Unire*, Cercul Militar, Sibiu, 1993; Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval și modern*, Editura Etape, Sibiu, 2000; Nicolae Nistor, M.N. Marinescu-Frăsinei, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990; Emil Sigerus, *Cronica orașului Sibiu*, Editura Imago, Sibiu, 1997 ș.a.

2. Gl. Bg. conf. univ. dr. Neculai Stoina, Mihai

- Racovițan, Academia Trupelor de Uscat "Nicolae Bălcescu" Sibiu. 150 de ani de învățământ militar românesc 1847-1997, Editura Tipotrib, Sibiu, p. 74.
3. „Telegraful Român”, nr. 36 din 12 aprilie 1919, p.2.
 4. Ibidem, p. 3.
 5. Nicolae Iorga, Baza monarhiei românești, articol publicat în „Neamul Românesc” și redat în „Patria”, an I, nr. 98 din 18 iunie 1919 (Însemnătatea călătoriei Familiei Regale la noi), p. 1.
 6. Regele și regina în Ardeal, în „Unirea Poporului” (nr. poporal al „Unirii”), an XIX, nr. 18 din 29 mai 1919, p. 7; „Patria” an I, nr. 78 din 23 mai, p. 2.
 7. În așteptarea Regelui și a Reginei, în „Patria” nr. 84 din 31 mai, p. 1.
 8. Era și președinte al Consiliului Național Săsesc, fiind ales în 29 octombrie 1918 în această înaltă funcție.
 9. Primirea grandioasă a Familiei Regale în Sibiu, în „Patria”, nr. 85 din 1 iunie, p. 1.
 10. Serviciul divin din catedrală. Cu prilejul sosirii suveranilor în Sibiu, în „Telegraful Român”, nr. 52 din 7 iunie, p. 2, 3.
 11. Suveranii în Sibiu, în Ibidem, nr. 51 din 3 iunie, pp. 1, 2; Maria, regină a României. Însemnări zilnice, vol. I, Editura Historia, București, 2006, p. 198-199.
 12. Transilvania, nr. 1, mai 1920, p. 7.
 13. Ibidem, p. 8-15. Adunarea generală ordinară ce se va ține la Sibiu, în zilele de 10-11 ianuarie 1920, va proclama pe Rege drept președinte de onoare al Asociațiunii. Transilvania, nr. 1-12 din 1 decembrie 1919, p. 33, 35.
 14. Declarațiile M.S. Regelui. Cuvântarea d-lui Maniu, în „Patria”, nr. 89 din 6 iunie 1919, p. 1.
 15. „Gazeta Transilvaniei”, nr. 110 din 5 iunie 1919, p. 1.
 16. Suveranii în Sibiu. Discursul M.S. Regelui, în „Unirea”, nr. 117 din 8 iunie 1919, p. 1.
 17. „Patria”, nr. 88 din 5 iunie, p. 3.
 18. „Telegraful Român”, martie 1919, p. 2.
 19. „Foaia Poporului”, 26 iunie 1921, p. 1.
 20. Casa Regală a României în cronicile „neoficiale” ale „Monitorului Oficial” 1914-1924 – Ferdinand I- vol. I., coord. comandor dr. Marian Moșneagu, locotenent colonel dr. Petrisor Florea, Editura Centrului Tehnic Editorial al Armatei, București, 2010, p. 513.
 21. „Foaia Poporului”, 3 iulie 1921, p. 2.
 22. Ibidem, 26 iunie 1921, p. 2.
 23. „Foaia Poporului”, 21 august 1921, p. 1.
 24. Casa Regală a României în cronicile..., vol. I, p. 568.
 25. „Foaia Poporului”, 25 iunie 1922, p. 2.
 26. Gl. Bg. conf. univ. dr. Neculai Stoina, Mihai Racovițan, op.cit., p. 78.
 27. „Foaia Poporului”, 8 iulie 1923, p. 5.
 28. Ibidem, 15 iulie, p. 2-3.
 29. Idem, 29 iunie 1924, p. 2.
 30. Regina Maria a României, Însemnări zilnice, vol.

VI, Editura Polirom, București, 2014, p. 290.

31. „Foaia Poporului”, 4 iulie 1926, p. 1.
32. Idem, 1 august 1926, p. 3.
33. Daniel-Valeriu Boboc, Ritualurile puterii: vizita regelui Ferdinand I în Bucovina și Basarabia în 1920, Pontes, 2009. V, p. 122-131; <http://dacoromania.net/article/ritualurile-puterii-vizita-regelui-ferdinand-i-%C3%AEn-bucovina-%C8%99i-basarabia-%C3%AEn-1920>.

Bibliography:

- Boboc, Daniel-Valeriu, Ritualurile puterii: vizita regelui Ferdinand I în Bucovina și Basarabia în 1920 / The Rituals of Power: The Visit of King Ferdinand I in Bukovina and Bessarabia, Pontes, 2009. No. V, p. 122-131; <http://dacoromania.net/article/ritualurile-puterii-vizita-regelui-ferdinand-i-%C3%AEn-bucovina-%C8%99i-basarabia-%C3%AEn-1920>.
- Casa Regală a României în cronicile „neoficiale” ale „Monitorului Oficial” 1914-1924 – Ferdinand I – vol. I. / The Royal House of Romania in the “Unofficial” Chronisles of the “Official Gazette” 1914-1924 – Ferdinand I – vol. I, coord. comandor dr. Moșneagu, Marian, locotenent colonel dr. Florea, Petrisor, Editura Centrului Tehnic Editorial al Armatei, București, 2010.
- Foaia Poporului / The Paper of the People, 1921, 1922, 1923, 1926.
- Gazeta Transilvaniei / Gazette of Transylvania, 1919.
- Maria, regină a României. Însemnări zilnice / Maria, Queen of Romania. Daily Notes, vol. I, Editura Historia, București, 2006.
- Nistor, Nicolae, Marinescu-Frăsinei, M.N., Sibiul și ținutul în lumina istoriei / Sibiu and its Surroundings in History, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990.
- Patria / The Nation, 1919.
- Racovițan, Mihai, Matei, Pamfil, Sibiul și Marea Unire / Sibiu and The Great Union, Cercul Militar, Sibiu, 1993
- Sigerus, Emil Cronica orașului Sibiu / The Chronicle of Sibiu, Editura Imago, Sibiu, 1997.
- Gl. Bg. conf. univ. dr. Stoina, Neculai, Racovițan, Mihai, Academia Trupelor de Uscat “Nicolae Bălcescu” Sibiu. 150 de ani de învățământ militar românesc 1847-1997 / Nicolae Bălcescu Land Forces Academy from Sibiu. 150 Years of Romanian Military Education, Editura Tipotrib, Sibiu.
- Străuțiu, Eugen, Sibiul între medieval și modern / Sibiu Between the Medieval and the Modern, Editura Etape, Sibiu, 2000.
- Telegraful Român / The Romanian Telegraph, 1919.
- Transilvania, 1920.
- Unirea Poporului / The Union of the People (nr. poporal al „Unirii”), 1919.

Familia transnațională – reprezentare și practici¹

Iulia-Elena HOSSU

**Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale
Romanian Institute for Research on National Minorities**

Personal e-mail: iulia_hossu@yahoo.com

The Transnational Family – Representation and Practices

The aim of this study is to investigate the main (re)structures of the kinship in the Romanian society under the impact of external migration after 1989. One of the findings of the study shows that in the Romanian traditional society, preserving kinship cohesion meant a series of obligations and liabilities that were often transmitted from one generation to another without being questioned. They basically constituted and maintained the channel of communication between family members. The members of transnational families have absorbed these traditional structures, weaving over new formulas to adapt family practices (Morgan: 2011) to the specificity of transnational living, reformulating at the same time the traditional rules of kinship and adapting them to the new way of living.

The study is based on materials derived from a qualitative research in two communities – one in Romania and one abroad.

Keywords: family, family practices, transnational, kinship

Introducerea problematicii

În societatea română contemporană termenul de „familie” se definește încă la nivelul reprezentărilor într-un mod conservator, cu o puternică influență tradiționalistă. În ceea ce privește sintagma „familie transnațională”, ea reflectă în esență tocmai restructurarea familiei ce are loc sub impactul migrației. Compararea imaginii pe care familia o are în societatea din România cu practicile private din interiorul acesteia, restructurate în mare parte și sub presiunea fenomenului de migrație, reflectă clivajul existent la nivelul realității cotidiene în ceea ce privește conceptualizarea familiei (reprezentare) și felul în care aceasta este experimentată, trăită.

Articolul pleacă de la premisa că cercetarea asupra familiei reprezintă o dimensiune esențială a studiilor socioumane, prea puțin abordată chiar și la ora actuală

de cercetătorii autohtoni. Mai mult, tematica familiei și a relației dintre aceasta și migrație a atras interesul cercetătorilor români destul de recent, fapt ce poate explica slaba reprezentare a studiilor ce abordează această relație în literatura de specialitate (printre cele pe care le-am putea menționa sunt Ducu 2013, Ducu – Hossu 2016; Hossu – Ducu 2017; Nedelcu – Wyss 2016). Ceea ce nu poate fi însă contestat este faptul că familiile au fost și sunt restructurate sub impactul migrației în privința mult mai multor aspecte, și nu doar cel al relației părinte-copil, subiectul cel mai adesea supus analizei specialiștilor în ultimii ani.

Considerăm că o scurtă trecere în revistă a modului în care familia este definită în societatea tradițională românească este necesară în acest punct. În limba română, termenul de neam desemnează grupul familiei înrudit atât consangvin, cât și prin afinitate (această înrudire fiind realizată în special pe cale ritualică,

respectiv prin instituția nașiei). Cel mai adesea, în vorbirea și practica cotidiană, indivizii utilizează acest termen pentru a identifica cine face parte din familie. Valoarea termenului este cu atât mai mare cu cât apartenența la un neam sau altul (bun sau rău) nu poate fi întreruptă nici măcar de moarte. Apariția unui anumit neam, atât în lumea de aici, cât și în lumea de dincolo, așa cum remarcă și G. Kligman (1998). De menționat este că termenul de neam, în sine, are o valoare dată de practica cotidiană și de cea canonică, și nu de definirea lui în sfera juridică.

A aparține unui neam presupune asocierea individului cu un anumit tip de capital (în special în mediul rural), fie el pozitiv sau negativ. Dacă vorbim despre mediul rural, pe de altă parte, rămâne valoarea simbolică pe care o are căsătoria într-un neam bun, valoare care se extinde asupra întregului neam. Astfel, conform acestei scheme, între cei doi soți, familiile de proveniență ale celor doi și nași se nasc raporturi noi de rudenie, care adesea sunt catalogate ca fiind o rudenie de tip convențional; în schimb, în societatea tradițională, rudenția născută din acest tip de raport era considerată ca fiind o rudenie de tip spiritual. Denumirea aceasta reiese din rolul pe care nașii îl aveau în societățile tradiționale în viața tinerilor căsătoriți – de a îndruma tânărul cuplu, de a-l ajuta să își gestioneze eventualele crize de adaptare la viața în doi și de a-i conduce pe drumul drept, al credinței creștine. De altfel, instituția nașiei pare a avea o veche origine, contribuind la coeziunea instituției familiei. Adesea, înrudirea prin nașie avea o putere mai mare decât înrudirea prin sânge. Acest tip de înrudire avea un caracter conservativ, fiul (de regulă, dar, după caz, și fata) fiind dator să preia locul tatălui. Odată cu ea se nașteau noi tipuri de obligații și îndatoriri, toate bazate pe principiul reciprocității, pe obligația de a da, a primi și a întoarce darul, așa cum nota și M. Mauss în 1923, când teoretiza principiul darului.

Actualmente, în societatea românească contemporană, cele mai ilustrative contexte în care acest principiu este performat și reîntărit sunt cele prilejuite de organizarea nunților și a botezurilor. O serie dintre practicile familiilor transnaționale de azi se nasc tocmai în logica acestor tipuri de obligații structurate în conformitate cu regulile înrudirii spirituale și având la bază principiul reciprocității.

Având în vedere cele expuse mai sus, ceea ce Vintilă Mihăilescu semnala într-un text din anul 2015, legat de relația dintre migrație și familie, a ajuns să constituie punctul de plecare al prezentului articol. Iată ce nota antropologul român cu privire la relația dintre familie și migrație: „Societatea românească a început să se instaleze și ea în mobilitate, dar încă păstrează cultul familiei”.

Această afirmație este susținută de statistici care arată că, similar cu alte țări est-europene, după cum remarcă și Violetta Parutis (2011), printre alții, românii au menținut un model de comportament particular

chiar și după căderea comunismului. Sondajele curente arată că familia are prioritate atunci când românii sunt întrebați despre valori. Același lucru este valabil și în cazul Poloniei, unde anchetele arată că valorile familiei se situează pe primul loc în preferințele populației, precum și un comportament centrat asupra familiei. Pentru a explica acest tip de comportament în fostele state comuniste autoarea invocă atât limitarea libertății sub aceste regimuri, cât și încercările lor de a prelua controlul asupra vieții private a oamenilor. Trebuie avut în vedere faptul că familiile transnaționale au la bază o componență diversă, un statut diferit și că ele s-au restructurat în funcție de aceste particularități sub presiunea experienței de migrație. În același timp, trebuie să nu uităm un detaliu la fel de important: deși la ora actuală aceste familii transnaționale nu mai aparțin unui teritoriu anume, cel mai adesea ele s-au format într-un spațiu cultural circumscris – în acest caz, cel românesc. Acest fapt le-a imprimat o esență și o structură particulară, ele nepornind de la zero, așa cum și David H. J. Morgan remarcă în legătură cu definirea practicilor de familie: „Aceasta este, în parte, o recunoaștere a faptului că indivizii nu pornesc de la zero atunci când își întemeiază o familie. Ei intră (prin căsătorie sau atunci când devin părinți) cu un set de practici care sunt deja parțial formate prin prescripții legale, constrângeri economice și definiții culturale. Aceasta este, în parte, ceea ce se înțelege prin structurare ca un set de procese, mai degrabă decât prin structuri externe fixe”.

Luând în considerare toate aceste dimensiuni, lucrarea analizează în prima parte reprezentarea familiei așa cum se conturează ea în perspectiva societății românești și a dimensiunilor care o definesc, iar în cea de-a doua parte punctează modul în care practicile de familie s-au reformulat sub impactul migrației, asigurând astfel în continuare coeziunea și în cazul familiilor transnaționale.

Încercând să răspundă la întrebarea Cum s-a modificat perspectiva asupra familiei în contextul migrației?, studiul își propune să identifice și să analizeze cele mai importante practici transnaționale prin intermediul cărora s-a menținut coeziunea familiei în cazul migrației românești. Accentuând importanța acestor practici în cazul familiilor transnaționale, analiza subliniază câteva repere legate de istoria, evoluția și situația lor actuală.

Cercetarea ce stă la baza acestui articol este una de tip calitativ, în care a fost realizate interviuri semistructurate, audio și video, cu membri ai familiilor transnaționale din patru comunități – două în România și două în străinătate. Metoda de selecție a informanților a fost cea a bulgărelui de zăpadă. Realizarea interviurilor a fost precedată de o parte de documentare bibliografică, ce a fost completată de o serie de observații participative realizate cu ocazia efectuării muncii de teren. Fragmentele de interviu care sunt redată pe parcursul acestui studiu reflectă modul

în care practicile de familie (așa cum au fost ele definite de D. Morgan 2011) s-au transformat sub impactul migrației. Totodată, analiza va reflecta asupra modalității în care migrația – împreună cu statutul, valorile, comportamentele indivizilor – a influențat și a reformulat performarea acestor practici. În acest sens, pe parcursul textului este evidențiată modalitatea în care migrația a restructurat definiția familiei în practica cotidiană actuală.

1. Familia în România azi

În România, familia este definită și la ora actuală în strânsă legătură cu căsătoria. Dincolo de o oarecare modernizare a societății românești, care într-o mare măsură se datorează și fenomenului de migrație, trebuie spus că există încă la nivelul mentalitarului comun structuri și definiții ale familiei care derivă dintr-un strat cultural mentalitar cu rădăcini adânci în societatea tradițională românească.

Familia este discutată în studiile sociale românești, până nu cu mult timp în urmă, în termenii clasicei triade: mama, tatăl, copiii (mai nou, copilul). Xenia Costa-Foru (1945), Henri Stahl (1959), Nicolae Constantinescu (1987) sunt cele mai de rezonanță nume în ceea ce privește problematica familiei în studiile românești de sociologie/etnografie. Mai recent, acestora li s-au adăugat studiile unor autori despre familiile monoparentale (Iluț et al. 2009). Însă nu putem nota mai nimic despre alte tipuri de familii (familiile fără copii, familiile care nu au la bază căsătoria, spre exemplu, sau alte variații ce derivă din noile practici ale societății moderne). Evident, o întrebare care s-au reduce la simplul De ce? nu poate să scape unui demers de documentare. Posibilele răspunsuri ar lega acest număr redus de studii de simplul fapt că aceste familii sunt în România aproape invizibile. Mai mult chiar, conform opiniei unei mari părți din populația României, ele nici nu ar trebui să existe. În acest sens, vom oferi în continuare trei exemple ilustrative desprinse din realitatea socială românească recentă. Studiul evidențiază aspectele care considerăm că circumscriu, formulează și reformulează problematica familiei transnaționale, în corelație directă cu căsătoria. Aceste aspecte conturează diferitele perspective distincte asupra familiei: juridică, canonică (religioasă) și cotidiană.

1.1. Familia ca instituție – perspectiva juridică, legală

Adoptarea Codului Civil de la 1864 în Principatele Unite Române s-a aflat sub influența puternică a Constituției franceze din 1791. La acea vreme, majoritatea juriștilor susțineau caracterul de contract civil al căsătoriei. Acest lucru nu mai este valabil la ora actuală, literatura juridică de specialitate refuzând, în majoritate, caracterul contractualist al căsătoriei și susținând, în schimb, caracterul de instituție al acesteia.

Pentru a susține caracterul de instituție al căsătoriei în detrimentul celui contractualist, în literatura citată sunt înaintate următoarele argumente: în cazul contractului, normele și obligațiile părților sunt practic asumate voit de acestea, pe când în cazul actului juridic de căsătorie acestea sunt stabilite în mod imperativ prin lege; dacă în cazul contractului sunt urmărite scopuri diferite, în cazul căsătoriei soții au un scop comun; căsătoria nu este afectată de termeni și condiții, așa cum este contractul; în timp ce căsătoria nu poate fi desfăcută decât de către instanța de judecată, contractul poate înceta sau poate fi modificat doar prin acordul părților; totodată, în cazul căsătoriei, nulitățile prezintă anumite particularități.

În România, dreptul familiei este o ramură de drept de sine stătătoare. Prin adoptarea Legii nr. 4 din 4 ianuarie 1954, dreptul familiei s-a desprins de dreptul civil. Tot în susținerea acestei idei precizăm că accentul se pune în dreptul familiei pe raporturile de natură afectiv-morală din cadrul familiei și abia mai apoi pe cele de natură juridică. Fără îndoială, există și alte ramuri ale dreptului care ating subiectul căsătoriei; dreptul constituțional, administrativ, civil, al muncii sunt doar câteva dintre acestea. În schimb, cele mai importante aspecte care reglementează principalele dimensiuni ale căsătoriei sunt cuprinse de dreptul familiei. Actualmente, legiuitorul nu dă o definiție generală a noțiunii de familie. Familia este definită extrem de maleabil, în funcție de diferitele aspecte care intră în calcul. Cel mai adesea, termenul este utilizat în sens restrâns, atunci când prin familie se înțelege soțul și soția precum și copiii lor minori, iar mai apoi în sens mai larg, când acestora li se adaugă și alte categorii de persoane. Conform doctrinei juridice, există trei funcții ale familiei în România: cea de perpetuare a speciei, cea educativă și cea economică. În conformitate cu normele juridice și cu cele comune, familia există doar în parametrii unei căsătorii care stă la baza acesteia. După unii autori, acestor funcții le-ar putea fi adăugată și cea de solidaritate familială.

1.2. Căsătoria și familia – aspecte canonice

O simplă trecere în revistă a expresiilor utilizate în limbajul cotidian pentru a menționa faptul că cineva s-a căsătorit reflectă legătura profundă dintre termenii de familie și căsătorie: „și-a întemeiat propria familie”, „s-a dus la casa lui”, „și-a făcut un rost în viață” etc. Toate aceste expresii și cele asociate momentului vorbesc despre relația clară, la nivelul mentalitarului comun, chiar suprapunerea procesului de căsătorire celui de întemeiere a unei familii.

Întemeierea unei familii se circumscrie actualmente în România în termenii reglementați de doi actori majori: statul și biserica. Ambii actori impun celor care se căsătoresc propriii termeni nesupuși negocierii, reglementați prin lege (civilă sau canonică). Prin acest aspect căsătoriei îi este asimilat caracterul de instituție,

așa cum menționăm și în subcapitolul anterior (vezi 1.2.)

Actualmente, în Constituția României sunt precizate următoarele: „Căsătoria religioasă poate fi celebrată numai după căsătoria civilă” (art. 48, alin. [2]). Practic, astăzi, în România, indiferent de cultul religios în care se săvârșește cununia, este obligatoriu ca viitorii soți să dețină certificatul de cununie civilă. Astfel, doar căsătoria civilă atrage după sine efectele juridice ce decurg din încheierea căsătoriei. În această linie, căsătoriile care nu sunt binecuvântate de Biserică prin Sfânta Taină a Cununii nu sunt considerate nici astăzi valide din perspectiva dreptului canonic.

Prin căsătorie, în actualul Cod canonic se înțelege „alianța între bărbat și femeie, o comuniune pe toată viața rânduită prin natura ei spre binele soților și spre nașterea și educarea copiilor”. În timp ce principalele prevederi referitoare la căsătoria civilă sunt decretate în dreptul familiei, reglementările cu privire la uniunea religioasă dintre soți sunt prevăzute, în cazul Bisericii Ortodoxe, în Colecția Canonică definitivată la Sinodul endemic de la Constantinopol din 920, precum și în legislația fiecărei biserici locale din sânul Ortodoxiei ecumenice.

1.3. Perspectiva socială cotidiană

1.3.1. „Nu ești un om complet fără să crești un copil”

Disputa „K. Johannis – G. Firea” (K. Johannis pe atunci candidat la președinție) a avut loc în perioada ultimei campanii electorale, desfășurate în luna noiembrie a anului 2014. Pe parcursul acestei campanii două „defecte majore” i-au fost atribuite candidatului K. Johannis, defecte care nu l-ar fi făcut „potrivit” pentru funcția de președinte al României: apartenența etnică și lipsa copiilor din căsnicia sa. Pentru cea de-a doua a fost atacat de către purtătorul de cuvânt al campaniei prezidențiale de la un partid contracandidat, Gabrielea Firea, care afirma „Nu ești un om complet fără să crești un copil”.

1.3.2. „Uniunea între soți” vs. „uniunea dintre un bărbat și o femeie”

La începutul anului 2016 a început o campanie dusă de către Coaliția pentru Familie care a vizat strângerea de semnături pentru propunerea legislativă de revizuire a articolului din Constituția României care definește căsătoria (art. 48 alin. [1]). Această revizuire ar fi urmat să stipuleze faptul că o căsătorie nu constă în „uniunea liber consimțită între soți”, ci în uniunea „dintre un bărbat și o femeie”. De altfel, această campanie a fost puternic susținută de principalele biserici din România (Biserica Ortodoxă, Biserica Catolică și Biserica Protestantă) prin strângerea de semnături care să provoace această schimbare. Pe parcursul campaniei s-au adunat 3.000.000 de semnături care susțineau

propunerea de introducere a acestei modificări. Referendumul organizat în toamna anului 2018 a propus reformularea definiției căsătoriei, însă nu a avut succes. Printr-o prezență la vot sub pragul de 30% (respectiv 20,14%), nu s-a reușit validarea opțiunii celor „pro schimbare” a definiției familiei. La nici o jumătate de an după momentul acestui referendum, subiectul pare să-și fi pierdut din actualitate. Însă trebuie remarcat faptul că în acest context s-a putut observa puternica diviziune existentă la nivelul societății românești cu privire la această problemă și, totodată, lectura puternic „tradiționalistă” pe care o mare parte din populația României încă o are asupra acestei problematice.

1.3.3. Propunere legislativă privind consolidarea statului prin susținerea creșterii demografice

În luna septembrie a anului 2016, un deputat român a înregistrat o propunere legislativă ce prevede mai multe facilități pentru:

a) tinerii care se află la prima căsătorie și au până în 35 de ani – aceștia ar urma să primească de la stat suma de aproximativ 3.300 de euro (15.000 lei), cât și scutirea de la impozitul pe venit.

b) familiile care au al treilea copil – în momentul nașterii acestuia (sau al adopției lui) ar urma să primească aceeași sumă de bani. Pentru a intra în posesia sa, aceste familii ar trebui să cumuleze mai multe condiții – „toți copiii să aibă sub 18 ani, să frecventeze cursurile învățământului de stat obligatoriu, toți membrii familiei să aibă domiciliul sau reședința în România, părinții să locuiască împreună cu copiii și cel puțin un părinte să facă dovada unui venit pentru care se plătesc contribuții la stat.

În ceea ce privește familiile monoparentale, acestea ar beneficia de prevederile legii doar în cazul decesului unuia dintre soți.”

Aceste trei fragmente desprinse din realitatea socială românească a ultimilor ani nu fac decât să reflecte modul în care, la nivel general, societatea definește atât căsătoria, cât și familia în contextul actual.

Ele elimină din noțiunea de familie realități sociale curente: cuplurile care trăiesc în afara căsătoriei, cuplurile căsătorite, dar fără copii, familiile monoparentale rezultate în urma unui divorț etc. Acestea, deși au o logică diferită, reflectă un grad redus de deschidere socială, aproape echivalent cu cel de dinainte de 1989, când familia se definea în termenii de normal (cupluri căsătorite, cu copii cât mai mulți) și deviant/inexistent/anormal (toate celelalte tipuri de familie, familii monoparentale, familii fără copii etc.).

2. Familia în contextul migrației

Așa cum remarca și Vintilă Mihăilescu (2015) despre practica migrației în cazul societății românești,

în fond, aceasta are rădăcini vechi, dinainte de 1989, în perioada comunistă. În baza acestor rădăcini, ale familiei „difuze”, s-au format practicile actuale ale familiilor transnaționale. Atunci, sub presiunea migrației interne de la sat la oraș, familia tradițională românească a suferit o schimbare majoră de structură. Mergând pe cele susținute de antropologul român, familia – gospodăria difuză, pare a fi „bunică” familiei transnaționale. În acest context autorul vorbește despre o altă logică a familiei care este diferită de cea a neamului, care a constituit baza societății românești până la un anumit moment. El discută despre o rudenie, am putea spune „pragmatică”, în care „nu atât rudele se ajută între ele, cât cei care se ajută reciproc devin rude”. Atunci, la mijlocul anilor '80, în contextul penuriei generalizate, familia a cunoscut o masivă restructurare sub impactul migrației dinspre sat spre oraș, iar pe baza acestei „noi familii” s-a clădit familia transnațională de după 1989, odată cu valurile masive de migrație a românilor spre Occident.

Așadar, în contextul în care familia românească avea deja o istorie a „risipirii”, ceea ce s-a conturat odată cu migrația masivă a românilor în străinătate a însemnat doar o extindere a spațiului în care o familie începe să se plaseze și să-și administreze existența cotidiană. În acest context, practicile de familie care au menținut coeziunea familiei pe parcursul timpului s-au restructurat, însă nu au fost reinventate.

2.1. Practicile familiilor transnaționale

În volumul său din 2011, D. Morgan contura cele șase caracteristici de bază ale practicilor de familie: termenul „practici” leagă the perspectives of the observer and the actor (și aceasta pentru că oamenii în viața de zi cu zi nu vorbesc în mod frecvent despre ce înseamnă familia, ci pur și simplu ei o trăiesc și o experimentează); a sense of the active (adică membrii unei familii nu au doar roluri statice, nu sunt doar mame, tați, frați etc., ci ei practică familia/doing family); a sense of the everyday (aici intră toate acele acțiuni importante din viața de familie, dar și cele despre care se vorbește mai puțin); a sense of the regular (vorbim aici despre regularitatea cu care se petrece o anumită acțiune, fie ea zilnică, săptămânală, anuală etc.); a sense of fluidity (autorul se referă la faptul că modul în care cineva ajunge să facă parte din familie sau să fie exclus este destul de flexibil; totodată aceste practici pe care cercetătorii le definesc ca fiind de familie pot la fel de ușor să fie definite, spre exemplu, ca fiind practici de gen); și, în final, faptul că există o linking of history and biography (aceasta mai putând fi formulată și ca o legătură între public și privat). Toate aceste caracteristici se întrepătrund și structurează practicile de familie, formând, în viziunea autorului, esența conceptului de familie.

În ceea ce privește practicile familiilor transnaționale, considerăm de o importanță majoră

în definirea lor ceea ce Morgan numește a sense of fluidity. Această caracteristică a practicilor de familie reușește să surprindă, considerăm că cel mai fidel, perpetua restructurare a acestor practici. Tot prin această fluiditate credem poate fi surprinsă cel mai fidel și „devenirea” familiei românești în contextul migrației.

Robila semnala schimbările ce se petrec în structura relațiilor de familie sub impactul migrației, catalogându-le ca fiind, în același timp, o oportunitate dar și o provocare. Migrația are un impact major asupra relației dintre soți, asupra comportamentului parental, asupra destinului în general. În contextul migrației se structurează adesea relații la distanță și odată cu acestea se pune din ce în ce mai mult accentul pe comunicare. Atunci când membrii unei familii nu mai împart același spațiu, nu mai au experiențe comune, încep să se diferențieze și perspectivele asupra nenumăratelor aspecte ale vieții de familie, iar ca urmare practicile acestor familii sunt restructurate.

Dar Robila nu este singurul care semnaleză această rețezare a practicilor familiilor transnaționale. O serie de studii ilustrează, prin cercetări pe diferite grupuri de migranți, modul în care practicile de familie mențin coeziunea acestora, indiferent de răspândirea lor geografică. Salih (2002), în studiul său pe femeile marocane ce migrează dinspre Maroc spre Italia, surprinde modul în care aceste femei mențin relațiile de familie bazându-se în mare parte pe vizite, organizări și participări la nunți și alte evenimente ce au loc toate pe parcursul concediilor pe care le petrec în Maroc. Goulbourne et al. (2011) explorează problematica apartenenței/belonging migranților italieni. Autorii surprind modul în care, în ceea ce privește relațiile din interiorul familiilor, se face recurent referire la momentul reîntoarcerii în țara de origine, formându-se un adevărat mit al reîntoarcerii. Acest mit al reîntoarcerii, prezent în aproape toate discuțiile cu membrii familiei extinse din țara de origine, contribuie la menținerea identității și a coeziunii acestor familii. Fuller-Iglesias (2015) se concentrează asupra familiilor mexicane afectate de experiența migrației, aducând o perspectivă complementară acestor studii. Articolul său se concentrează asupra acelor membri ai familiilor transnaționale care au rămas în Mexic. Autoarea subliniază diferențele drastice în ceea ce privește reacția față de experiența separării în diferite familii transnaționale. Legat de coeziune, datele sale arată că, în timp ce pentru unele familii contextul migrației a însemnat o oportunitate de apropiere, pentru altele aceeași experiență a însemnat o fragmentare a familiei.

Procesul de migrație afectează structura relațiilor dintr-o familie, modul în care acestea sunt definite, compuse sau practicate. Confruntate cu această nouă realitate a existenței lor, identitățile de familie nu dispar, ci pur și simplu se recompun. Această stare se datorează în esență faptului că, așa cum remarcau și D. F. Bryceson

și U. Vuorela, „[t]ransnational families are not simply blood ties nor are they fixed entities. They are highly relative”.

În cele ce urmează am să exemplific restructurarea acestor practici prin prezentarea a cinci cazuri ce ilustrează situația particulară a familiilor transnaționale. Fiecare caz surprinde o particularitate a modului în care practicile de familie se restructurează sub impactul migrației. Ultimul caz prezentat va încerca să oglindească situația aparte a organizării de nunți într-o comună din județul Satu Mare – o comună compusă în mare parte din familii transnaționale. Nunta, ca dimensiune ritualică a căsătoriei, însumează toate aceste practici - a darului, a vizitelor etc.

2.2. Studiile de caz

Ileana este născută și crescută în România, într-un mic oraș de provincie. A făcut liceul militar la Sibiu, iar apoi Academia Militară la București, unde s-a și stabilit. Ileana are o soră geamănă de care este extrem de apropiată. De altfel, și-au cumpărat în București apartamente perete în perete, pentru a fi cât mai aproape una de cealaltă. Pe lângă aceasta mai are o soră – ambele surori, părinții și viitorul soț trăiesc în țară. Ea nu se află la prima experiență de migrație, fiind plecată pentru o perioadă de un an în Cehia. Când am întâlnit-o în Belgia avea deja 6 luni de când era plecată din România. Pentru Iuliana, acest tip de existență reprezintă o provocare, dar în același timp și un program extrem de calculat. Își dorește ca după ce va avea nunta din luna noiembrie, anul acesta, să se stabilească într-un loc. Ea ne-a povestit cât de organizat îi este timpul și vizitele în țară. Spune că, în fond, chiar dacă s-ar afla în țară, tot ar fi departe de o parte a familiei sale care locuiește în Ardeal (la o distanță considerabilă față de București). Practic, comunicarea (înlesnită astăzi de mijloace variate: Skype, WhatsApp, Viber etc.) este cheia menținerii coeziunii de familie. Dar tot Iuliana este cea care ne vorbește pe parcursul interviului despre importanța pe care consideră că o au experiențele trăite în comun în ceea ce privește viața de cuplu.

Organizarea timpului

[Părinții și surorile] Au venit [în Belgia] și au stat o săptămână, iar acum în vară o să mai vină. [...] Planific foarte bine totul, ca să ne întâlnim, să găsim o modalitate de a ne vedea, și ei, la fel, vin în București atunci când știu că vin eu.

Comunicare

Da, ținem legătura în timpul săptămânii pe Skype, bineînțeles, pe WhatsApp, Viber, mediile sociale care sunt acum, deși îi obositor și te obosește pe tine să știi că poți să ții legătura cu oamenii dragi doar pe Skype. Câteodată îți vine să îl închizi și să nu-l mai deschizi deloc! [Râde.] și e mai dureros, dureros nu în sensul dramatic, dar afectiv, pentru legătura cu

părinții și cu familia, care nu e în București și nu ai ocazia să-i vezi atât de des. Distanța dintre București și Ardeal... e un pic! [Râde.]

Două vieți – experiențe împărtășite

Chiar azi vorbeam cu niște colegi de-ai mei, că le explicam că câteodată am două vieți: de luna până vinerea și de vinerea până duminică seara sau luna dimineața, pentru că schimb total mediul, schimb oamenii, schimb poveștile de viață pe care le împărtășesc cu diferiți oameni și schimb și experiențele, pentru că sunt mediile atât de diferite! E mediul pe care tu l-ai lăsat, cu care ai fost obișnuită atât de mult, și mediul nou, pe care ți l-ai creat tu. Și de aceea mi-am dorit atât de mult ca el să vină aici, pentru că nu vreau să îmi construiesc un mediu extra-vieții pe care o avem noi acolo. Fără să vrei, începi să-ți construiești, să-ți aduni oameni pe lângă tine pe care doar tu îi cunoști, nu ajungi să îi cunoști în cuplu.

Răzvan și Cecilia sunt cuplul de care pe parcursul terenului din Belgia am fost destul de apropiați; de altfel, ei ne-au oferit și găzduire, dându-ne astfel șansa de a face și observații participative. Răzvan s-a mutat în Belgia acum zece ani. După câțiva ani, prietena lui, în prezent soția lui, Cecilia, l-a urmat. Ambii lucrează în sectorul IT, ceea ce le-a facilitat găsirea unui loc de muncă și adaptarea la noua țară. De fapt, au venit în Belgia datorită aptitudinilor deosebite, deoarece ambii lucrează pentru o companie internațională. Deși văd foarte clar avantajele și dezavantajele de a fi migranți, Răzvan și soția lui intenționează să rămână în Belgia. Aceștia efectuează frecvente călătorii în România – la fiecare două luni – și în acest an au cumpărat un apartament în Brașov, orașul pe care l-au părăsit.

Pe parcursul acestor deplasări există un program care se structurează în jurul aceluiași variabile: vizite în familia extinsă, întâlniri cu prietenii rămași în țară, participarea la nunți, botezuri, înmormântări. După anul 2014, când li s-a născut fetița, Răzvan și Cecilia și-au schimbat frecvența perioadelor de revenire în țară, dar prelungesc perioada petrecută în România. De altfel, căsătoria civilă, nunta și botezul fetiței lor au fost făcute toate în țară, programate din timp. Iar vizitele și întâlnirile cu familia extinsă și prietenii rămân tema tuturor deplasărilor în țară, dar și dinspre țară spre Belgia. Pe parcursul acestor întâlniri și participări la evenimente sunt nelipsite schimburile de cadouri și atenții – care merg de la simplele cărți, haine, parfumuri până la dulceața, murăturile, pălînca și slămina de acasă.

Întâlniri, vizite

Dar facem cumva să ... adică ținem legătura cu ei [cei din țară] pe mail, pe telefon un pic mai rar, din păcate, și de fiecare dată când mergem în România ne întâlnim cu prietenii apropiați. Și sunt dispuși prietenii... tot timpul sunt bucuroși să ne vadă. [Cecilia]

Eu tot mă gândesc la chestia asta, că uneori e greu să privezi bunicii de vizitele ăstea, care sunt ok, dar nu sunt suficiente. E clar că ei își doresc mai mult și eu aș opta și pentru ideea asta, jobul e foarte important, dar în același timp și familia practi ... Îmbătrânește și familia, ca să zic așa, și trebuie luat în calcul și aspectul ăsta. [Răzvan]

C: Da, dar în același timp, deplasările când le facem sunt mai lungi. Mai lungi și poate că, per ansamblu, petrecem tot atâtea zile în România câte petreceam și înainte.

V: Dar dinspre România încoace cam cât de des vin?

C: Ah, de când a venit copilul, mult mai des. Înainte au venit doar o dată familia lui și o dată familia mea, dar după... am alternat un pic familiile și cred că o dată la patru, cinci luni avem o vizită din partea părinților. [Cecilia]

Marta este născută și crescută într-o mică comună din județul Suceava, Dorna Arini. Marta are trei fiice. Toate cele trei fiice au plecat în străinătate și s-au stabilit acolo, niciuna dintre ele nu are în plan să revină în țară. Două dintre fiice se află în Europa (Italia, Germania), iar una în America. Deși ne povestește despre fiecare dintre cele trei fiice și este satisfăcută că acestea au reușit să se stabilească „printre străini”, pe parcursul discuțiilor revine recurent în discuție faptul că sunt departe. Marta a încercat pe parcursul discuțiilor să-și controleze emoțiile, însă cu greu a reușit. Viața familiei sale se țese între vizitele celor trei fiice în țară, deși acestea par a fi din ce în ce mai rare. Ele au fost înlocuite mai degrabă cu vizitele părinților în țările în care fetele s-au stabilit. Viața familiei se construiește în jurul acestor vizite, așteptate pe parcursul întregului an.

Vizite ale migrantilor în țară

Acuma ea [fica mai mare] a fost venită deja de două ori acasă, și-a făcut deja acte și poate să vină și să plece când vrea. Și... este greu să vină și să stea la noi, fiindcă s-au învățat cu un altfel de trăi și... nu știu, că toate au școală și și-ar găsi și aici de lucru, dar deja s-au învățat cu un alt mod de viață. Este greu să mai vină înapoi. Deci... spun „Ce-o să facem noi când o să fim bătrâni?” „Păi să veniți la noi atuncea!” Zic, cum să plec eu să-mi las casa mea... „O să vă luăm și-aici, că noi nu putem veni”.

Vizite ale părinților la fiice

Am fost, în Italia... în America nu am fost încă, urmează anul viitor. Am fost, la fetița care a lucrat în cadrul Comisiei Europene, am fost în Italia de două sau trei ori am fost la ea... primăvara asta am fost și-n Germania la fata care lucrează acolo la Frankfurt. Am fost, am vizitat-o, dar na... trăim cu dor de copii, că așa este, dar... sunt ai noștri, dar nu-s proprietatea noastră, deci de la un timp sunt pe, așa cum se spune, pe turta lor fiecare.

Comunicare între vizite

Le vedem, sigur că da [prin Skype], și suntem mulțumiți că sunt bine și... da. Ne-am învățat acum, că-s atâția ani și trebuie să ne învățăm, dar, vorba lor, cu timpul ce trece, noi îmbătrânim și devenim mai sensibili. Când ești mai tânăr nu ești așa de sensibil...

Valentin este un alt părinte a cărui viață de familie se țese printre aceste vizite între România și Anglia, țara în care băiatul său este plecat. Dincolo însă de aceste vizite reciproce Valentin are un plan bine pus la punct pentru a-l readuce în țară pe fiul său. El îi construiește o afacere, prin ridicarea unei pensiuni care speră să-l convingă pe băiatul său să se întoarcă în România. Valentin ne prezintă această situație ca fiind una benefică și pentru sănătatea familiei, din moment ce în localitatea de origine toate produsele obținute în gospodăria proprie sunt sub marca „eco”.

Vizite

Sigur că țelul meu a fost să-mi văd copiii [băiatul și nora]. Apoi, sigur că primele obiective erau muzeele. Muzeele, Londra... tot ce înseamnă civilizația din Londra. Și am stat 6 zile, mi-am scos abonament la tren și... am venit împlinit de-acolo, pentru că din studiile mele de istorie a artei citeam, vedeam fotografii, cărți, albume de istorie a artei, dar acolo le-am putut pipăi... una e să le vezi într-un album de istorie a artei și altă e să mergi la față locului. Da, și... mă bucur.

Întoarcerea în țară

S-a gândit de la început [să se întoarcă în țară], da. Pentru că e un copil care-și iubește părinții și nu vrea să stea prea mult departe de ei. Și, sigur, urmărim să pregătim terenul pentru o afacere, să câștige... nu la fel de bine că acolo, dar e acasă. Contează foarte mult, chiar dacă câștigă mai puțin, că stă acasă. Și stăm și într-o zonă frumoasă, și turismul sperăm să mai înflorească, să aibă și clienți la pensiunea care e pe parcurs de a fi edificată. Și prelucrarea lemnului să meargă înainte. Poate să facă panouri de lemn... se cer la export... Trebuie utilaje. Utilaje pentru calitate și pentru productivitate. Artizanatul îl fac eu de-acuma, că-s bătrân și copiii sunt începători, dar cu artizanatul nu poți trăi. [...] Și când ai și-o gospodărie și niște animale la casă... oamenii nu se rup de gospodărie, pentru că-i tradiție... una e să consumi un ochi din poiată de-acolo și o carne de la purcelul crescut de tine, nu cu hormoni, nu cu... știu eu... fel de fel de substanțe de creștere rapidă. Și un pui când îl iei, îl vezi că-i vânat... crescut repede, dar nu-i sănătos...

Nunta.

O mică comună din județul Satu Mare, care are în total aproximativ 400 de locuitori, majoritatea de peste 60 de ani, are un cort de nunți încălzit de 1.000 de locuri. Întrebarea evidentă ar fi: pentru ce? Pentru

că anual, în perioada cuprinsă între 15 august și 15 septembrie, aici se fac nunți în fiecare zi a săptămânii. Cei plecați la lucru în afară se întorc și organizează aceste nunți în singura perioada pe care o au liberă de la munca din străinătate și în care sunt permise nunțile, adică nu este post conform calendarului creștin ortodox. Participarea la nunta unui membru al familiei constituie în societatea românească o obligație de la care nu se face rabat. Odată cu această participare se creează o nouă obligație pentru cel la nunta căruia ai participat, de a fi prezent la nunta ta, a copiilor sau a nepoților tăi. Această obligație atinge nu doar rudele de sânge, ci și rudele prin afinitate, vecinii, colegii de școală sau prietenii. Obligația în sine este „parafată” de plicul cu bani (cel mai adesea nu puțini) numit dar de nunță. În fond, are loc, la nivel local, în anumite comunități, un fenomen de schimbare a comportamentului marital ce constă în nunți ce sunt celebrate zilnic în perioada cuprinsă între 15 august și 15 septembrie. Ceea ce se petrece odată cu aceste nunți în mijlocul comunităților de români este și un fenomen de afișare a bunăstării și a capitalului (cel mai adesea financiar) obținut în urma migrației. Însă una dintre funcțiile primordiale ale acestor nunți a fost și a rămas cea de menținere, afirmare și reafirmare a coeziunii de familie și neam.

3. Între aici și acolo – de la practicile „familiei difuze” la cele ale familiei transnaționale

Există momente importante în viața familiei de la care niciun migrant nu și-ar putea imagina să lipsească. Botezul și nunta sunt evenimente care au fost și au rămas în societatea românească momente ce au puterea de a aduna familia laolaltă.

În societatea tradițională a menține coeziune de neam însemna o serie de obligații și îndatoriri ce adesea se transmiteau de la o generație la alta fără a fi chestionate. Acestea constituiau și mențineau, în fond, canalul de comunicare între membrii unei familii. Membrii familiilor transnaționale au preluat aceste structuri tradiționale, țesând peste ele noi formule de adaptare a practicilor de familie la specificitatea traiului de tip transnațional. Restructurările de la nivelul practicilor de familie reflectă schimbările din societatea românească actuală. Prevederile Codului familiei ilustrează necesitatea ca modificările de la nivel social să se regăsească și la nivel formal. Există însă și excepții. Spre exemplu, propunerea de reformulare a definiției căsătoriei din Constituție reflectă rezistența pe care o mare parte a populației o manifestă în fața schimbării, iar pentru cercetătorii în domeniul socialului credem că punctează necesitatea investigării motivelor pentru care această rezistență persistă. Noile valuri de migrație, procesul de globalizare, dinamicele de la nivelul macrosocial dau naștere altor schimbări. Ceea ce până în urmă cu numai un deceniu era doar

experimentat la nivelul familiei și al practicilor zilnice (creșterea incidenței divorțului, a numărului familiilor monoparentale, reconfigurarea relațiilor din interiorul familiilor, reconfigurarea cuplului etc.) astăzi sunt noile constante ale diferitelor moduri în care este practică familia.

Vizita în sine nu e o practică nouă ea fiind semnalată și de etnologi, prin intermediul ei asigurându-se coeziunea de neam. Dar pentru migranți ea este și împovărătoare – nu e atât o necesitate, cât o obligație care le ocupă o mare parte din perioada concediilor petrecute în țară. Nefiind o practică nouă pentru tabloul de familie, ea rămâne una dintre cele mai frecvente practici ce stau la baza menținerii coeziunii de neam.

Schimbul de cadouri care se petrecea în contextele ritualice (naștere/botez, nunță și înmormântare), care în perioada comunistă a îmbrăcat noi forme (rețeaua de distribuție de alimente și favoruri), a asigurat coeziunea familiei pe parcursul timpului, în ciuda distanței dintre membrii ei. Această practică este menținută și de membrii familiilor transnaționale.

Nu în ultimul rând, migrația a impus o anumită fluiditate relațiilor de familie. Acestea se mențin datorită conexiunii dintre membrii săi, conexiuni care se formează prin comunicare, întâlniri și vizite. Cândva, membrii unei familii și rolurile lor, cine este inclus sau exclus din acest cerc erau ferm definite de cutumă și genealogie. Astăzi, locurile lăsate goale la întrunirile de familie sunt adesea preluate de un vecin, o persoană plătită să ofere suport, de către o altă persoană care a fost inclusă în cerc în urma unei căsătorii la vârsta a treia (practică rar întâlnită până nu demult în cazul familiei pe teritoriul României).

Herrera Lima nota faptul că familiile transnaționale sunt, la nivel simbolic, un agent prin intermediul căruia circulă și fuzionează diferite obiceiuri, practici și forme de consum. Și că, totodată, prin intermediul lor se creează, se recrează și se transformă culturile. Studiul prezent a ilustrat afirmația autoarei. În același timp, în cazul României, familiile transnaționale, prin practicile lor, (re)conturează structura, dimensiunile și formula instituției familiei printr-o reformulare constantă, reușind să-i asigure supraviețuirea indiferent de context, așa cum V. Mihăilescu remarcă în articolul său din 2015.

Note:

1. Această lucrare a fost posibilă prin finanțarea Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică și Inovație, CNCS-UEFISCDI, numărul proiectului PN-II-RU-TE-2014-4-2087”. Titlul proiectului: Confruntarea diferenței prin practicile familiilor transnaționale [http://transnationalfamilies.ro/].

2. Iulia-Elena Hossu, Relațiile de înrudire. Căsătoria – atitudini, practici și dinamici, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

3. Gail Kligman, *Nunta mortului: ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 30-33.
4. *Termenii de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 239.
5. Henri H. Stahl, *Rudenie spirituală din Nășie la Drăguș*, în *Sociologie românească*, vol. 1/1936, nr. 7-9, București.
6. Vintilă Mihăilescu 2015 – articol publicat în revista *Sinteza*, 25.12.2015, articol disponibil la adresa <http://revistasinteza.ro/familie-case-si-migratie/>, accesat în ianuarie 2019.
7. Violetta Parutis, “Home” for Now or “Home” for Good?: East European Migrants’ Experiences of Accommodation in London. *Home Cultures* 8(3), 2011, p. 271.
8. David H.J. Morgan, *Rethinking Family Practices*, Londra, Palgrave Macmillan, 2011, p. 7.
9. „This is in part a recognition that individuals do not start from scratch as they are going about family living. They come into (through marriage or parenthood, say) a set of practices that are already partially shaped by legal prescriptions, economic constraints and cultural definitions. This is, in part, what is meant by structuration as a set of processes rather than fixed external structures.”
10. Xenia Costa-Foru, *Cercetare monografică a familiei. Contribuție metodologică*, București, Fundația Regele Mihai I, 1945; Stahl, H. Henri. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Editura Academiei: București 1959, vol. II; Nicolae Constantinescu, *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale*. București, Editura Academiei, 1987.
11. Petru Iluț, Băban, A., Cioflica, V., *Familia monoparentală în România și fenomene conexe*, Cluj-Napoca, Editura Universitară Clujeană, 2009.
12. Acest Cod Civil a rămas în vigoare până la 1 octombrie 2011.
13. Alexandru Bacaci, Viorica-Claudia Dumitrache, Codruța Hageanu, *Dreptul familiei*, București, ediția a 3-a, ALL Beck, 2002, p. 16-17.
14. Ibidem.
15. T.R. Popescu, *Tratat de dreptul familiei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.
16. Ioan Albu, *Dreptul familiei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.
17. Iulian Mihai L. Constantinescu, *Biserica și instituția căsătoriei. Condițiile administrării căsătoriei. Studiu juridico-canonice*, București, Editura Christiana, 2010, p. 45-51.
18. Ibidem, p. 80-81.
19. Codul canonic din 1983, cf. I. M. Constantinescu 2010, Op. cit.
20. România este o țară preponderent ortodoxă. Conform Recensământului din anul 2011, 86,45% din populație se declară de religie ortodoxă. Pentru detalii legate de structura populației din România în ceea ce privește apartenența la o religie, a se vedea: <http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/pliante%20statistice/08-Recensamintele%20despre%20>

- religie_n.pdf (accesat la 1 februarie 2019).
21. BP469/2016. Propunere legislativă privind consolidarea statului prin susținerea creșterii demografice, inițiator Pușcaș Iacob. Accesat în octombrie 2018 [http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?cam=1&idp=20079].
22. Existența acestor tipuri de familie era descurajată adesea de statul socialist de dinainte de 1989 prin diferite măsuri legislative. Un exemplu în acest sens ar fi plata unui impozit în plus dacă îplineai vârsta de 25 de ani și nu erai căsătorit.
23. H.D. Morgan, Op. cit. p. 5-8.
24. Ibidem, p. 10.
25. Ibidem, p. 7.
26. Mihaela Robila, *Eastern European Immigrant Families*, Londra, Routledge, 2010, p. 3-5
27. Ruba Salih, *Shifting Meanings of Home: Consumption and Identity in Moroccan Women’s Transnational Practices between Italy and Morocco*. În Al-Ali, Nadje, Koser, Khalid (eds): *New Approaches to Migration. Transnational Communities and the Transformation of Home*, Londra, Routledge, 2002, p. 51-67. (Routledge Research in Transnationalism).
28. Harry Goulbourne, Tracy Reynolds, John Solomos, Elisabetta Zontini, *Transnational Families. Ethnicities, identities and social capital*, Londra, Routledge, 2011.
29. Heather R. Fuller-Iglesias, *The view from back home : interpersonal dynamics of transnational Mexican families*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41 (11)/2015: 1703-1724, <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2015.1022518>, p. 1719, accesat în octombrie 2016.
30. D. F. Bryceson, U. Vuorela, *Transnational Families in the Twenty-first Century*. În D. F. Bryceson, U. Vuorela (eds.) *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*, New York, Berg, 2002, p. 19.
31. Despre acest fenomen de schimbare a comportamentului marital în cazul migraților români, despre perioada de nunți ce se petrec zilnic (în comunitățile în rurale din România) se poate vedea R. G. Anghel (2008).
32. Iulia-Elena Hossu, Op. cit.
33. D.H.J. Morgan, Op. cit.
34. Fernando Herrera Lima, *Transnational Families: Institutions of transnational social space*, în Ludger Pries (ed.) *New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century*, 2001, p. 91.

Bibliography:

- Albu, I. *Dreptul familiei / Family Law*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.
- Anghel, G. R. *Migrația și problemele ei: perspectiva transnațională ca o nouă modalitate de analiză a etnicității și schimbării sociale în România / Migration: the Transnational Perspective as a New Modality of Analyzing Ethnicity and Social Change in Romania*, în *Working Papers*, Cluj-Napoca, Editura ISPMN, 2008.
- Bacaci, A.; Dumitrache, V.-C.; Hageanu, C. *Dreptul*

- familiei / *Family Law*. București, Ediția a 3-a, Editura ALL Beck, 2002.
- Bryceson, D. F.; Vuorela, U. *Transnational Families in the Twenty-first Century*. În D. F. Bryceson, U. Vuorela (eds.) *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. New York, Berg, 2002, p. 3-30.
- Constantinescu, I. M. L. *Biserica și instituția căsătoriei / The Church and the Institution of Marriage*. Condițiile administrării căsătoriei. Studiu juridico-canonic. București, Editura Christiana, 2010.
- Constantinescu, N. *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale / Kinship Relationships in Traditional Societies*. București, Editura Academiei, 1987.
- Costa-Foru, X. *Cercetare monografică a familiei. Contribuție metodologică / Family Monographic Research. Methodological Input*. București, Editura Fundația Regele Mihai I, 1945.
- Ducu, Viorela. *Strategii ale maternității transnaționale: cazul femeilor din România/Strategies of Transnational Motherhood: the Case of Romanian Women*. Cluj-Napoca, Argonaut, 2013.
- Fuller-Iglesias, H. R. "The view from back home: interpersonal dynamics of transnational Mexican families". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41 (11)/2015: 1703-1724, <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2015.1022518>, accesat în 14.10.2016.
- Goulbourne, Harry; Reynolds Tracy; Solomos, John; Zontini, Elisabetta. *Transnational Families. Ethnicities, identities and social capital*. Londra, Routledge, 2011.
- Herrera Lima, F. *Transnational Families: Institutions of transnational social space*. În: Ludger Pries (ed.) *New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century*, 2001, p. 77-93.
- Hossu, Iulia-Elena. *Relațiile de înrudire. Căsătoria – atitudini, practici și dinamici / Kindred Relations. Marriage: Attitudes, Practices and Dynamics*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.
- Hossu, Iulia-Elena; Viorela Ducu. *Departate și totuși aproape: fragmente din viața familiilor transnaționale / Near and yet far away: Fragments from the Life of Transnational Families*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017.
- Ducu, Viorela; Hossu, Iulia. "Bi-national Couples with a Romanian Partner in the European Context", în Viorela, Ducu; Áron Telegdi-Csetri (editori). În *Managing Difference in Eastern-European Transnational Families*. Frankfurt, Peter Lang, 2016, p. 131-148.
- Iluț, P., Băban, A., Cioflica, V. *Familia monoparentală în România și fenomene conexe / Single Parent Family in Romania and Related Phenomena*. Cluj-Napoca, Editura Universitară Clujeană, 2009.
- Kligman, G. *Nunta mortului: ritual, poetică și cultură populară în Transilvania / The Wedding of the Dead: Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania*. Iași, Polirom, 1998.
- Mauss, M. *Eseu despre dar / Essay on the Gift*. Trad.. Silvia Lupescu. Iași, Polirom, prima ediție 1923, 1997.
- Mihăilescu, V. "Familie, case și migrațiune" / "Family, Home, and Migration". În *Sinteza*, 25.12.2015. <http://revistasinteza.ro/familie-case-si-migratie/> [Accesat ianuarie 2019].
- Morgan, D. H. J. *Rethinking Family Practices*. Londra, Palgrave Macmillan, 2011.
- Nedelcu, Mihaela; Wyss, Malika. *Doing family through ICT-mediated ordinary co-presence: Transnational communication practices of Romanian migrants in Switzerland*, în *Global Networks*, 16(2)/2016, p. 202-218.
- Parutis, V. "'Home' for Now or 'Home' for Good?: East European Migrants' Experiences of Accommodation in London". *Home Cultures* 8(3)/2011, p. 265-296.
- Popescu, T. R. *Tratat de dreptul familiei / Family Law*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.
- Robila, M. *Eastern European Immigrant Families*. Londra, Routledge, 2010.
- Salih, R. *Shifting Meanings of Home: Consumption and Identity in Moroccan Women's Transnational Practices between Italy and Morocco*. În: Al-Ali, Nadje, Koser, Khalid (eds): *New Approaches to Migration. Transnational Communities and the Transformation of Home*. London: Routledge, 2002, p. 51-67. (Routledge Research in Transnationalism).
- Scurtu, Vasile. *Termenii de înrudire în limba română / Kinship Terms in Romanian*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966.
- Stahl, H. H. „Rudenie spirituală din Nașie, la Drăguș” / „Spiritual Kinship at Drăguș”, în *Sociologie românească*, vol.1/1936, no. 7-9: 25-36.
- Statistics:
Recensământului 2011: http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/pliante%20statistice/08-Recensamintele%20despre%20religie_n.pdf (accesat la 1 februarie 2019).
- Legislation:
Cod civil, disponibil online la adresa: <https://legeaz.net/noul-cod-civil/BP469/2016>.
Propunere legislativă privind consolidarea statului prin susținerea creșterii demografice, inițiator Pușcaș Iacob. Accesat în octombrie 2018 [http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?cam=1&idp=20079].

*Pictura murală maramureșeană:
meșteri zugravi și interferențe artistice*
de Anca Bratu: un studiu cuprinzător al
vizualității religioase din nordul Transilvaniei
în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea

Anamaria ENESCU

Biblioteca Județeană ASTRA Sibiu

ASTRA County Library of Sibiu

Personal e-mail: annamaria.enescu@gmail.com

*Mural Painting in Maramureș by Anca Bratu:
A Comprehensive Study of Religious Visuality in the 18th and 19th Centuries Northern Transylvania*

Highly appreciated by professionals, artists as well as ordinary spectators, mural painting in Maramureș is a captivating chapter of traditional arts in Romania. The wooden churches situated in this geographical area are best known for their peculiar architecture and mural painting. As Anca Bratu highlights in her book, mural painting connects Orthodox traditions with Western European baroque urban influences. The author describes more than two centuries of religious representations in a contact zone where mural painters successfully synthesized the values of the post-byzantine period and western cultural trends such as Baroque and Rococo. Mural Painting in Maramureș is among the most valuable, precise, fine-grained and relevant analyses of the cultural phenomena echoing continuities and discontinuities of religious visuality in the northern part of Transylvania during the 18th and 19th centuries.

Keywords: mural painting, mural painter, iconography, wooden church, post-byzantine tradition, Baroque, Rococo, Maramureș

Volumul *Pictura murală maramureșeană: meșteri zugravi și interferențe artistice*, o reeditare a cărții cu același titlu publicată în 1982 la Editura Meridiane, este o sinteză a ceea ce reprezintă pictura murală în spațiul cultural al Maramureșului, un studiu critic al celor mai importante monumente din această categorie. Lucrarea este îngrijită și adnotată de Ana Bârcă, iar imaginile sunt aduse la zi de fotografii Dan Dinescu, astfel încât lectura este îmbinată cu o experiență vizuală a

cărei menire este să sporească înțelegerea fenomenelor complexe de fuziune culturală care au avut loc în zona Maramureșului, începând din secolul al XIV-lea și până în zilele noastre, când bisericile din lemn au intrat în patrimoniul național material și în patrimoniul UNESCO.

Lucrarea reeditată se remarcă prin modul de organizare a materialului scris și a imaginilor, care respectă structura inițială a lucrării Ancăi Bratu.

Astfel, au fost adăugate detalii despre spațiul cultural maramureșean, actualizări în ceea ce privește tipologia arhitecturii, datarea monumentelor prin metoda dendrocronologică, conservarea și restaurarea acestora. Numeroasele imagini recente ale monumentelor arhitectonice maramureșene susțin vizual calitatea studiului Ancăi Bratu, actual și pertinent din punct de vedere al abordării teoretice.

„Cuvântul înainte” al primei ediții, redactat de Vasile Drăguț, eminent critic și istoric de artă, cuprinde informații referitoare la studiile realizate în prima parte a secolului al XX-lea de cercetători și istorici români preocupați de spațiul arhitectural și religios al Maramureșului. Sunt menționați: Ioan Mihaly de Apșa, Ioan Bârlea, Tache Papahagi, Simion Reli, Tiberiu Morariu, Alexandru Filipașcu, Victor Brătulescu, Grigore Ionescu. De asemenea, sunt subliniate contribuțiile cercetătorilor români, după cel de-al Doilea Război Mondial, pentru a aduce la cunoștința publicului faptul că pictura murală maramureșeană se remarcă printr-un proces de „asimilare creatoare, originală și autentică” a produțiilor artistice locale și a influențelor artei occidentale. În acest context, prima ediție a lucrării Ancăi Bratu, aduce o interpretare nouă, care în anii '80 ai secolului trecut, punea în lumină „capacitatea de absorbție culturală și puterea de creație originală a mediului artistic maramureșean”.

În Preliminarii, autoarea formulează precis scopul lucrării: „reconsiderarea picturilor murale maramureșene dintr-o perspectivă modificată”. Astfel, în viziunea acesteia, secolul al XVIII-lea a constituit o perioadă de adevărată înflorire a mediului rural, dat fiind faptul că, o multitudine de centre meșteșugărești s-au dezvoltat ducând mai departe filonul post-bizantin

și noile forme de exprimare vizuală ale barocului occidental. Este evidențiată existența simultană a mai multor moduri de reprezentare stilistică aparținând unor zone geografice diferite. Astfel, maramureșenii se dovedesc a fi păstrători ai tradițiilor și, în egală măsură, inovatori, căci în cultura românească din această zonă au fost conservate elemente post-bizantine, cărora li s-au adăugat cele aparținând barocului occidental. Pictura murală maramureșeană cuprinde deopotrivă elemente de continuitate și discontinuitate: „departe de a fi un fenomen de decadentă prin rusticizare, ea ne vorbește despre capacitatea receptivă a colectivității locale care dorește să se afirme”. Din această perspectivă, constituie o formă înaltă de sinteză culturală, în care sunt vizibile deopotrivă elementele noi și cele tradiționale.

Anca Bratu analizează opera de artă dincolo de propriile calități de compoziție ori iconografie. În viziunea acesteia, pictura murală este o oglindire a personalității autorului, a zugravului artist și a sensibilității spirituale a acestuia. Sunt identificate următoarele surse de informații: cărți vechi bisericești, teme iconografice și semnături ale unor pictori zugravi, care se regăsesc pe iconostase. Sunt analizate în detaliu textul și contextul vizual al picturii murale maramureșene și, în egală măsură, sunt aduse la lumină trăsăturile care marchează fundamental contextul cultural maramureșean și identitatea acestei regiuni. Aceste forme arhitectonice religioase din lemn au luat naștere în comunitățile țărănești din Maramureș, iar complexitatea lor structurală reprezintă obiectul de studiu al mai multor categorii de specialiști, fie ei arhitecți, critici de artă ori restauratori. Este evident că valoarea culturală patrimonială a picturilor murale din bisericile de lemn situate în această regiune este

determinată în principal de originalitatea îmbinării elementelor vizuale tradiționale cu cele provenind din Europa Occidentală. În acest sens, autoarea remarcă modul în care sunt asociate elemente iconografice și ornamentale.

Este vorba despre un proces complex de transfer al valorilor tradiționale, o transformare fundamentală, o trecere care marchează modernitatea bisericilor de lemn maramureșene. Pentru localnicii din Maramureș, zonă de confluență culturală, elementele noi au constituit întotdeauna o provocare de ordin estetic. Transferul elementelor aparținând barocului occidental într-o zonă dominată de tradiția post-bizantină marchează contopirea a două tipuri de vizualitate având ca sursă forme ale creștinismului european.

Sunt prezentate programele iconografice specifice Maramureșului istoric, structurile stilistice caracteristice picturii murale maramureșene din secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea, tehnicile folosite pentru realizarea acesteia. O bună parte din lucrarea Ancăi Bratu cuprinde date despre meșterii zugravi, modul în care au realizat picturile murale și influențele tradiționale și occidentale pe care au reușit să le îmbine în mod admirabil. Sunt analizate lucrările meșterilor Alexandru Ponehalski, Radu Munteanu, Toader Hodor, Ianoș Opriș, Ioan Plohod, dar și ale unor anonimi, punându-se în evidență caracteristicile iconografice specifice fiecăruia. Sunt examinate însușirile predominante, evidențiindu-se „calitățile miniaturale ale picturii de icoane” din lucrările lui Alexandru Ponehalski ori „plăcerea improvizației și a jocului fanteziei cu formele și motivele ornamentale atât de dragi barocului și rococoului” caracteristice lui Toader Hodor. Meșterii zugravi au participat activ la procesul de emancipare artistică, fenomen complex al devenirii poporului român de-a lungul istoriei. În acest sens, autoarea evidențiază unitatea și continuitatea tradițiilor, cărora li se alătură elemente occidentale, considerate noi. Lumea rurală românească dovedește încă o dată capacitatea sa creatoare puternică atunci când este vorba despre procesul de sinteză culturală, în care sunt cuprinse fenomene de esențializare ori discontinuitate.

Multitudinea de interferențe culturale care are loc de-a lungul secolelor în Maramureș a determinat restructurarea artei tradiționale din această zonă. Sunt remarcate, pe bună dreptate, modul sensibil în care meșterii zugravi ai Maramureșului au păstrat și transmis deopotrivă tradițiile, creând legături noi între generații, dovedind înalta valoare stilistică a operelor cărora le-au dat naștere. Procesul de fuziune îndelungat și complex a determinat identitatea vizuală a bisericilor de lemn maramureșene, remarcabile prin arhitectura și pictura murală, în care se regăsesc urme ale stilului gotic și romanic, creionate asupra fondului post-bizantin.

Volumul include o serie de considerații asupra

lucrărilor de restaurare ori renovare care au făcut din aceste piese arhitectonice monumente valoroase ale spațiului geografic românesc. Autoarea analizează modul în care s-a desfășurat transferul cultural, subliniind specificul culturii religioase receptoare maramureșene și modul în care aceasta a asimilat influențe occidentale.

Lucrarea Ancăi Bratu este o analiză complexă a picturii murale a bisericilor de lemn din Maramureș, în care sunt cuprinse aspecte esențiale legate de lucrările meșterilor zugravi și o perspectivă critică asupra iconografiei, a sensibilității spirituale specifice zonei, în contextul cultural care a favorizat transformări stilistice remarcabile. Prin structura clară, expresivitatea limbajului, abordarea științifică admirabilă, Pictura murală maramureșeană: meșteri zugravi și interferențe artistice face parte din referințele obligatorii pentru istorici de artă, restauratori, arhitecți, pictori sau studenți la arte. În egală măsură, este o lectură care se adresează publicului larg, interesat de pictura murală din bisericile de lemn maramureșene și iubitor al artei tradiționale.

Note:

1. Vasile Drăguț, „Cuvânt înainte”, în Anca Bratu, *Pictura murală maramureșeană: meșteri zugravi și interferențe artistice*, p. 15.
2. Ibidem, p. 14.
3. Anca Bratu, *Pictura murală maramureșeană: meșteri zugravi și interferențe artistice*, p. 20.
4. *Op. cit.*, p. 21.
5. *Op. cit.*, p. 96.
6. *Op. cit.*, p. 223.

Bibliography:

Bratu, Anca. *Pictura murală maramureșeană: meșteri zugravi și interferențe artistice / Mural Painting in Maramureș: Painters and Artistic Interferences*, ed. îngrijită și adnotată: Ana Bârcă; foto: Dan Dinescu; cuvânt înainte: Vasile Drăguț. București: Editura ACS, 2015.

Observații privind anxietatea învățării limbii române ca limbă străină și comunicarea interculturală

Radu DRĂGULESCU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: dradgulescu@gmail.com

Notes On Anxiety Of Learning Romanian As Foreign Language And Intercultural Communication

Going through multiple transfers and interferences, constantly changing, the Romanian language and its study face an increased interest from citizens of other nationalities. Language research must transcend its approach as a system of signs and insist on it as functionality, as a social determined individual product. Language evolves not only in structural relationships that maintain the system in balance, but also, in relation to other phenomena of a spiritual, cultural, artistic, social, extra-linguistic nature. This paper aims to review some theories of foreign language anxiety and some factors that occurred during the process of teaching and learning of Romanian as foreign language observed as intercultural communication.

Keywords: Romanian as foreign language, foreign language anxiety, second and third language acquisition, language transfer

Aflată în continuă schimbare, cunoscând transferuri și interferențe multiple, limba română și studiul ei au cunoscut un interes sporit din partea cetățenilor de alte naționalități. Cercetarea limbii trebuie să transcende abordarea acesteia ca un sistem de semne, analizând-o și ca funcționalitate, ca produs individual social determinat. Limba se dezvoltă nu numai conform relațiilor structurale ce mențin sistemul în echilibru, ci și, îndeosebi, în relație cu alte fenomene de ordin spiritual, cultural-artistic, social, extralingvistic. Prezenta lucrare își propune să discute o serie de teorii asupra anxietății specifice procesului de predare-învățare a românei ca limbă străină și o analiză calitativă a factorilor care au declanșat-o pornind de la comunicarea interculturală.

Lucrarea are la bază o serie de observații din experiența proprie, acumulată în cadrul orelor de limbă română predată ca limbă străină studenților străini înmatriculați la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, în „anul pregătitor”. Conform legislației în vigoare, pentru a putea urma cursurile facultăților din România, studenții proveniți din afara țării trebuie să cunoască limba română, în consecință, dacă este nevoie, vor urma cursurile din cadrul acestui an pregătitor, timp de două semestre. Conform rezoluției din 2001 a Consiliului Uniunii Europene și a ordinului nr. 6156/2016 modificat prin ordinul nr. 3873/2017 privind organizarea și desfășurarea anului pregătitor de limbă română pentru cetățenii străini, competențele lingvistice ale

studentilor sunt certificate printr-un Certificat de Competență Lingvistică, nivel minim B1, obținut în urma unui examen final de evaluare, organizat după minimum 28 de săptămâni de activități didactice în care fiecare trebuie să acumuleze, în urma evaluărilor (examene, colocvii etc.), 60 de credite ECTS. În urma examenului final vor fi evaluate aptitudinile de înțeles, citit, scris, vorbit româna.

Așa cum arătam și cu alte ocazii, orice experiență educațională/didactică reprezintă o nouă treaptă spre mai buna înțelegere a lumii și a propriei noastre persoane. Acest fapt este valabil nu numai pentru studenți, ci, în egală măsură, și pentru cadrele didactice. Modul în care se desfășoară o activitate de predare-învățare se află în directă interdependență cu contextul. Acesta joacă un rol decisiv, fie că vorbim de un context informal (familie, colegi, prieteni), formal (școală) sau non-formal (jocuri educaționale și alte activități). Din punctul nostru de vedere, toate trei sunt la fel de importante și, fiecare în parte, are rolul său esențial. Întrucât, în cazul de față, învățarea limbii române are loc în România, în cadrul comunității, culturii și spiritualității românești, vom vorbi despre un context endo-lingvistic.

În încercările de identificare a dificultăților în procesul de predare-învățare a limbii române ca limbă străină trebuie avute în vedere mai multe aspecte: statutul unei limbi este perceput diferit de persoanele care o învață, de cele care o predau și de context. Studenții străini care învață în țara noastră limba română ca limbă străină (context endo-lingvistic) o vor percepe altfel decât cei care o învață în țările din care provin sau într-o altă țară străină (exo-lingvistic), chiar dacă o învață de la un lector român sau în cadrul unui lectorat de limbă română, într-o țară în care româna se numără printre limbile oficiale sau/și este acceptată (semi-endo-lingvistic). Pentru profesor româna va fi L1, pentru studenți, rar L2, mai probabil L3, iar contextul este evident unul diferit în funcție de momentul, locul, motivele actului învățării etc.

Stabilind contextul, trebuie specificată neomogenitatea grupurilor de studenți străini care urmează cursurile anului pregătitor de limbă română: atât din punctul de vedere al vârstei, cât și din punct de vedere social, etnic, rasial, sexual, intelectual, spiritual, religios, dar și anxios și motivațional. Scopul este însă același: învățarea limbii române.

Am mai precizat că, în privința anxietății care poate interveni, atât în cazul învățării cât și al predării, ultimele trei decenii au cunoscut o multitudine de studii care au încercat, pe de o parte să îi demonstreze existența și, pe de alta, să identifice și să analizeze factorii care o cauzează. O primă abordare datează încă din 1947 într-un studiu care a indicat o corelare negativă între gândirea anxioasă și rezultatele obținute de elevi la orele de latină. Puțin mai târziu, Orval

Hobart Mowrer face o serie de referiri la relația dintre procesul învățării (în general) și anxietate.

Majoritatea cercetătorilor sunt de acord că există acest tip de anxietate, specific învățării unei limbi străine. Pionieri în acest domeniu, Elaine și Michael Horwitz și Joann Cope au atras încă din 1986 atenția asupra acestui fenomen, pe care îl definesc ca specific anxiety reaction, de sine stătătoare și nu ca pe o formă de anxietate generală centrată asupra învățării limbilor străine. Spielberger definea anxietatea ca sentimentul de aprehensiune, tensiune, îndoiala de sine, nervozitate și frustrare, care sunt însoțite de o stimulare a sistemului nervos.

Într-o lucrare de referință ce a cunoscut numeroase reeditări începând din 1953 până în prezent, Hilgard, Atkinson & Atkinson descriu anxietatea drept o stare emoțională „of apprehension, a vague fear that is only indirectly associated with an object”. În opinia lui Scovel, anxietatea este o stare emoțională incomodă, care determină persoana care o trăiește să experimenteze tensiunea unui pericol iminent în fața căruia să se simtă impotentă. Această stare afectivă poate fi clasificată în trei tipuri: anxietatea de trăsături, anxietatea de stare și anxietatea specifică situației. Prima este o trăsătură stabilă, constantă a personalității, o dispoziție comportamentală dobândită care îi determină pe un individ să perceapă o gamă largă de situații non-periculoase ca fiind amenințătoare. Anxietatea de stare constituie o caracteristică efemeră și temporară a personalității unui individ, care variază în intensitate și fluctuează în timp. Potrivit lui MacIntyre & Gardner persoanele cu anxietate specifică situației pot considera o anumită situație ca fiind o stare de anxietate provocatoare în anumite medii.

Horwitz a arătat că învățarea limbilor străine este clasificată ca fiind specifică situației, iar din punctul de vedere al lui Horwitz et al., anxietatea învățării unei limbi străine, reprezintă „a distinct complex of selfperceptions, beliefs, feelings and behaviors related to classroom language learning arising from the uniqueness of the language learning process”, definiție acceptată și de MacIntyre & Gardner: „the feeling of tension and apprehension specifically associated with second language contexts, including speaking, listening, and learning”.

Totodată, autorii identifică trei tipuri de anxietate în învățarea limbilor străine: 1. aprehensiune comunicațională; 2. anxietate față de testări; 3. teama de evaluări negative. Primul tip se manifestă în comunicarea orală (în special în cadrul unor grupuri mai mari de vorbitori) prin timiditate sau refuz de a se exprima într-o limbă străină sau de a decodifica mesaje într-o limbă străină (persoanele respective spun că aud doar un zgomot neinteligibil). Cel de al doilea tip este provocat de teama față de eșec, mai ales

dacă ținem seama de faptul că multe persoane percep orice rezultat care nu este perfect drept un eșec. Cel de al treilea, aprehensiunea față de evaluarea negativă din partea celorlalți conduce la încercarea de a evita astfel de situații și la evitarea relațiilor sociale; în acest caz, persoanele se vor teme nu numai de ceea ce crede profesorul/instructorul despre ele, ci și de ceea ce cred colegii. Motivul pare simplu: adulții se percep, în mod obișnuit, ca indivizi inteligenți, adaptați/integrați social, sensibili la diferitele fenomene socio-culturale. Aceste presupuneri sunt rareori contestate atunci când se comunică într-o limbă maternă, iar mesajele sunt, de obicei, înțelese fără dificultate. Cu acestea, situația învățării unei limbi străine este în contrast evident. Deoarece încercările de comunicare individuale vor fi evaluate în conformitate cu standarde lingvistice și socio-culturale incerte sau chiar necunoscute, comunicarea în a doua limbă presupune asumarea de riscuri și este problematică. Întrucât operațiile mentale complexe și non-spontane sunt necesare pentru a comunica, orice performanță în L2 este probabil să provoace la unele persoane impresia că nu sunt comunicatori competenți și să ducă la reticență, neîncredere în sine, frică sau chiar panică.

În încercarea de a identifica existența anxietății și diferitele grade pe care le poate atinge, autorii au întocmit, încă din 1983, celebrul FLCAS (Foreign Language Classroom Anxiety Scale). Acest chestionar a fost adoptat de majoritatea cercetătorilor din domeniu și utilizat în întreaga lume în măsurarea și analiza anxietății învățării limbilor străine.

O altă cauză, de multe ori semnificativă, a anxietății s-au dovedit a fi diferențele culturale dintre cursanți și dintre cursanți și cadrele didactice. Diferențele culturale par a influența decisiv intercomunicarea, fapt care constituie obiectul lucrării de față.

Cercetarea noastră s-a desfășurat de-a lungul unui semestru, timp de 14 săptămâni, 6 ore pe săptămână, din octombrie 2017 până în februarie 2018, iar grupul țintă a cuprins 7 studente și 8 studenți, cu vârste cuprinse între 18 și 20 de ani. Dat fiind numărul mic de participanți, nu ar fi fost relevantă întreprinderea unei cercetări cantitative, dar, în cadrul cercetării calitative, am folosit o serie de întrebări din chestionarul FLCAS (vom reveni asupra lor și le vom discuta).

Țările de proveniență ale studenților și studentelor sunt Israel (7 persoane: 4M + 3F), Turkmenistan (3 persoane: 2M + 1F, toate s-au alăturat grupului în a doua săptămână de curs), Germania (o persoană: 1M), Venezuela (o persoană: 1F), Pakistan (o persoană: 1F, s-a alăturat grupului în a doua săptămână de curs), Egipt (o persoană: 1M, s-a alăturat grupului în a doua săptămână de curs și este și cetățean neozelandez), Kazahstan (1F, s-a alăturat grupului în a patra săptămână de curs). Așadar, cunoaștem categoriile

de vârstă a subiecților, sexul, motivația și contextul. Nu cunoaștem așa-numitul background al fiecărei persoane, nici dacă au fost școliți în școli private sau de stat, nici situația socială/materială (informație utilă, întrucât persoanele înstărite sunt mai încrezătoare în sine, dar cei mai mulți nu au vrut să răspundă, considerând-o o întrebare indiscretă), dar cunoaștem L1 și L2, L3. Acestea sunt:

- pentru toate persoanele din Israel L1 este araba, L2, L3 în această ordine, ebraica și engleza;

- pentru persoanele din Turkmenistan L1 este turkmena; pentru două dintre ele L2 și L3 sunt rusa și engleza; pentru una L2 și L3 sunt turca, rusa și engleza (și au vagi cunoștințe de coreeană care, spun subiecții, a fost introdusă de curând în școli ca limbă străină);

- pentru persoana din Germania, L1 este kurda, iar L2, L3 persana, engleza și germana (în ordinea indicată de subiect);

- pentru persoana din Venezuela, L1 este spaniola, L2 și L3 fiind engleza și coreeana (pe care vrea să o studieze la nivel universitar, așadar putem presupune că are o pregătire lingvistică și skilluri în plus față de colegii ei);

- pentru persoana din Pakistan, L1 este araba, iar L2 engleza;

- pentru persoana din Egipt, L1 este araba, L2 engleza.

- pentru persoana din Kazahstan, L1 este cazaca, L2, L3 sunt rusa și engleza.

Menționăm că araba este o limbă VSO (verb-subiect-obiect), germana, engleza și rusa SVO, spaniola și turkmena SOV.

În privința contextului, un aspect important al învățării limbii române, de către acești studenți străini este că acest proces, când nu se poate desfășura, din varii motive, direct în română, se desfășoară prin intermediul limbii engleze (de regulă atunci când este nevoie de explicații suplimentare și informații pe care studenții nu le înțeleg în română). În opinia noastră, acest fapt are un impact important în învățarea limbii române.

Cercetarea noastră s-a desfășurat constant de-a lungul semestrului, sub formă de interviuri/discuții cu fiecare student și studentă în parte, dar și în cadrul așa-numitelor focused groups, de multe ori în română, deseori sub formă de exerciții, pentru a înlesni comunicarea, exprimarea sentimentelor. Am renunțat la folosirea chestionarelor FLCAS, întrucât am întâmpinat reticențe, din partea unora, în oferirea acordului de a participa (mai exact de a oferi informațiile în scris, fiind îngrijorați cu privire la scopul exact al cercetării), dar au fost unanim de acord să ofere răspunsurile la întrebări sub formă orală, sub protecția anonimatului. Studenții și studentele provin din culturi diferite și o parte au diverse temeri

și prejudecăți, din punctul nostru de vedere încă o sursă a anxietății, asupra căreia vom reveni atunci când vom discuta rezultatele analizei noastre. Având în vedere precizările anterioare și fiind vorba despre o cercetare calitativă și nu cantitativă, nu am mai calculat coeficienți statistici precum media dintre scala Likert 1-5 din FLCAS. În aceste condiții nu a fost nici necesară stabilirea oportunității modificării scalei Likert de la 5 itemi (1. Strongly Agree 2. Agree .3. Neither Agree nor Disagree.4. Disagree.5. Strongly Disagree) la 6 (1. Strongly Agree 2. Agree 3. Somehow Agree 4. Somehow Disagree.5. Disagree.6. Strongly Disagree), pentru ca studenții să nu aleagă direct mijlocul (3), din dorința de a rămâne neutri și din motive care țin de fundamente culturale, în special a persoanelor care provin din spațiul asiatic . Mai mulți cercetători au indicat preferința unor culturi pentru neutralitate: Nowlis, Kahn & Dhar , Harzing , Wang, Hempton, Dugan & Komives . Din punctul nostru de vedere, demersul modificării scalei Likert nici nu este neapărat relevant, pentru că modificarea scalei nu este suficientă sau o soluție - respondentul poate la fel de bine să aleagă (3) sau (4) din aceleași considerente din care ar fi ales (3) în varianta inițială a scalei.

Toți participanții au mai vizitat și alte țări în afară de cea natală, au așadar ceea ce specialiștii numesc *abroad experience*, un alt factor important de luat în calcul atunci când este analizată FLA. Cei mai mulți au mai auzit vorbindu-se românește sau chiar au mai fost în România, pentru că au rude aici.

Nivelul de anxietate a învățării limbii române ca limbă străină, măsurat în clasă, interesul manifestat față de activitățile didactice și rezultatele academice au evidențiat, în analiza noastră, diferențe semnificative referitoare la cunoașterea anterioară a mai multor limbi pe lângă L1 și engleză, iar cunoașterea englezei joacă un rol important, în special în comunicarea cu nativii și scăderea anxietății în relație cu adaptarea și integrarea studenților străini în România.

Studenții și studentele din grupul observat de noi au realizat analogii nu numai cu propria L1, ci și cu engleza sau alte L2 cunoscute, diferențe majore apărând atunci când acestea, asemenea englezei, sunt limbi analitice. Apropierea dintre spaniolă și română (faptul că ambele sunt limbi romanice) a facilitat învățarea limbii române de către studenta din Venezuela.

Am prezentat starea anxietății conform FLCAS într-un studiu recent . Referindu-ne strict la obiectul cercetării noastre, cursanții au declarat unanim că respectă valorile, normele și credințele persoanelor care provin din alte culturi și că sunt interesați să afle cât mai multe despre ele dacă li se oferă ocazia, în special de cultura română. Dar, la finele anului, am descoperit că, în afară de ce au aflat de la cursurile

de specialitate, din cadrul anului pregător, nu au cunoștințe noi cu privire la cultura și civilizația noastră. Majoritatea dintre ei au călătorit prin România, dar nu știu să spună nimic în afară de numele localității sau obiectivului turistic (cei mai mulți cunosc Transfăgărășanul și Clujul, dar trei dintre cursante au fost la Cluj doar pentru Iulius Mall și nu știu nimic altceva despre vechiul oraș transilvan). Toți au declarat că respectul față de alte culturi constituie baza comunicării interculturale, dar șase dintre participanți recunosc că se feresc de anumite declarații sincere, din cauza corectitudinii politice. Unanim au fost de acord că lipsa sau ameliorarea sprijinului social le-ar afecta activitatea de învățare, iar problemele de integrare i-ar determina să se întoarcă în țara natală sau să studieze în alte țări. Atitudinea pe care o resimt din partea românilor este pozitivă, niciun cursant nu a întâmpinat ostilități sau reacții șovine cât timp s-a aflat în România și toți se simt acceptați și în siguranță în țara noastră.

Toți respondenții au declarat că, la sosirea în România, au fost tentați să caute cetățeni ai țărilor din care provin, vorbitori ai limbii lor materne sau măcar vorbitori ai limbilor pe care le cunosc, cu toate că aceeași respondenți au recunoscut că nu identificat schimbări majore cu privire la cultură și civilizație, în consecință nu au suferit în urma așa-numitului șoc cultural. Majoritatea au declarat că vorbesc cu nativii români în limba engleză. Cei mai mulți formează „biserițuțe” cu colegii pe care i-au cunoscut anterior, iar o parte dintre cei care nu cunosc pe nimeni se izolează și refuză să mai fie activi la activitățile didactice, în consecință vor răspunde doar la solicitările cadrului didactic, dar nu vor interrelaționa cu ceilalți din proprie inițiativă. În pauze sau când era nevoie de explicații suplimentare și precizări, turkmenii au vorbit turkmenă, iar vorbitorii de arabă L1 au folosit această limbă. Studenta cu L1 spaniolă a comunicat cu colegii în română și engleză. Cu toții au fost implicați în activități care să încurajeze stabilirea relațiilor cu studenți români - voluntariat FITS, colocvii studențești, lansări de carte, seri de poezie etc., iar la finele anului universitar au participat la cursul festiv din cadrul festivității de încheiere a studiilor, când au fost îmbrăcați în robe, au primit diplome și a fost strigat catalogul, un moment emoționant și prilej de mare bucurie pentru ei, mărturisind că au fost foarte impresionați.

În privința procesului didactic, acesta nu a fost centrat pe promovarea examenelor, activitățile insistând pe comunicare și interactivitate în limba română. Li s-a explicat din prima săptămână care sunt obiectivele activităților didactice, formele și criteriile de evaluare și ce se așteaptă de la ei. În sesiune, anxietatea a cunoscut un nivel ridicat, dar odată cu promovarea primelor examene, acesta a

scăzut substanțial. Un nivel crescut al anxietății a fost înregistrat odată cu aflarea faptului că trebuie să promoveze examenul final, introdus în acest an, și că au nevoie de nivelul B1 pentru a-și putea continua studiile în limba română, la universități din România. Activitatea de predare-învățare a dat roade atunci când s-a concentrat mai mult pe comunicare și interactivitate decât pe învățarea mecanică a elementelor de morfosintaxă (acestea fiind însușite în procesul comunicării în limba română), chiar pornind de la GALR, o „lucrare construită (...) pe o concepție sintactic-funcțională, iar în cadrul acesteia, pe o metodă generativ-transformațională”.

Cât despre anxietatea privind evaluarea colegială, acesta a fost mereu absentă, niciunul dintre participanți nesimțind în vreun fel presiuni din acest punct de vedere (colegii nu râd dacă răspund greșit, un dau ochii peste cap dacă intervin în discuție, dacă răspund la solicitările cadrelor didactice etc.).

Nivelul scăzut al anxietății se datorează și faptului că interesul lor pentru învățarea limbii române are o motivație concretă, iar asta schimbă multe datele problemei, pentru că mulți au ales să facă asta și asta își doresc. În consecință, anxietatea este mai scăzută decât în cazul în care ar fi fost obligați să învețe o limbă (așa cum se întâmplă în școală, în multe țări). De asemenea, motivația reprezintă o importanță variabilă afectivă cu privire la care au fost concepute mai multe teorii (modelul social-educational, modelul centrat pe proces, teoria auto-determinării etc.).

Referitor la studiile care insistă asupra anxietății învățării limbilor străine, căutând diferențe în funcție de gen, cercetarea noastră nu a descoperit așa ceva strict legat de subiectul acesta. Conform unor autori persoanele de sex feminin ar avea abilități lingvistice superioare și ar obține rezultate mai bune atât în achiziția limbii materne cât și în învățarea unor noi limbi. Mai mult, interesul lor pentru învățare ar fi mai ridicat, iar rezultatele academice sunt superioare celor ale persoanelor de sex masculin. Nivelul anxietății în comunicarea cu vorbitorii nativi ai limbii țintă ar fi mai crescut la persoanele de gen masculin și ar fi cert că the students' foreign language achievement levels differed significantly in terms of gender. Din discuțiile pe care le-am purtat, fetele se tem mai mult decât băieții să vorbească cu vorbitorii nativi, în special din cauza timidității sau/și a prejudecăților impuse de acasă. Băieții comunică mai ușor și intră în vorbă, în special cu fete, în club/oraș. Din analiza noastră, ar reieși că studentele sunt mai anxioase decât studenții, dar vorbim aici despre coroborarea mai multor factori, în special socio-culturali și psihologici și vom reveni asupra acestui aspect într-o lucrare viitoare, susținută și de o cercetare cantitativă, întrucât datele pe care le-am acumulat până la acest moment nu sunt concludente, din punctul nostru de

vedere.

Alegerile vestimentare, vârsta, tonul vocii și sexul cadrelor didactice sunt, de asemenea, factori importanți în creșterea nivelului de anxietate al participanților. Pentru majoritatea studentelor sexul cadrelor didactice pare a fi irelevant, dar majoritatea studenților au declarat că ar prefera profesori de sex masculin (fără a motiva afirmația) și, totodată, studenții s-au dovedit a fi mai reticenți în a vorbi deschis despre anxietăți și problemele pe care le întâmpină în procesul educațional. Trei dintre ei au declarat că a recunoaște și a vorbi despre asemenea probleme trădează un semn de slăbiciune, ce nu face cinste unui bărbat.

Note:

1. https://www.edu.ro/sites/default/files/fisiere%20articole/ORDIN_6156_2016.pdf.
2. <https://www.edu.ro/sites/default/files/fisiere%20articole/ORDIN%203873-2017.pdf>
3. Cross-linguistic influence in learning Romanian as a foreign language in endo-linguistic context, in The Proceedings of the International Conference Literature, Discourse and Multicultural Dialogue, vol. 5, Târgu Mureș, 2017, p. 58-68, <http://www.upm.ro/ldmd/LDMD-05/Lds/Lds%2005%2007.pdf>; Observații privind câteva dificultăți în predarea-învățarea limbii române ca limbă străină într-un context endo-lingvistic, în Transilvania nr. 8, 2018.
4. Radu Drăgulescu, „O cercetare calitativă asupra învățării limbii române ca limbă străină în context endo-lingvistic”, în Transilvania, nr. 9, 2018.
5. Harold Dunkel, „The effect of personality on language achievement”, în Journal of educational psychology, 38(3), 1947, p. 177-182.
6. Orval Hobart Mowerer, *Learning Theory and Personality Dynamics*, Ronald Press Company, 1950.
7. Elaine K. Horwitz, Michael B. Horwitz, Joann Cope, Foreign language classroom anxiety, în The Modern Language Journal 70 (1980), p. 125-132.
8. Charles Spielberger, „Anxiety as an emotional state in Anxiety”, în Current Trends in Theory and Research, Spielberger (ed.), Academic Press, New York, 1972, p. 3-19.
9. Ernest Hilgard, Richard Atkinson, Rita Atkinson, *Introduction to psychology*, apud Thomas Scovel, „The effect of affect on foreign language learning: A review of the anxiety research”, în Horwitz & Young (eds.), *Language anxiety: From theory and research to classroom implications*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, p. 15-24.
10. Thomas Scovel, „The effect of effect on foreign language learning: A review of anxiety”, în The Modern Language Journal, 76(1), 1978.
11. Charles Spielberger, *Theory and research on anxiety. Anxiety and behavior*, New York, Academic press, 1966.
12. Peter MacIntyre, Richard Gardner, „Methods and

results in the study of anxiety and language learning: A review of the literature“, în *Language Learning*, 41(1), 1991, p. 85-117.

13. Elaine Horwitz, „Language anxiety and achievement“, în *Annual Review of Applied Linguistics*, 21, 2001, p. 112-126.

14. Elaine K. Horwitz, Michael B. Horwitz, Joann Cope, „Foreign language classroom anxiety“, în *The Modern Language Journal* 70, 1980, p. 125-132.

15. Peter MacIntyre, Robert Gardner, „The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language learning“, în *Language learning*, 44 (2), 1994, p. 283-305.

16. Elaine K. Horwitz, Michael B. Horwitz, Joann Cope, „Foreign language classroom anxiety“, în *The Modern Language Journal* 70, 1980, p. 128.

17. Modificarea este propusă și aplicată de Robert Dykes, *The Effect of Communicative Based Teaching on Foreign Language Anxiety*, 2017, p. 41.

https://www.researchgate.net/publication/316272442_The_Effect_of_Communicative_Based_Teaching_on_Foreign_Language_Anxiety?enrichId=rgreq-b6f2c8cddb88bc92a35acc2b27b3fd4c-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMxNjI3MjQ0MjtBUzo0ODUwNzk1MDA3NTkwNDBAMTQ5MjY2MzMzMzQ1NQ%253D%253D&el=1_x_3&_esc=publicationCoverPdf

18. Stephen Nowlis, Barbra Kahn, Ravi Dhar, „Coping with ambivalence: The effect of removing a neutral option on consumer attitude and preference judgments“, în *Journal of Consumer Research*, 29(3), 2002, p. 319-334.

19. Anne-Wil Harzing, „Response Styles in Cross-national Survey Research A 26-country Study“, în *International Journal of Cross Cultural Management*, 6(2), 2006, p. 243-266.

20. Rui Wang, Brian Hempton, John Dugan, Susan Komives, „Cultural Differences: Why Do Asians Avoid Extreme Responses?“, în *Survey Practice*, 1(3), 2013. <https://surveypractice.scholasticahq.com/article/2913-cultural-differences-why-do-asians-avoid-extreme-responses>

21. Radu Drăgulescu „O cercetare calitativă asupra învățării limbii române ca limbă străină în context endo-lingvistic“, în *Transilvania*, nr. 9, 2018.

22. Simina-Maria Dan, „Considerații privind tratarea complementului secundar în GALR“, în *Dacoromania*, serie nouă, XV, 2010, nr.1, Cluj-Napoca, p. 48.

23. Majoritatea sunt sintetizate de Yunus Dogan și Murat Tuncer în „Examination of Foreign Language Classroom Anxiety and Achievement in Foreign Language in Turkish University Students in Terms of Various Variables“, în *Journal of Education and Training Studies*, vol 4, nr 5, 2016, p. 18-29; Gökhan Öytürk, Nurdan Gürbüz, „The impact of gender on foreign language speaking anxiety and motivation, în *Procedia* – Social and Behavioral Sciences 70, 2013, p. 654-665 și Mahfuzah Binti Rafeka,

Nur Hani Laily Bt Ramli, Halimatussaadiah Bt Iksana, Nurhazlin Mohd Harith, Athirah Izzah Bt Che Abas, „Gender and Language: Communication Apprehension in Second Language Learning, în *Procedia*“, *Social and Behavioral Sciences* 123, 2014, p. 90-96.

24. A se vedea Yunus Dogan și Murat Tuncer „Examination of Foreign Language Classroom Anxiety and Achievement in Foreign Language in Turkish University Students in Terms of Various Variables“ în *Journal of Education and Training Studies*, vol 4, nr 5, 2016, p. 18-29.

25. Yunus Dogan și Murat Tuncer, „Examination of Foreign Language Classroom Anxiety and Achievement in Foreign Language in Turkish University Students in Terms of Various Variables“, în *Journal of Education and Training Studies*, vol 4, nr 5, 2016, p. 22.

Bibliography:

Dan, Simina-Maria, „Considerații privind tratarea complementului secundar în GALR“, în *Dacoromania*, serie nouă, XV, 2010, nr.1, Cluj-Napoca, p. 48-56.

Dogan, Yunus, Tuncer, Murat, „Examination of Foreign Language Classroom Anxiety and Achievement in Foreign Language in Turkish University Students in Terms of Various Variables“, în *Journal of Education and Training Studies*, vol 4, nr 5, 2016, p. 18-29.

Drăgulescu, Radu, „Considerations regarding the influence of L1 and L2 on learning of Romanian language by students from abroad“, în *Journal of Romanian Literary Studies* 12, 2017.

Drăgulescu, Radu, „Cross-linguistic influence in learning Romanian as a foreign language in endo-linguistic context,“ in *The Proceedings of the International Conference Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, vol. 5, Târgu Mureș, 2017, p. 58-68.

Drăgulescu, Radu, „Observații privind câteva dificultăți în predarea-învățarea limbii române ca limbă străină în context endo-lingvistic“ / „Notes on some difficulties of teaching and learning romanian as foreign language in endo-linguistic context“, în *Transilvania*, 8, 2018.

Drăgulescu, Radu, „O cercetare calitativă asupra învățării limbii române ca limbă străină în context endo-lingvistic“, în *Transilvania*, nr. 9, 2018.

Dunkel, Harold, „The effect of personality on language achievement“, în *Journal of educational psychology*, 38(3), 1947, p. 177-182.

Dykes, Robert, *The Effect of Communicative Based Teaching on Foreign Language Anxiety*, 2017, p. 37-49.

Harzing, Anne-Wil, „Response Styles in Cross-national Survey Research A 26-country Study“, în *International Journal of Cross Cultural Management*,

- 6(2), 2006, p. 243-266.
- Hilgard, Ernest, Atkinson, Richard, Atkinson, Rita, *Introduction to psychology*, apud Thomas Scovel, „The effect of affect on foreign language learning: A review of the anxiety research“, în Horwitz & Young (eds.), *Language anxiety: From theory and research to classroom implications*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, p. 15-24.
- Horwitz, Elaine K., Horwitz, Michael B., Cope, Joanne, „Foreign language classroom anxiety“, în *The Modern Language Journal* 70, 1980, p. 125-132.
- Horwitz, Elaine, „Language anxiety and achievement“, în *Annual Review of Applied Linguistics*, 21, 2001, p. 112-126.
- Horwitz, Elaine, „The Beliefs about Language Learning of Beginning University Foreign Language Students“, în *The Modern Language Journal*, 72, 1988, p. 283-294.
- https://www.edu.ro/sites/default/files/fisiere%20articole/ORDIN_6156_2016.pdf.
- <https://www.edu.ro/sites/default/files/fisiere%20articole/ORDIN%203873-2017.pdf>.
- MacIntyre, Peter, Gardner, Richard, „Methods and results in the study of anxiety and language learning: A review of the literature“, în *Language Learning*, 41(1), 1991, p. 85-117.
- MacIntyre, Peter, Gardner, Robert, „The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language learning“, în *Language learning*, 44 (2), 1994, p. 283-305.
- Mowerer, Orval Hobart, *Learning Theory and Personality Dynamics*, Ronald Press Company, 1950.
- Nowlis, Stephen, Kahn, Barbra, Dhar, Ravi, „Coping with ambivalence: The effect of removing a neutral option on consumer attitude and preference judgments“, în *Journal of Consumer Research*, 29(3), 2002, p. 319-334.
- Ordin 3873/2017 pentru modificarea Ordinului ministrului educației naționale și cercetării științifice nr. 6156/2016 privind organizarea și desfășurarea anului pregătitor de limba română pentru cetățenii străini / Minister order for changing the Minister order nr. 6156/2016 on the organization and conduct of the preparatory year of Romanian language for foreign citizens.
- Ordin nr. 6156/2106 din 22 decembrie 2016 privind organizarea și desfășurarea anului pregătitor de limba română pentru cetățenii străini / Minister order on the organization and conduct of the preparatory year of Romanian language for foreign citizens.
- Öytürk, Gökhan, Gürbüz, Nurdan, „The impact of gender on foreign language speaking anxiety and motivation, în *Procedia*“, *Social and Behavioral Sciences* 70, 2013, p. 654-665.
- Rafeka, Mahfuzah Binti, Ramli, Nur Hani Laily Bt, Iksana, Halimatussaadiah Bt, Harith, Nurhazlin Mohd, Che Abas, Athirah Izzah Bt, „Gender and Language: Communication Apprehension in Second Language Learning“, în *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 123, 2014, p. 90-96.
- Scovel, Thomas, „The effect of effect on foreign language learning: A review of anxiety“, în *The Modern Language Journal*, 76(1), 1978.
- Spielberger, Charles, „Anxiety as an emotional state in Anxiety“, în *Current Trends in Theory and Research*, Spielberger (ed.), Academic Press, New York, 1972, p. 3-19.
- Spielberger, Charles, *Theory and research on anxiety. Anxiety and behavior*, New York, Academic press, 1966.
- Wang, Rui, Hempton, Brian, Dugan, John, Komives, Susan, „Cultural Differences: Why Do Asians Avoid Extreme Responses?“, în *Survey Practice*, 1(3), 2013.

Sinuciderea adolescenților în România. Reflectarea în presă, neglijența profesorilor și erorile procurorilor

Mihai COPĂCEANU

Institutul de Antropologie, București “Francisc I. Rainer”, București
Francisc I. Rainer Institute of Anthropology, Bucharest
Personal e-mail: copaceanu_m@yahoo.com

Teen Suicide in Romania. Press Appearance, Teacher Negligence and Prosecutors' Mistakes

Suicide among adolescents is the second leading cause of death among young people aged 15-24. The purpose of this article is to highlight the phenomenon of teen suicide in Romania by exemplifying the role of the press and the role of teachers. Some concrete cases are examined, including a case where the prosecutors made initially proven misstatements.

Keywords: suicide, suicide, prevention, education, teenage suicide.

Sinuciderea în rândul adolescenților este un fenomen grav, trist, șocant și deseori inexplicabil. Statisticile internaționale arată că sinuciderea este a doua cauză de deces în rândul tinerilor între 15 și 24 de ani,¹ în unele țări fiind prima cauză, iar în altele raportându-se o prevalență foarte scăzută (ex. Anglia)². De fapt este singura problemă filosofică serioasă (Camus). În țările occidentale, statul reacționează prin planuri și măsuri guvernamentale eficiente. Încă din 2012, SUA elaborează o Strategie Națională de Prevenire a Suicidului pe care periodic o revizuieste. În Anglia (țara în care 13 persoane se sinucid în fiecare zi), ultimul Raport de evaluarea a strategiei a fost publicat în 2017.³ În 10 octombrie 2018, chiar de Ziua Mondială ONU a Sănătății Mintale, britanica Jacqueline Doyle-Price este numită Ministru al Sănătății Mintale, Inegalității și Prevenirii Suicidului, un minister nou creat de către premierul

Theresa May, probabil primul în lume.

Organizația Mondială a Sănătății estimează că anual aproape 1 milion de oameni mor în urma sinuciderii, o rată globală a mortalității de 16 persoane la 100.000 sau un deces la fiecare 40 de secunde.⁴ În țările Europei de Est este cea mai mare rată a sinuciderii, Lituania, fiind pe primul loc cu 30 de sinucideri la 100.000 de locuitori urmată de Slovenia, Letonia și Ungaria, Belgia, Croația și Estonia. Cele mai scăzute rate ale sinuciderilor sunt înregistrate în Cipru, Grecia, Italia și Marea Britanie. Tot potrivit WHO, în anul 2017, România a avut o rată de 9.4 sinucideri/100.000, fiind pe locul 100 în lume.⁵

În ceea ce privește ierarhizarea pe județele României, județele cu un nivel foarte ridicat (peste 20 sinucideri/100.000) sunt Harghita, Covasna, Satu Mare și Mureș, iar cele cu nivel foarte scăzut (sub 10) sunt Caraș-Severin, Argeș, Vrancea, Bistrița-

Grupa de vârstă	Număr cazuri sinucidere	Sex masculin	Sex feminin	Mediul urban	Mediul Rural
14-19 ani	7	6	1	1	6
19-25 ani	34	29	5	18	16
26-39 ani	73	61	12	41	32
40-60 ani	183	153	30	92	91
60-69 ani	69	53	16	38	31
Peste 70 de ani	65	50	15	42	23
TOTAL	431	352	79	232	199

Năsăud, Suceava și Buzău.⁶ În anul 2017, „Raportul activității rețelei de medicină legală din București” înregistrase un număr de 2242 de cazuri de suicid, încadrându-se în trendul descrescător înregistrat din 2010 (81% bărbați). Ca metode, pe primul loc se afla spânzurarea (74%), urmată de intoxicație voluntară (8%), precipitare (7%) și submersie (5%).⁷

În general suicidul este sub-raportat, unele decese precum accidente de mașină, înecul, supradoza de droguri, căderile pot fi intenționate sau nu. OMS anunța că doar 50% dintre adolescenții cu tentative de suicid ajung să primească îngrijire medicală. De aceea numărul celor tratați în spital nu reprezintă un indicator real al problemei în comunitate. Fetele deși sunt mai depresive decât băieții au abilități de a comunica mai ușor decât băieții, de a cere ajutor, băieții sunt mai agresivi și impulsivi și folosesc metode dure ceea ce contribuie la rezultate fatale.

În Sibiu, potrivit unui comunicat emis în 2019, în ultimii 10 ani (2008-2018) au fost înregistrate 431 cazuri de suicid, 352 fiind de sex masculin și 79 de sex feminin. Pe primul loc este grupa de vârstă 40-60 de ani, urmată la mare distanță de persoanele de peste 60 de ani, neînregistrându-se o diferență semnificativă între mediul urban și rural.

Grafic: *Total cazuri de sinucidere în ultimii 10 ani în Sibiu (2008-2018) = 431*⁸

Pentru adolescenți cum reacționează școala

În Sibiu, în ianuarie 2019, un elev din clasa a XII-a s-a sinucis. Câteva zile mai târziu, directorul liceului făcea următoarea declarație: „[N]u predau la

clasa lui. Însă, m-am interesat după eveniment, am discutat cu profesorii, cu dirigintele, cu profesorul consilier școlar și am constatat că nu avea nicio problemă la clasă. Era printre cei mai buni. Nu a avut nici probleme de disciplină, nu absenta. Nu a fost în evidența profesorului consilier școlar.”⁹

În 2013, când Corina, o elevă de 15 ani din Botoșani, s-a sinucis, reacția școlii a fost similară. Diriginta o caracteriza ca fiind „un copil vioi care nu a dat niciodată de înțeles că ar avea probleme”¹⁰, iar directorul adjunct al liceului nu remarcase nimic surprinzător: „[V]ineri a fost ședința cu părinții. Părinții fetei și elevii nu au spus că ar fi ceva în neregulă. Era o elevă care nu a făcut probleme, avea rezultate medii la învățătură”. Miercuri, Corina este găsită de niște ciobani, spânzurată într-o pădure, cu propria curea. În realitate, Corina suferea și chiar își anunțase intenția de a muri, scriind un mesaj pe o rețea de socializare: „Sunt foarte stresată, supărată și tot ce cuprinde rău. În ultimul timp, mi s-au întâmplat o grămadă de răutăți, iertați-mă cei pe care v-am supărat, iertați-mă cei cărora v-am greșit și nu mi-am dat seama, dar azi explodează tot în mine. Azi simt că-mi dau duhul...”¹¹

Din păcate, reacțiile reprezentanților școlilor sunt extrem de relevante pentru modul în care aceștia înțeleg (sau mai degrabă nu înțeleg) fenomenul sinuciderii în rândul adolescenților și astfel se explică lipsa oricăror viziuni antisuicid, strategii, măsuri și intervenții în școală. În martie 2016, o tânără de 17 ani din Valea Viilor (Sibiu) s-a sinucis tot într-o pădure, publicând cu o zi înainte un mesaj pe internet: „Dacă eu într-o zi nu voi mai fi, amintește-ți de zilele frumoase”.¹² În iunie 2017, o adolescentă de 15 ani din Copșa Mică se arunca de la etajul locuinței, după ce părinții au încuiat-o în casă, interzicându-i să participe la o petrecere. A ajuns la spital cu mai multe fracturi.

În foarte multe cazuri, ce-i drept nu în toate, tinerii care se gândesc la sinucidere prezintă semne

de avertizare ale stării lor, însă din păcate ele nu sunt luate în seamă. Și mai gravă este replica directorului, „nu a cerut niciodată sprijinul școlii pentru rezolvarea vreunei probleme”. Ce se ignoră este faptul că sinuciderea nu înseamnă o problemă individuală sau a familiei, a unora și nu a noastră, ea este un fenomen social și atunci necesită cu urgență implicarea instituțiilor statului, de la Guvern și Parlament până la Poliție, Ministerul Sănătății, Colegiul Psihologilor, Inspectoratele Școlare, ONG-uri etc.

O altă tragedie care a șocat comunitatea sibiană a fost tot în 2017, în martie, când Denisa, de 15 ani, moare în urma unei căderi de pe acoperișul unui bloc înalt de zece etaje din Sibiu. Au existat speculații despre faptul că a fost un act suicidal și nu un accident, făcându-se referire la un joc numit „Balena Albastră”. Ce este trist, că o lună mai târziu într-un mod extrem de eronat și condamnatibil nu vocile unor persoane neinformate, ci comunicatul oficial al procurorilor Parchetului de pe lângă Tribunalul Sibiu vorbea despre o sinucidere. Procurorii care audiaseră martorii oculari – prietenii victimei care erau lângă ea –, audiaseră părinții și verificaseră tehnologia emit un comunicat greșit. Redau în parte acest text: „S-a reținut că minoră VDȘ a descărcat, pe telefonul său mobil, jocul intitulat «Balena albastră» și a început a-l juca având mai multe postări pe Facebook și Instagram ce indică parcurgerea acestui joc, precum și unele imagini cu trimitere directă la acte de suicid. Având în vedere toate aceste aspecte, s-a apreciat că există date și indicii temeinice că decesul numitei VDȘ nu a fost unul accidental, ci un act de suicid determinat de persoane rămase neidentificate până la acest moment ce ar fi putut recurge la constrângere morală în acest scop al determinării sinuciderii, prin intermediul acestui joc «Balena albastră», în cadrul căruia sarcina finală de îndeplinit ar fi tocmai actul de sinucidere”.¹³

Ca psiholog, am intervenit public chiar în acele zile pe marginea acestui caz și am declarat în dezacord cu procurorul că „[d]in punctul meu de vedere, dacă nu există dovezi clare și evidente, indiciile precizate în comunicatul procurorilor nu sunt deloc serioase. În schimb, a emite o astfel de ipoteză din partea unei astfel de instituții, neavând la bază argumente puternice este o eroare gravă cu impact emoțional puternic asupra familiei, rudelor, prietenilor și comunității în general”. Și am explicat ce înseamnă adolescența, faptul că una din cinci adolescente și unul din șapte băieți adolescenți au comportamente autoagresive în dezvoltarea lor psihoemoțională, în special manifestate prin tăieturi ale brațelor/picioarelor/coapselor cu lama sau alte obiecte tăioase, care nu înseamnă însă comportament suicidal. E adevărat că fenomenul este în creștere și poate fi întâlnit încă de la vârsta de 12 ani sau mai jos.

Aproximativ 15% dintre adolescenți au simptome ale depresiei, depresia fiind atipică și uneori dificil de sesizat. Dar cu toate acestea, imaginile de pe rețele de socializare cu trimitere directă la acte de suicid, indicate în comunicatul procurorilor nu reprezintă argumente suficiente pentru ceea ce ne sugerează.

Din fericire, adevărul a ieșit la iveală, însă abia după un an, inclusiv pe aceeași cale oficială prin comunicatul procurorilor, de astă dată de la o altă instituție, D.I.I.C.O.T. Brașov. Cei care au preluat cazul l-au analizat cu mai multă seriozitate, alături de alte 9 cazuri, dintre care cinci în care copiii au decedat și alte cinci în care copiii s-au rănit, concluzionând că nu sunt dovezi care să indice că decesele au fost provocate de cei care au legătură cu celebrul joc „Balena Albastră” și au clasat dosarul. În comunicatul emis în februarie 2018 s-a amintit faptul că la data de 26.06.2017 a avut loc la Eurojust - Haga, o întâlnire de coordonare între reprezentanții mai multor state europene (printre care și România) pe tema jocului „Balena Albastră”, concluzionând că legătura directă cu Rusia ori identificarea uneia sau mai multor persoane care să fi constituit sursa malefică a jocului nu s-au putut realiza. Astfel, în consecință, în privința infracțiunilor de „determinarea sau înlesnirea sinuciderii”, instigare la „lovire sau alte violente”, „șantaj”, și „amenințare” rezultă că „nu s-a putut stabili, dincolo de orice dubiu rezonabil săvârșirea acestor fapte, devenind incidente dispozițiile art. 16 alin. 1 lit. c din Codul de procedura penală”.¹⁴ În final, procurorii din Brașov au declarat că „Este greu de cuantificat și de justificat suferința prin care au trecut rudele minorilor, care, dincolo de durerea inerentă pierderilor suferite, au fost nevoite să facă față unor speculații nedrepte, ce păreau imposibil de înlăturat la momentele inițiale”.

Și totuși unele dintre aceste speculații au fost emise de procurorii din Sibiu în comunicate oficiale precizând că există date și indicii temeinice, ceea ce este foarte grav atât pentru apropiații victimei, cât mai ales pentru părinții și rudele acesteia, cei care au fost induși în eroare, prin faptul că în mod oficial, timp de 1 an de zile, li s-a spus că fetița lor s-a sinucis.

O altă problemă este cum tratezi corect și eficient persoanele care au avut o primă tentativă de suicid? Cui te adresezi și ce faci pentru ei? Chemi poliția și îi duci de urgență la psihiatrie, de unde sunt externati câteva zile mai târziu? Îmi amintesc de un alt caz cunoscut, al unui student care la câteva zile de la prima tentativă, revenind din spital în cămin, a doua tentativă a avut efectul tragic. Sau zilele trecute, când un tânăr de 20 de ani din Mureș s-a sinucis la 3 zile după ce a fost reținut și eliberat de poliție în urma unei infracțiuni rutiere.

Cercetările ne arată că riscul sinuciderii este foarte mare crescând până la 90% în primele două

săptămâni de la prima tentativă. Și aici intervenția multidisciplinară este urgentă și esențială. Supravegherea familiei este necesară. În foarte multe cazuri, ineficiența serviciilor medicale este vădită, pentru că este insuficientă. Du Roscoät și Beck (2013) subliniază importanța reorganizării sistemului de preluare și tratare a pacienților care au trecut printr-o tentativă de suicid, reorganizarea sistemului de asistență psiho-medicală, astfel încât după externarea din spital să se asigure continuitatea îngrijirii medicale prin servicii terapeutice, printr-o monitorizare intensă și colaborare între medic, psihoterapeut și familie.¹⁵

O cercetare care a analizat 12.604 cazuri de suicid (8.801 de bărbați și 3.263 de femei) din 90 de țări (zone) cu vârste cuprinse între 15 și 19 ani a concluzionat că unul din motivele pentru cele mai mici rate de sinucidere în unele din țările europene, dincolo de factorii culturali și psihosociale, poate fi conștientizarea de către medici a importanței tratamentului adecvat al persoanelor cu tulburări psihiatrice, a problemelor psihosociale și a stresului.¹⁶

Din păcate, în România, nu avem o cultură a frecventării serviciilor de psihologie. Nu avem nici o înțelegere clinică a depresiei. Diagnosticate sau nu, mare parte dintre sinucideri vin pe fondul unei suferințe psihice, în principal depresie. De aceea, condamnarea și blamarea sunt interzise. Înțelegerea și sprijinul constant sunt importante. Iar dacă elevul nu are un suport familial necesar este și mai mult datorita apropiaților și a serviciilor publice să intervină.

În mod practic, dacă vorbim de unități școlare, norma actuală prevede un psiholog la minim 800 de elevi. Cu toate acestea posturile de consilier școlar sunt de dată recentă. Cu eforturi și insistențe repetate, în ultimii ani, s-a reușit înființarea a câte un post de consilier școlar doar în câteva școli. Și, cu toate acestea, astăzi încă avem mii de școli fără psiholog. În realitate, psihologii au în norma lor peste 1.000-1.500 de elevi, unii ocupându-se de licee, școli și grădinițe în același timp. De pildă, în Neamț sunt 28 de psihologi la 60.000 de elevi, adică o medie de 2.140 de elevi per psiholog. Psihologul se află din start în incapacitatea de a intra în contact, de a cunoaște, de a interacționa cu 2.000 de elevi și mai apoi de a consilia psihologic pe cei ce au nevoie de consiliere psihologică. Violența, rezultatele școlare slabe, absentismul, consumul de alcool, comportamentele deviate și delincvente, orientarea școlară și profesională, evaluările psihologice periodice, predatul la clasă sunt doar câteva dintre zecile de sarcini ale psihologului în școală. Pe de altă parte, dacă vorbim de depresie și tentative de sinucidere, competențele consilierului școlar sunt limitate, el nu poate să facă psihoterapie în școală. Și mai există o altă problemă: ce se întâmplă cu persoanele din mediul rural. Doar în Sibiu, în

ultimii 10 ani, 200 de persoane care s-au sinucis trăiau în mediul rural. Ce acces au avut la servicii de psihoterapie în mediul lor?

Pe de altă parte, nimeni nu oprește un director de școală să solicite posturi de consilier școlar sau să angajeze psihologi/psihoterapeuți. Există totuși în România, la Cluj, un model de bună practică în acest sens. Într-un colegiu privat, au fost angajați cinci psihologi și psihoterapeuți pentru elevii, părinții și profesorii colegiului. Alături de cei 5 psihologi (numiți consilieri) lucrează în echipă alți trei profesori de sprijin și astfel colegiul a creat un departament numit Departamentul de Bunăstare [*Well-being*]. Astfel, în total, 8 specialiști se ocupă de sănătatea mintală a elevilor, îi ajută în dificultățile de învățare, corectează tulburările de comportament, facilitează relația cu familia, îi consiliază psihologic etc.

Situația s-a schimbat puțin în mediul universitar, deoarece în ultimii ani universitățile din România au început să-și creeze Departamente de Consiliere și Orientare, angajând psihologi, iar în unele locuri inclusiv psihoterapeuți. Nu știi de ce însă Ministerul Educației nu are în componența sa un (*Departament special dedicat Sănătății mintale și Emoționale*), cu zeci specialiști care nu să se ocupe de examene, programe sau manuale, ci de fericirea și sănătatea la școală? Performanța nu vine din amenințările cu severitatea testelor, examenelor naționale ci creând din școală un mediu sănătos, viu, energic și frumos.

Ce au făcut deja alte țări

În primul rând, strategiile naționale care abordează copiii și tinerii se adresează tuturor elevilor, prin promovarea unei stări de bine în școală, acordând atenție fiecărei mici disfuncții școlare sau comportament problematic. Școlile promovează relațiile sociale de tip *supportive*, spiritul colegial, conectivitatea emoțională și sentimentul apartenenței. În al doilea rând, politicile școlii se adresează celor la risc, îi identifică din timp și le oferă lor și familiilor lor intervenție specializată. Sunt școli care aplică teste psihologice, screening-uri de evaluare a riscului suicidar tuturor elevilor, iar cei care au fost depistați pozitiv intră în contact cu un specialist, cu protejarea identității. Iar în al treilea rând, școlile sunt pregătite să răspundă prompt prin resurse și instruirea cadrelor atunci când au loc tentative de suicid.

La școală tinerii petrec mult timp din viața lor de la 4 la 7 sau mai multe ore zilnic, iar interacțiunea

socială are un grad mult mai ridicat decât acasă. Profesorii sunt primii care intră în contact cu elevii, ei sunt primii instruiți pentru a identifica semnele de îngrijorare, semnele unei stări deprimante, și de a face față atunci când identifică un elev la risc sau când acesta i se adresează cerându-i ajutor.¹⁷

Care este profilul unui elev cu risc de suicid

Analizând 145 de sinucideri la copiii și tinerii din Marea Britanie s-a constatat că cel mai frecvent diagnostic de sănătate mintală a fost tulburarea afectivă (18%). 61% nu au avut nici un diagnostic de tulburare mentală, 36% au avut prescrise medicamente, dintre care 23% medicamente psihotrope și 15% antidepressivă.¹⁸ Ca factori de risc identificați în acest grup au fost: presiunea academică, în special legată de examene (patru decese au avut loc în ziua examenului sau în ziua următoare), *bullying-ul*, față în față mai degrabă decât online, a fost raportat la 22% dintre persoane, 12% au descoperit că au căutat online metode de sinucidere și 13% dintre persoane aveau o sinucidere a unui membru al familiei sau prieten.¹⁹

Un copil poate prezenta câteva semne precum: nu are interes în activitățile sociale, i-a scăzut rezultatele școlare, își face rău (se rănește), are sau a avut idei/tentative de suicidare, sugerează că este o greutate pentru cei din jurul său, are schimbări în comportament, tulburări de somn și se retrage din activitățile online (social media).²⁰ Există și factorii protectivi precum relații pozitive de atașament cu familia și sprijinul din partea familiei, încredere de sine, abilități de a cere ajutorul când se confruntă cu dificultăți, integrarea socială prin participare la activități (cluburi, sport, biserică) sau existența unor relații pozitive cu colegii lor.

După un eveniment cu scop suicidar se iau următoarele măsuri: consiliere psihologică individuală sau/și de grup pentru cei afectați, deoarece există o formă de contagiune suicidară, iar la risc sunt martorii sau prietenii apropiați ai celui care a decedat, cei care au avut un contact cu persoana înainte de a se sinucide, cei care au gânduri de suicid sau au avut alte pierderi în trecut.²¹ Modul în care presa anunță și descrie evenimentul are influență în contagiunea suicidară. Alte măsuri sunt:

1. „Stop a Suicide, Today!” sau „The TeenScreen”, programe de screening care identifică adolescenții cu risc de suicid!

2. O linie telefonică gratuită (*hopeline*) pentru

persoanele în crizele suicidare.

3. Instruirea consilierului școlar și a celorlați profesori din școală pentru depistarea riscului suicidar.

4. Programe la nivel local (orașe și comunități), colaborări instituționale și programe care au dovedit a avea o eficiență în reducerea sinuciderilor.

5. Aplicații pe *smartphone*.²²

Specialiștii din sănătate planuiesc dezvoltarea unor aplicații online (*moodtools*) care să ajute persoane să facă față ideilor de suicidare. Conținutul aplicațiilor ar trebui să conțină cel puțin o caracteristică interactivă de prevenire a sinuciderilor (de exemplu, planificarea siguranței, facilitarea accesului la asistență pentru situații de criză) și să conțină cel puțin o strategie în concordanță cu cele mai bune practici.²³ Aplicațiile trebuie să conțină componente psiho-educative pentru reducerea stimei legate de ideile de suicidare și tulburările psihice²⁴, împreună cu monitorizarea stărilor emoționale și a agenților de stres sau a altor factori declanșatori.²⁵

Note

1. https://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/suicideprevent/en/

2. K.E.A Saunders, „Risk factors for suicide in children and young people: common yet complex”, *The Lancet Psychiatry*, Volume 3, Issue 8, August 2016, pp. 699-700.

3. CC-CMH&7DAY / 11168 (2017), Preventing suicide in England: Third progress report of the cross-government outcomes strategy to save lives

4. <https://www.befrienders.org/suicide-statistics>

5. <https://www.worldlifeexpectancy.com/romania-suicide>

6. S. Rădulescu, „Evoluții și tendințe ale fenomenului suicidar în România, în perioada 1996-2012” [„Evolutions and Trends of Suicide in Romania, 1996-2012”], *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXV, nr. 3-4, 2014, pp. 175-202.

7. <http://www.legmed.ro> accesat la 19 februarie 2019.

8. <https://sibiu100.ro/featured/156011-un-deceniu-de-depresie-431-de-sinucideri-in-sibiu/> accesat la 12 februarie 2019.

9. „Tragedia de la Colegiul Lazăr. «Era printre cei mai buni din clasă»” „The tragedy of the Lazăr College. 'She was among the best in the classroom'”, *Turnul Sfatului*, 21 ianuarie 2019. www.turnulsfatului.ro accesat la 18 februarie 2019.

10. <https://adevarul.ro/locale/botosani/cine-putea-salva-corina-familia-nu-timp-ea-profesorii-stiau-vioaie->

1_5245a8a4c7b855ff56d1c284/index.html

11. Miruna Luca, „Drama copilei care s-a sinucis la 15 ani: «Azi simt că-mi dau duhul. Gata, m-am săturat de toți cei care îmi vreți răul!»” [„The drama of a child who committed suicide at age 15: ”Today I feel like I give my spirit. All right, I’m sick of all those who want me wrong!”], *Adevărul*, 22 septembrie 2013. <https://adevarul.ro/>

12. „O tânără de 17 ani s-a spânzurat după o ceartă cu părinții, lăsându-le prietenilor un mesaj pe Facebook” [A young 17-year-old hung up after a quarrel with her parents, leaving their friends on Facebook], *Adevărul*, 17 martie 2016, www.adevarul.ro

13. <https://www.mediafax.ro/social/adolescenta-din-sibiu-care-a-murit-dupa-ce-a-cazut-de-la-etajul-9-al-unui-imobil-juca-balena-albastra-16222454>

14. <http://www.ziare.com/stiri/diicot/procurorii-diicot-au-clasat-dosarul-balena-albastra-cele-patru-sinucideri-nu-au-avut-legatura-cu-jocul-1500121>.

15. G.M. Havârneanu, „Sinuciderea: repere pentru strategii preventive eficiente” [Suicide: benchmarks for effective preventive strategies], în I. Dafinoiu, Ș. Boncu (Eds.), *Psihologie socială clinică* [Social Clinical Psychology], Iași, Polirom, 2014, pp.120-132.

16. D. Wasserman, Cheng, Q, Jiang, Q-X, „Global suicide rates among young people aged 15-19”, *World Psychiatry*, 4(2), June 2005, pp. 114–120. PMID: 16633527.

17. American Foundation for Suicide Prevention, <http://afsp.org/wp-content/uploads/2016/04/FAQ-on-School-Personnel-Training-Legislation-1.pdf>.

18. Saunders, K.E.A, *op.cit.*

19. Cox, et al., 2012; *American Foundation for Suicide Prevention*, 2011.

20. American Foundation for Suicide Prevention and Suicide Prevention Resource Center, 2011

21. Cox, et al., 2012; American Foundation for Suicide Prevention, 2011.

22. Idem.

23. M.E. Larsen, Nicholas J, Christensen H., *A systematic assessment of smartphone tools for suicide prevention*, *PLoS One*. 2016; 11(4):e0152285. doi: 10.1371/journal.pone.0152285.

24. C.C. Choo, Harris KM, Chew PKH, Ho RC. Does ethnicity matter in risk and protective factors for suicide attempts and suicide lethality? *PLoS One*. 2017 Apr;12(4):e0175752. doi: 10.1371/journal.pone.0175752.

25. Zhang Melvyn, Julie Prescott, Amy Rathbone, Maria Asuncion Vicente, and Ivan Neil Gomez, Carol C Choo,

and André AD Burton, *Smartphone Apps for Mindfulness Interventions for Suicidality in Asian Youths: Literature Review*, *JMIR Mhealth Uhealth*. 2018 Jun; 6(6): e139.

Bibliography:

Choo CC, Harris KM, Chew PKH, Ho RC. “Does ethnicity matter in risk and protective factors for suicide attempts and suicide lethality?” *PLoS One*. 2017 Apr;12(4):e0175752. doi: 10.1371/journal.pone.0175752.

Cox, et al., 2012; *American Foundation for Suicide Prevention*, 2011.

Havârneanu, G.M., „Sinuciderea: repere pentru strategii preventive eficiente” [Suicide: benchmarks for effective preventive strategies], în I. Dafinoiu, Ș. Boncu (Eds.), *Psihologie socială clinică* [Social Clinical Psychology], Iași, Polirom, 2014, pp.120-132.

Larsen ME, Nicholas J, Christensen H., *A systematic assessment of smartphone tools for suicide prevention*, *PLoS One*. 2016; 11(4):e0152285. doi: 10.1371/journal.pone.0152285.

Luca, Miruna, „Drama copilei care s-a sinucis la 15 ani: «Azi simt că-mi dau duhul. Gata, m-am săturat de toți cei care îmi vreți răul!»” [„The drama of a child who committed suicide at age 15: ”Today I feel like I give my spirit. All right, I’m sick of all those who want me wrong!”], *Adevărul*, 22 septembrie 2013.

Rădulescu, S., „Evoluții și tendințe ale fenomenului suicidal în România, în perioada 1996-2012” [„Evolutions and Trends of Suicide in Romania, 1996-2012”], *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXV, nr. 3–4, 2014, pp. 175–202.

Saunders, K.E.A, „Risk factors for suicide in children and young people: common yet complex”, *The Lancet Psychiatry*, Volume 3, Issue 8, August 2016, pp. 699-700.

Wasserman, D., Cheng, Q, Jiang, Q-X, “Global suicide rates among young people aged 15-19”, *World Psychiatry*, 4(2), June 2005, pp. 114–120. PMID: 16633527

Zhang Melvyn, Julie Prescott, Amy Rathbone, Maria Asuncion Vicente, and Ivan Neil Gomez, Carol C Choo, and André AD Burton, „Smartphone Apps for Mindfulness Interventions for Suicidality in Asian Youths”: *Literature Review*, *JMIR Mhealth Uhealth*. 2018 Jun; 6(6): e139.